

T.C

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MUHAMMED B. MUHTAR EŞ – ŞANKİTİ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE DİN
TOPLUM VE SİYASET**

Yüksek Lisans Tezi

Ali Ramazan KAFALI

Çorum 2022

**MUHAMMED B. MUHTAR EŞ - ŞANKITI'NİN DÜŞÜNCESİNDE DİN
TOPLUM VE SİYASET**

Ali Ramazan KAFALI

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŐMANI

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Çorum 2022

Ali Ramazan KAFALI tarafından hazırlanan “Muhammed B. Muhtar Eş-Şankiti'nin Düşüncesinde Din Toplum ve Siyaset” adlı tez çalışması, 29/06/2022/ tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN

.....

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

.....

Doç. Dr. Özden KANTER AKBAŞ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../...../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Ali Ramazan KAFALI' nın Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ

Enstitü Müdürü V.

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Ali Ramazan KAFALI

MUHAMMED B. MUHTAR EŞ - ŞANKITI'NİN DÜŞÜNCESİNDE DİN TOPLUM VE SİYASET

Ali Ramazan KAFALI

ORCID: 0000-0002-9136-0233

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2022

ÖZET

Bu çalışmada Şankiti'nin İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz/Büyük Fitneden Arap Baharına isimli eserinden hareketle İslam Medeniyetinin içerisinde bulunduğu Anayasal Krizin ne olduğunu, bu durumun nedenlerini ve sunulan çözüm önerilerini incelemeye çalıştık.

Çalışmamız Giriş kısmı hariç üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun günümüzdeki önemine değinerek İslam siyasal değerleri açısından ele alınmasının gereğini vurguladık.

İslam siyasal tarihinin ilk dönem olaylarını inceleme altına aldığımız birinci bölümde Hz. Muhammed'in vefatıyla başlayan ve Cemaat Yılı olarak adlandırılan uzlaşmalarla son bulan süreçteki siyasal yaşanmışlıkları, Anayasal Kriz kavramının anlaşılabilmesi için olduğu şekliyle ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, hicretin birinci asrında tecrübe edilen siyasi olayların Müslümanların inanç sahasına nasıl taşıdığını ve siyaset ile itikat arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermeyi amaçladık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü ise günümüze kadar taşınan siyasi ve itikadi problemlerin köllerinden kurtularak mevcut siyasal krizin çözümü noktasında Şankiti'nin önerilerini incelemeye ayırdık.

Anahtar Kavramlar: Anayasal Kriz, Meşruiyet, Demokrasi.

Bilim Kodu: 60405

**MUHAMMED B. MUHTAR EŞ–RELIGION SOCIETY AND POLITICS IN SHANKITY'S
THOUGHT**

Ali Ramazan KAFALI

ORCID: 0000-0002-9136-0233

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

May 2022

ABSTRACT

In this study, we tried to examine the Constitutional Crisis in Civilization, the reasons for this situation, and the proposed solutions based on Shankity's work entitled Constitutional Crisis in Islamic Civilization/From the Great Sedition to the Arab Spring.

Our study consists of three parts except for the introduction part. In the introduction, we emphasized the importance of the subject today and the need for it to be handled in terms of Islamic political values.

In the first part, we examine the events of the first period of Islamic political history, Hz. Muhammed (as) will appear. We have tried to present the political experiences in the process that began with the death of the Prophet and ended with the compromises called the Year of the Congregation as it is to understand the concept of Constitutional Crisis. In the second part, we aimed to reveal how the political events experienced in the first century of the hijrah Decayed into the field of faith of Muslims and the relationship between politics and loyalty. The third part was devoted to studying proposals of Shankiti at the point of solving the current political crisis by getting rid of the ashes of the political and religious problems that have been carried to the present day.

Key Terms: Constitutional Crisis, Legitimacy, Democracy.

Science Code: 60405

TEŐEKKÖR

Bu çalıőmanın yűrűtűlmesi sırasında benden desteęini esirgemeyen danıőmanım Prof. Dr. Mehmet EVKURAN'a, yoęun çalıőmalarım sırasında sabır gűsterdięi ve bana katlandıęı için hayat arkadaőım kıymetli eőime, benim bűyűyűp yetiőmemde emeięi geçen ve iyi gűn kűtű gűn demeden her zaman yanımda olan kıymetli aileme ve çalıőmam sırasında kűek veya bűyűk yardımını esirgemeyen herkese teőekkűr ederim.

Ali Ramazan KAFALI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ŞANKİTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.Hayatı.....	4
1.2. Eserleri ve Güncel Çalışmaları.....	4

2. BÖLÜM

ŞANKİTÎ'NİN İSLAM SİYASAL GEÇMİŞİNE BAKIŞ AÇISI

2.1. İlk Dönem Olaylarına Yaklaşımı.....	6
2.1.1. Yönetici seçimi ve sonuçları.....	6
2.1.2. Ridde olayları.....	14
2.1.3. Fitneye kadar olan süreç.....	17
2.1.4. Büyük fitne.....	26
2.1.5. Nizamın tesisi için çabalar.....	40
2.2. Siyasi Ayrışmalar ve Mezheplere Yaklaşımları.....	48
2.2.1. Haricilik.....	48
2.2.2. Mürcie.....	53
2.2.3. Şia.....	56
2.2.4. Mutezile.....	62
2.2.5. Ehl-i Sünnet.....	66

3. BÖLÜM

ŞANKITİ'DE MODERN SİYASAL KRİZ

	Sayfa
3.1. Siyasetnamelerin Dünyası/ Allah'ın Kitabı ve Ardeşir Vasiyetnamesi.....	71
3.2. Siyasi Boşluk/Meşruiyetin Ümmetin Birliğine Feda Edilmesi.....	75
3.3. Selefilik/Tarihe Kaçış.....	76
3.4. Siyaset ile İlgili İslami Değerler.....	79
3.5. Ümmet/Millet İradesinin Temsili.....	81
3.6. Devam Eden Krizler Yeni Zamanların Ruhu ve İslam Siyaset Ahlakı.....	82
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	89

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	İbni-bin/ oğlu
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
C.Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
h.	Hicri
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İ. Ü.	İstanbul Üniversitesi
m.	Milat/Miladi
nr.	Numara
ö.	Ölüm
r.a.	Radiyallahu Anh
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
vs.	Vesaire
vd.	ve diğerleri
v.	Vefaat

GİRİŞ

İslami yönetim modeli Raşit Halifeler döneminin bitimine denk gelen Büyük Fitne olaylarından itibaren İslam Tarihi açısından büyük bir problem olagelmıştır. Hz. Peygamber yaşadığı dönemde birçok konuda takipçilerine örnek teşkil ettiği gibi bir yönetici olarak da örnek bir model ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte bu örneklik Raşit Halifeler tarafından büyük oranda hayata aktarılmaya çalışılmış ve yine aynı oranda başarılı olunmuştur.

Hz. Osman'ın katledilmesi ve devamında Cemel ve Sıffin savaşlarının neticesinde ortaya çıkan siyasi kargaşa ortamı Müslümanların zihinlerinde ağır yaralar açmış ve toplumsal barışın sağlanması için siyasi meşruiyet bu uğurda feda edilmiştir. İslami yönetim modelinde Saltanat uygulamasının da başladığı bu toplumsal tutum sonucu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Hilafet kurumunun kaldırılmasına kadar Halifelik babadan oğula aktarılmış ve pederşahi bir siyasi model İslami yönetim uygulamalarına hâkim olmuştur.

Siyasi yönetimin başına gelen bu kriz sonucu Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ve Raşit Halifelerin devam ettirmek için gayret sarf ettikleri "genel istişareye" dayanan yönetim modeli yerini tepeden alınan kararların tabana dayatıldığı, Şankıtı'nın deyimiyle bir İstibdat'a dönüşmüştür. Bu durum yer yer halkın tepkisine konu olmuşsa da bir süre sonra bu itirazlar toplumsal barışı korumak adına yerini sessizliğe bırakmıştır.

Hz. Peygamber'in devlet yönetimi uygulamalarında sık sık başvurduğu "istişare" kavramı saltanat dönemine gelindiğinde yerini Halife'nin bireysel veya en fazla yakın çevresiyle aldığı kararlara dönüşmüş ve Hz. Peygamber'in bu sünneti, uygulamadaki yerini kaybetmiştir. Yine aynı zamanda Hz. Peygamber dönemi dinamik devlet yöneticiliği modeli bu dönemle beraber donuklaşmıştır.

Emeviler dönemiyle başlayan ve Abbasiler döneminde de devam eden merkezden karar alma anlayışı toplumların devlet yönetimine aktif olarak katılmasının önüne geçmiştir. Bu duruma dönemin yöneticileri dini metinleri kendi yaptıkları icraatlara delil getirmişler ve aldıkları kararları toplum nezdinde sorgulanamayacak konumlara getirme gayretleri göstermişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber döneminde ortaya konan ve yine Şankıtı'nın ifadesiyle demokratik/istişareye dayalı yönetim modelinin izlerinin kaybolmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber döneminde yönetimde aktif olan toplum, bu uygulamalar sonucu pasif bir konuma itelenmiştir.

İslam toplumları tarih boyunca kendilerinin itildiği bu konumdan kurtulma gayretine girmişler ve bu gayret günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu önermenin en canlı örneklerinden birisi bugün hala canlı şahidi olduğumuz Arap Baharı ayaklanmalarıdır. Yönetimde söz sahibi olmak

ve demokratik yönetim modeline kavuşmak için Ortadoğu ülkelerinde başlayan bu ayaklanma süreci halen devam etmektedir.

İslam Siyaset Tarihinin şahit olmuş olduğu ve bizim kısmen özet geçmeye çalıştığımız bu süreç Moritanyalı bilim insanı Muhammed b. Muhtar eş-Şankıtî'nin çalışmalarına da konu olmuştur. İslam siyasal geleneği Büyük Fitne döneminde meydana gelen siyasal kriz ortamının ve ortaya çıkardığı sonuçların hamallığını halen yapmaktadır ve süreci tarafsız bir şekilde değerlendirme kabiliyetini yeterli düzeyde geliştirememiştir. Bu durum Müslüman toplumların siyasi yaşantılarına da yansımakta ve etkilerini sürdürmektedir. 21.yy. dünyasına geldiğinde Müslümanların içerisinde bulunduğu siyasal girdabın farkında olan ve bu hassasiyeti çalışmalarına yansıtan Şankıtî, problemin başlangıç noktasından günümüze kadar gelen süreci ele almış ve tarafsız bir tutumla incelemelerde bulunmaya çalışmıştır. Şankıtî'nin bu tavır ve tutumunu ve günümüz siyasal krizlerine sunmuş olduğu önerileri incelemeye ve ele almaya değer gördük ve halen aktif olarak çalışmalarına devam eden Şankıtî'nin çalışmalarından hareketle bu sürecin dünü bugünü ve yarını hakkında bir çalışma ortaya koymaya çalıştık.

Günümüz İslam Dünyası'nın içinde bulunduğumuz mevcut durum için önerilerde bulunan birçok öncü isim bulunmaktadır. Bizim burada Şankıtî merkezli çalışma yapmamızın nedeni bu ismin selefi kaygılar taşımasına rağmen entelektüel bir tarafının bulunması ve Batı'nın siyasal kültür ve felsefesine hâkim olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca Şankıtî'nin körfez dünyasında ilgi görüyor olması ve bugün mevcut olan siyasal krizlerin büyük kısmının bu bölgelerde yoğunlaşmış olması da bizi Şankıtî merkezli bir okuma yapmaya yönelten etkenlerdendir. Çalışmamızın eksenine Şankıtî'nin bahse konu süreci en detaylı ve etkili biçimde ele almış olduğu İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz adlı eserini oturtmuş olmamız çalışmanın genel amacına ulaşabilmek adına bize yardımcı olmuştur.

Çalışmamızı üç bölüme ayırdık. Bu üç bölümün ilk bölümünde Şankıtî'nin hayatı ve eserlerini konu edindik. Halen hayatta olan ve aktif olarak çalışmalarına ve yazılarına devam eden Şankıtî, Türkiye'de yeni yeni tanınan ve toplum siyaset düşünceleriyle ön plana çıkan bir isim olarak gözümüze çarpmaktadır. Şankıtî hakkında detaylı bilgiye ulaşma imkânı halen hayatta olan, çalışmalarına devam eden ve hakkında çok nadir çalışma yapılan bir isim olmasından dolayı zorlaşmaktadır. Şankıtî hakkında detaylı bilgi edinmenin yolu bugün kendisiyle biyografik bir röportaj yaparak mümkün olabilecek gibi gözükmektedir.

İkinci bölüme geldiğinde İslam'ın siyasal geçmişini Şankıtî'nin, çalışmalarında nasıl ele aldığı araştırılacaktır. Bu bölümde ilk dönem ayrıştırıcı siyasal olayları ele alış biçimi ve yapmış olduğu tespitler incelenecektir. Bu aşama da aynı zamanda ilk dönem ayrıştırıcı siyasal olaylarının ürünü olarak görülebilecek mezheplere Şankıtî'nin yapmış olduğu yaklaşım da çalışmamızın bu bölümünün konusu ve seyri açısından önemlidir. İslam siyasal tarihinin geçmişinde Raşit halifeler dönemi uygulamalarının nasıllığı ve devamında vuku bulan Büyük Fitne olaylarının ilk dönem siyasal mirasına neler kattığı ve neleri götürdüğü bu kısmın konuları arasındadır. Diğer yandan siyaset kavramı yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi temsil ettiği için bahse

konu dönemlerde yönetenlerin içinde bulunduğu hal hareket ve tavırlara yönetilenlerin vermiş olduğu dönütlerin araştırılıp incelenmesi İslam siyasi geçmişini sağlıklı anlamamız açısından çalışmamızda bizlere yardımcı olacaktır.

Büyük Fitne dönemi toplumun yaşamış olduğu buhran, insanları çıkış yolları aramaya yöneltmiş, bu dönemde rol alan bireylerin ahirette başına nelerin geleceği tartışılmış ve ilk itikadi gruplaşmaların temelleri bu dönemde atılmıştır. Mezheplerin her birisinin bu dönem olaylarıyla ilgili takındıkları bir tavır ve dile getirdikleri yorumlar olagelmıştır. Bu pencereden bakıldığında siyasi fitne ortamının mezheplere etkisi de yine aynı şekilde ikinci kısımda bizim inceleyip ele almamız gereken bir konu olmaktadır.

İslam siyasi geçmişinin, İslam siyaset fikri ve geleneğinin bugününü de etkilediğini savunan Şankı'tın "Modern Siyasal Kriz" i nasıl ele aldığını ise üçüncü bölümde ele alacağız. İslam siyasi çalışmalarında önemli bir isim olan Şankı'tın bugünkü İslami yönetim krizleri içerisinde dünkü İslami yönetim krizlerinden izler ve bağlantılar buluyor olması bizim açımızdan önemlidir. Üçüncü kısım Şankı'tın dünden bugüne kadar ulaşan siyasi buhrandan çıkış için sunduğu çözüm önerilerinin incelenmesi ve uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Siyasal buhranlardan kurtulmak gibi büyük bir ihtiyaca sahip olan modern dönem İslam toplumları Arap Baharı gibi devrimsel girişimlerde bulunmakla beraber daha farklı arayışlar içerisinde de olmaya devam etmektedirler. Üçüncü kısımda ele alacağımız Şankı'tın Modern Siyasal önerileri çalışmamızın son kısmını oluşturacak ve İslam siyasi geleneğinin dün ile bugün arasında bağlantı kurmamız için bize yardımcı olacaktır.

1. BÖLÜM

ŞANKİTİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Araştırmacı-yazar Muhammed b. Muhtar Şankitî, 1968 yılında Kuzey Afrika ülkelerinden Moritanya'da dünyaya geldi. Klasik İslam ilimleri (hafızlık, fıkıh, fıkıh usulü ve nahiv gibi) eğitimlerini aldı. 1989 yılında Şeriat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, 1994'te başka bir fakültede dil eğitimini tamamlayarak Arapça, Fransızca ve İngilizce öğrendi. Daha sonra Amerika'nın Alabama eyaletindeki Güney Kolombiya Üniversitesi'nde iş idaresi üzerine mastır yaptı. Teksas Tech Üniversitesi'nde doktora programını tamamlayan Şankitî "*Haçlı Savaşları'nın Sünni-Şii İlişkileri Üzerindeki Etkisi*" konulu tezini kitaplaştırdı.

Halen Katar'ın başkenti Doha'da Katar Eğitim ve Öğretim Kurumu'na bağlı İslami Araştırmalar Fakültesi'nde araştırma koordinatörü olan Şankitî monoteist dinler tarihi profesörüdür. Uzmanlık alanı fıkıh, siyaset fikhî ve stratejik araştırmalar, karşılaştırmalı dinler ve Arap-Amerikan ilişkileri olan Şankitî aynı zamanda İslam edebiyatıyla da yakından ilgilenmiş, iyi bir şair ve düşünür olarak tanınmıştır.¹

1.2. Eserleri

Şankitî'nin Arapça, İngilizce, Türkçe gibi farklı dillerde bugüne kadar yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır:

- Sudan'daki İslami Hareket: Hareket'in Stratejik ve Teşkilatlanma Düşüncesine Giriş
- Sahabe Arasındaki Siyasi Anlaşmazlıklar: Şahısların Konumu ve İlkelerin Üstünlüğü Hakkında Risale
- Siyasi Fetvalar: Davet ve Devlet Üzerine Diyaloglar
- 20.yy. Seçkin İslam Düşünürleri
- Divan/Ruh Doktoru (Şiir)
- Tekfir ve Teshire Sapmadan Hasan Turabi'nin Görüşlerini Tartışmak
- Siyaset Fikhî/ Yönetim İnşası ve Uygulamasında Siyasi Sünnet- Teşkilatta Başarı Kriterleri
- Sunni ve Şii Hafızada Selahaddin Eyyubi

---

¹ Muhammed Muhtar Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, çev. Muhammet Çelik (İstanbul, 2020).

- Çileli Yolculuk/ St. Augustine ve Gazali'de Ruhsal Dönüşüm Anı
- Oryantalizm ve Oxidantalizm/ Edward Said ile Bernard Levis Arasında
- İlk Amerikalıların Müslümanlar Hakkındaki Düşünceleri
- Abidullah/ Amerika'da İlk Müslüman Afrikalılar
- Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri
- Kur'an Filozofu/ Muhammed Abdullah Draz
- İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz/ Büyük Fitneden Arap Baharına

Şankitî aynı zamanda düzenli olarak muhtelif online gazetelerde makaleler yazmaktadır. ²

---

² Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*.

2.BÖLÜM

ŞANKİTİ'NİN İSLAM SİYASAL GEÇMİŞİNE BAKIŞ AÇISI

Din devlet çalışmalarının ayrılmaz parçasını İslam Tarihi okumaları oluşturmaktadır. İslam Tarihinin ilk dönemi ve bu dönemde meydana gelen siyasi olaylar, sonraki süreçleri her anlamda etkilemiştir. İslam Siyasal geçmişini ilk dönem siyasi olaylarını ele almadan inceleme altına almak sürecin sağlıklı anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmamızın bu kısmında yukarıda bahsetmiş olduğumuz gerekçelere istinaden tekrara düşmek adına bu dönemde meydana gelen siyasi tecrübeleri, siyasi meşruiyetin geçirmiş olduğu evreleri ve önemli dönüm noktalarını zihinlerde sürecin sağlıklı canlanabilmesi adına ele alacağız.

2.1. İlk Dönem Olaylarına Yaklaşımı

2.1.1. Yönetici seçimi ve sonuçları

Hız. Peygamber, nübüvvet süreci boyunca insanları İslam'a davet etmiş ve aynı zamanda davet etmiş olduğu bu dinin toplumsal alanda karşılık bulabilmesi ve sağlıklı ilişkiler barındıran toplum yapısına ulaşabilmek için gayret içerisinde de olmuştur. Bu nokta da Peygamber'in görevi insanları İslam'a davet etmekle kalmamaktadır. Asıl zor olan kısım tebliğ ve davet etme görevini yerine getirdikten sonra aynı zamanda müstakim bir hayat yaşamaları yönünde örneklik ve yönlendirmelerde bulunmak ve İslam saflarına katılan ve kazanılan bu yeni bireyin raydan çıkmaması için üstün çaba sarf etmektir.³ Bilinmektedir ki bir kimseyi saflarınıza dahil etmekten daha zor olan bir şey varsa o da o kimseyi saflarınızda kendi kurallarınıza bağlı bir şekilde tutmayı sağlayabilmektir. Hız. Peygamber dönemi toplum ve ahlak yapısına bakıldığı zaman bu şartları sağlayabilmenin gerçek anlamda zor olduğunu söylemek mümkündür.

İslam dini ve Hız. Peygamber sadece putperestlik inancını kaldırıp yerine tevhit inancını getirmekle yetinmemiştir. Hız. Peygamber'in hedeflerinden biriside kabile sistemine dayalı ve bu sistem üzerine kurulu sosyal düzenden, devlet nizamına geçişi sağlamaktı. Bu sayede kabilesel yapıdan kaynaklanan ve aralarında ortak amaç olmayan güçler/kabileler topluluğu yerine ortak amaca sahip aynı kabilelerin meydana getirdiği daha kolektif bir yapı hedeflenmiştir.⁴ Hız. Peygamber bu amacı doğrultusunda Hicaz kabilelerini kardeşçe bir araya getirme gayreti içerisinde olmuştur. Bu amaca Hız. Peygamber Mekke'den ziyade Medine'de ulaşacaktır.⁵ Hız. Peygamber'in metodu bu nedenle kabile sınırlarını aşan akide merkezli bire yöntem ve metottur.⁶

³ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 16.

⁴ Âdem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 101.

⁵ De Lacy O'leary, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev. Yaşar Kutluay - Hüseyin Yurdaydın (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 63.

⁶ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*, 101.

Hz. Peygamber almış olduğu vahiy hem dini hem de dünyevi alanı konu edinmektedir. Bu gerekçeden dolayı Hz. Peygamber sadece dini tebliğ etmekle kalmayacak, olması gereken bütün organlarıyla birlikte bir devleti de kurma yükümlülüğü altına girecektir. Bu amacı gerçekleştirmek zaman alacak ve yukarıda bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber bu amaca matuf ilk fırsatı Medine'ye hicretle birlikte elde edecektir.⁷ Mekke'de Hz. Peygamber İslam'ın dini topluluğunu oluşturmuş ve bu topluluk Medine'de siyasi topluluk misyonunu da üstlenmiştir. Yani İslam'ın dini cemaati, siyasi cemaatini oluşturacaktır.⁸

Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderildiği toplumda kabile yapısının ve bu yapıdan meydana gelen akrabalık bağlarının güçlü olduğunu görmekteyiz. Kabilesel yapı bu dönemde o kadar güçlüdür ki bir kabilenin mensubu bir eylemde bulunduğu o eylem iyi de olsa kötü de olsa o kişi ve eylemi, mensubu olduğu kabile tarafından sahiplenilmektedir. Bu konuyla alakalı İbnu'l-Esir'den aktarılan Müseylime'nin kabilesinden Talha en-Nemri'nin, Müseylime'ye hitaben " Senin yalancı olduğuna şahadet ederim, fakat Rabiaoğullarından olan bir yalancı, bizim için Kureyş'in doğru olan peygamberinden daha iyidir." ifadeleri bölgenin kabileye dayalı yapısının ilişkileri ne denli etkilediği ve ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından etkilidir.⁹ Kabile bağları o kadar güçlüdür ki Taberî'den aktarıldığına göre Yemâme savaşında esir düşen askerlere niçin Müseylime'ye tabi oldukları sorulduğunda: "Biz sizden bir peygamber olduğu gibi bizden de bir peygamber olsun istiyorduk." cevabını vermişlerdir.¹⁰

Dönemin güçlü kabile bağlarını anlatır örneklerden birisi de eş-Şeybî tarafından aktarılan ve Asleb b. Abdullah'a ait olan şiirde; "Kardeşim bir topluluğa karşı haksızlık yapınca ben ona yardım etmeyeceksem, haksızlığa uğrayınca da yardım etmem."¹¹ ifadeleri dönemin asabiyet bağlarının ne denli güçlü olduğunu ve haklılık haksızlık durumuna bakılmaksızın bir kimsenin savunulması ve himaye edilmesi için kabile aidiyetinin yeterli olduğunun bir göstergesidir. Yine aynı şekilde Belâzurî'den aktarıldığına göre bu dönemde asabiyet kavramı o kadar tesir gücü yüksek bir etkidir ki kabile mensubu birey kendi kabilesiyle cehennemde olmayı başkalarıyla cennette olmaya tercih edecek bir zihniyet yapısına sahiptir.¹²

Arabistan ve özellikle Hicaz bölgesi, karakteri gereği üzerinde barındırdığı insanlarında sert ve hayat şartlarına ayak uymalarını sağlayabilmek için mücadeleci olmalarına neden olmuştur. Bu durumda öncelikli olarak birey ve kabile kendi çıkarını öncelemiş ve onun için mücadele etmiştir. Bir kabileye mensup birey öncelikli olarak kendi çıkarını düşünmekle beraber sahip olduğu hakları kabilesi sayesinde elde ettiğinin de farkındadır. Bu nedenle konu kendi çıkarları gibi kabilesinin çıkarlarına da gelince tüm benliğini ortaya koyarak kabilesi için mücadele eder. Çünkü çetin hayat şartlarının da zorlaması nedeniyle Araplar arasındaki öncelikli ilişki biçimi

⁷ Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 1992), 37.

⁸ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: AÜİF Yayınları, 1963), 1.

⁹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).s.83.

¹⁰ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*. s. 148.

¹¹ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*.s.55.

¹² Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*.s.52.

düşmanlıktır ve bu sistem içerisinde ayakta kalmanın en önemli şartı bir birey olarak mensubu olduğun kabileyle iş birliği içinde olmaktır.¹³

Arabistan'da kabile merkezli ilişkilere bakıldığı zaman zayıf kabilelerin kendilerini sağlama ve güvene almak adına genelde güçlü olan kabilelerle ittifak yapıp onların himayelerine sığındıkları bilinmektedir. Hz. Peygamberin güçlenmesiyle beraber kendisini bu coğrafyada zayıf olarak gören kabileler ona tabi olmuş ve rahatlamış gözükmektedirler. Fakat bu durum bölgede güçlü olan ve zayıf kabilelerin kendi saflarına katılmasıyla elleri güçlenen kabilelerin pek hoşuna gitmemiştir.¹⁴ Kabile yapısının bu denli güçlü olduğu bir ortamda Hz. Muhammed dini bir lider olmakla kalmayıp aynı zamanda siyasi olarak da bir liderdir ve nübüvvet hayatı boyunca siyasi bir mücadele de vermiştir. Hz. Muhammed'in hayattayken iki ana görevi üstlendiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki İslam'ın inanç ve hükümlerini ümmete ulaştırmak, ikincisi ise İslam'ın yeryüzünde bizzat temsilcisi ve tatbikçisi olmaktır. Hz. Muhammed'in vefatıyla ilk mücadele sona ermiş fakat ikinci mücadele Müslümanların omuzlarında kalmıştır.¹⁵

Hz. Muhammed'in hayatı boyunca vermiş olduğu bu mücadele vefatından sonra daha da çetinleşecek, vermiş olduğu hem dini hem de siyasi mücadele, Hulefa-i Raşidîn tarafından da verilecek ve şartlar daha da zorlaşacaktır. İslam siyaset tarihinin ilk dönemleri diyebileceğimiz bu dönem bugünün Müslüman dünyasının içerisinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik durumun iyi anlaşılabilmesi için ve içerisinde bulunan siyasi çıkmazların aşılabilmesi için dikkatli ve objektif bir şekilde okunmalıdır. Çünkü Müslüman dünyasının bugününü, büyük oranda ilk dönem olayları olarak adlandırdığımız bu döneme ait olay ve gelişmeler şekillendirmektedir. Döneme ait izler aradan yıllar geçmesine rağmen halen silinip atılmamış ve ilk günkü kadar olmasa da canlılığını kormuş gözükmektedir.

Hz. Peygamber Medine'de vefat ettiği zaman tek başına dini bir lider olarak değil aynı zamanda siyasi bir lider olarak da vefat etmiştir. Hz. Peygamber vefatından sonra yerine geçecek bir kimse tayin etmemiş ve bunu müslümanların uhdesine bırakmıştır. Peygamber'in bu tutumunu İslami vahyin insanlığa adil bir siyasi sistem inşa etmeye kefil olabilecek birtakım siyasi değerler sunmuş olması ve bu değerlerin zaman, mekân ve imkân şartlarına göre icraatlara dönüştürülmesi konusunu müslümanlara bırakmasına dayandırabiliriz.¹⁶

. Hz. Muhammed, risâlet ömrü boyunca vahyin tarif ettiği ölçüde dil ve kan birliğine dayalı eski yapılanmayı yıkararak yerine inanç birliği temeline dayalı yeni bir yapı oluşturmuştur. Bu yeni yapının adı "Ümmet" olmakla beraber bu Ümmet'in devleti hicret sonrası Medine'de kurulmuştur.¹⁷

¹³ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*.s.26-28.

¹⁴ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.82.

¹⁵ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: OTTO, 2017), 66.

¹⁶ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*.s.30.

¹⁷ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 23.

Hz. Peygamber'in dünyadan ayrılmasıyla önemli bir problem ortaya çıkmıştır Müslümanlar ya bir devlet yapısına sahip olarak varlıklarını sürdürecekler ya da bunu başaramayarak tarih sahnesinden silineceklerdir.¹⁸ Durum böyle olunca Peygamber'in vefatı beraberinde siyasi boşluğun ortaya çıkabileceği bir zemine kapı aralamıştır. Meydana gelebilecek bu siyasi boşluk ortamının çok kısa denebilecek bir süre içerisinde Hz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle önü kesilmiş gibi görünmektedir. Nitekim Hz. Ebubekir meydana gelen otorite boşluğunu ve kopmaları etkili ve otoriter bir şekilde gidermeyi başaracaktır.

Hz. Peygamber'in (sav) vefat etmesiyle başlayan durumu kabullenememe pozisyonu ve ilk şok atlatıldıktan sonra aralarında Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da bulunduğu ashabin ileri gelenleri onun defnedilmesi için evinde toplanmış vaziyetlerdeken Ensâr'ın hızlı bir siyasi girişim başlattığı haberini aldılar. Ensâr'ın bu hızlı girişiminin iktidarı hızlı hareket ederek Kureys'e kaptırmama düşüncesinden kaynaklandığı ifade edilir. Sakîfetü Benî Sâide'de gerçekleşen bu toplantı da Ensâr, aralarında bir yönetici belirlemek için değil daha önceden belirlenen aday olarak Hazrecli olan Sa'd b. Ubâde'yi (ö. 14/635) çabucak halife olarak seçmeyi hedefleyen ve Kureys'ten önce davranmayı amaçlayan bir toplantı düzenlemiş gibi görünmektedir. Vâkıd'den aktarıldığına göre bu toplantıda ilk sözü alan Evs kabilesinden Huzeyme b. Sâbit eğer Kureys'ten önce halifeyi belirlemezlerse ve yeni yönetici Kureys'ten olursa bir daha kıyamete kadar hilafetin kendilerine geçemeyeceği endişesini dile getirmiştir.¹⁹ Kendi kabilelerinden olmamasına rağmen Evs kabilesinden Huzeyme b. Sâbit'in bu ifadelerde bulunup Hazrecli olan Sa'd b. Ubâde'yi desteklemesine bakarak bu toplantıya katılan Evs ve Hazrec kabilelerinin kabile kimliğinden sıyrılarak Medineliler olmak ortak paydasında ve çatı kimliği altında buluştuklarını söylemek mümkündür.

Ensâr'ın halife seçmek için bir toplantı tertip ettiği haberini alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'la beraber hızlıca toplantının düzenlendiği gölgeliğe gittiler.²⁰ Onların toplantı alanına gelmesiyle tartışma, yönetime Muhâcir'in mi yoksa Ensâr'ın mı daha layık olduğu tartışmasına dönmüştür.²¹ Hz. Ebû Bekir ve beraberindekiler Ensâr'a niçin toplandıklarını sormuşlar ve hilafeti Medineliler adına talep ettikleri ve bu işe neden layık olduklarını ifade eden beyanlarına şahit oldular.²²

Tartışma sırasında Muhâcirlerden bir yönetici Ensâr'dan da bir yönetici seçilmesi teklifi yapılmış fakat bu teklif kabul görmemiştir.²³ Bu tartışmalar esnasında Ensâr hilafeti alma amacına o kadar güdülenmiştir ki Muhâcirleri Medine'den çıkarmakla dahi tehdit etmişlerdir.²⁴ Ensâr'ın, hilafete daha layık olduklarını ifade eden konuşmaların ve ortamdaki tansiyonun

¹⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.51.

¹⁹ Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*.s.128-129.

²⁰ İbn Cerîr Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), c.3,333; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 83; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 131.

²¹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.51.

²² Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, 131.

²³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.51.

²⁴ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.51-52.

yükselmesinin ardından Hz. Ebû Bekir, birçok tarih kaynağında yer alan Ensâr'a cevap niteliğindeki şu konuşmayı yapmıştır:

“Biz Rasûllullah'ın (sav) yakınlarıyız, akrabasıyız. Biz hilafetin sahipleriyiz. Araplar içinde insanların en soylusuyuz. Kureyş, her Arap kabilesiyle bir akrabalık kurarak ona bir çocuk vermiştir. Bundan dolayı hilafet, Kureyş'ten birine daha münasıptır.” “Sizler bizleri korudunuz ve bizlere yardımcı oldunuz, ancak insanlar Kureyş'e tabi olurlar. Araplar, siz de bilirsiniz ki, bu işe Kureyş'i uygun göreceklendir; çünkü onlar Araplar'ın en değer verdikleri ve şerefli kabul ettikleri yurdun sahibidirlere ve İbrahim'in duasına muhatap olmuşlardır. Biz emir, sizler ise vezirlersiniz. Sizler Rasûllullah'ın (sav) da vezirleri idiniz.”²⁵

Yapılan görüşmeler ve tartışmalar sonucunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde'yi işaret ederek onlardan birisine biat edilmesi önerisinde bulundu fakat bu isimler Hz. Ebû Bekir'in daha layık olduğunu öne sürerek asıl kendisine biat etmek istemişler ve bunun üzerine Hz. Ebû Bekir halife seçilmiş, ona önce Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah ve devamında Muhâcir ve Ensâr biat etmişlerdir.²⁶ Burada yapılan biata “özel biat” ertesi gün Medine halkından alınacak olan biata ise “genel biat” denilmektedir.²⁷ Sakife gölgeğinde alınan bu karar sonucunda Hz. Ebû Bekir'e yapılan bu biatlarla birlikte İslam tarihinde “Hilafet Kurumu” başlamış olacaktır.²⁸

Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesiyle başlayan hilafet kurumu, ilk dört halifeyi içine alacak şekilde “İlk İslam Devleti” olarak kabul edilmektedir.²⁹ Bu ilk dönem İslam devletinin karakterinden bahsedilirken dünya devletleri tarzında olmadığı, yöneticilerinin yaptıkları işlerin Peygamberin işlerine daha çok benzediği, yaşantıda lüks ve şatafat yerine israfa kaçılmadan mütevazı bir yaşam biçiminin benimsendiğinden bahsedilmektedir.³⁰ İlk Dönem İslam Devleti olarak tanımlanan bu dönemde yöneticilerin bu tarz da bir yaşam biçimi belirlemesinin sebebi, imkanlarının olmamasından kaynaklanmamaktadır. Aksine onlar bu tavır ve tutumları, olanak ve imkanları olmasına rağmen halklarının fakirlerine uyup, arzu ve isteklerini kırmak için benimsemişlerdir.³¹

İbnü't-Tıktaka'nın, İlk Dönem İslam Devletinin karakteri hakkında bahsetmiş olduğu ifadeleri, Hz. Ebu Bekir'in halife seçildikten sonra yapmış olduğu şu konuşma destekler niteliktedir: “Sizin en zayıfınız, hakkını alıp kendisine verinceye kadar benim nazarımda en güçlünüzdür. İnşallah bunu böyle yapacağım. Sizin en güçlünüz de başkasının kendisindeki hakkını alıp sahibine verinceye kadar benim nazarımda en zayıftır. İnşallah bunu böyle yapacağım. Bir kavim Allah yolunda cihadı terk ederse, Allah mutlaka onları yardımsız bırakır, zillete düşürür.

²⁵ Âdem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*; s.131. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.52.

²⁶ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*; s.52. Prof.Dr. Âdem APAK, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*.s.132.

²⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.52.

²⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*.s.48.

²⁹ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016).s.65.

³⁰ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*.s.65.

³¹ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 65-66.

Bir kavimde fuhşiyat yayılırsa, Allah onlara umumi bela verir. Ben, Allah ve Rasûlüne itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin. Ben Allah ve Rasûlüne isyan edersem sizin üzerinizde itaat hakkım kalmaz. Kalkın, namazınızı kılın, Allah size rahmet etsin.”³² Hz. Ebubekir, bu konuşmasıyla hukukun üstünlüğünü vurgulamış ve ilan etmiş görünmektedir.³³

Halife seçimi esnasında gündeme gelen önemli bir mesele de Arapların Kureyş dışındaki kimselerin siyasi otoritesini tanımayacağı söylemidir. Bu iddia daha sonra günümüze Hilafetin Kureyşliliği adı altında taşınacak ve tarih boyunca birçok yöneticinin bu düstura göre hareket etmesine neden olacaktır. Bu nedenle Hilafetin Kureyşliliği meselesi tarih boyunca hep canlı kalacak ve karşımıza çıkacaktır.³⁴ Müslümanların Hz. Muhammed’in vefatından sonra bir yöneticiye ihtiyaç duyduğu gerçeği aşıkardır. Hz. Muhammed’in vefatının ardından ilk yönetici seçiminin Benî Sâide gölgeliğinde gerçekleştiğinden daha önce bahsetmiştik. Burada Ensar’ın yönetici seçimi için toplandığı haberini alan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer beraberinde birkaç muhacirle birlikte gölgeliğe gelirler. Burada Ensar adına konuşan sözcüleri, İslam’a yaptıkları hizmetlerden dolayı kendilerinin hilafet makamına gelmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu sözler üzerine Muhacir adına söz alan Hz. Ebubekir, Ensar’ın İslam’a yaptığı hizmetlerin hakkını veren ifadeler kullanmıştır.³⁵

Hz. Ebubekir konuşmasında Ensar’a hakkını teslim ettikten sonra imamın/yöneticinin Kureyş’ten olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁶ Hz. Ebubekir, Sakife gölgeliğinde Musa b. Ukbe’den aktarılan şu cümleler ile konuşmasına devam etmiştir; “Araplar bu ‘emr’i (reislik işini) ancak Kureyşli şu ‘hayy’e (Muhacir Kureyşlilere) tanırlar. Onlar, Arapların neseb ve mevki bakımından ortada olanıdır.”³⁷ Burada anlatılmak istenen gerçek, Kureyş’in İslam’dan önceki imajıyla da alakalıdır. Arapların Hac için Mekke’ye gelmeleri ve Kureyş’in Hac işlemlerini eksiksiz yerine getirmesi ve Hac görevinin sorunsuz ifa edilmesini sağlamaktaki başarısı Araplar arasında tanınmasına ve olumlu puanlar alınmasına neden olmuştur.

Hz. Ebubekir’in Kureyş’in Araplar tarafından tanınıp bilindiğini ifade etmesi de bu noktaya işaret eder. Nitekim Hz. Ömer’in görüşüne göre de kargaşayı önleyecek olan şeyin ümmetin ortak kabulüne dayanan adaya beyat edilmesidir. Yöneticinin, genelin onayını ve kabulünü alması sırtını güçlendirecek ve yönetim işini kolaylaştıracaktır.³⁸ Sakife toplantısında dile getirilen Hilafet Makamının Kureyş tarafından ifa edilmesi gerekliliği Hilafet döneminin başlangıcı için makul bir gerekçe olarak görünmektedir. Nitekim genelin onayını alan yönetimler kendisine duyulan güvenin ve verilen görevin gereğini hakkıyla yerine getirdiği takdirde her zaman daha güçlü olmaya adaydır. Ahmet Cevdet Paşa’nın “ Hz. Peygamber’in (s.a.v) ölümünden sonra

³² Ebu'l-Fida İmâduddîn İsmâil İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994). VI,426.

³³ Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2012), 78.

³⁴ Şükrü Özen, “Mâtürîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşliliği Mes’alesi” (Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 536.

³⁵ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 70.

³⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlık Yayınevi), c. III,333.

³⁷ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 70.

³⁸ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 73.

mutlaka Kureyş'in ileri gelenlerinden halkın kabul edeceği büyük bir kişiye biat etmek o günkü halin bir gereği idi.”³⁹ ifadeleri de bu durumu destekler mahiyettedir.

Dönemin bahsettiğimiz şartları çerçevesinde İbn Haldun'dan aktarılan Kureyşlilik şartının gerekçelerine istinaden: “ Kureyş, Araplar arasında siyasi istikrarı temin edebilecek en kudretli kabile idi. Müslümanların işlerini göreceğ olan adamın arkası kuvvetli olmalı ki, hedefine ulaşabilsin. Şeriat sahibi, ahkâmını, herhangi bir boya, bir asra, bir millete has kılmış değildir. İslam'da davet işi umumdur. Halife, kullarının işlerini görmekle vazifelidir ve bir işe de ancak ona kudreti olan getirilir.”⁴⁰ ifadeleri, dönemin şartlarının ve gerekliliklerinin anlaşılması için mercek görevi görmektedir. Mekke halkının cahiliye dönemindeki misyonu ve Araplar üzerindeki etkisi de bu gerekçeye temel oluşturabilme potansiyeline sahiptir.⁴¹ İlk zamanlarda dönemin ihtiyaçlarına cevap veren bu gerekçe daha sonraki siyasi arenalarda siyasi bir argüman olarak kullanılacak ve gündeme getirilecektir. Nitekim Siffin savaşından sonra Dumetu'l-Cendel bölgesinde hakemler bir araya geldiklerinde Muaviye'nin hakemi Amr hilafetin Kureyş'in hakkı olduğunu savunacak ve buna itiraz eden birisine de “Emirlik kıyamete kadar Kureyş'te kalacaktır.” şeklinde Hz. Peygambere hadis olarak atfedilen sözle cevap verecektir.⁴² İlk halifenin Kureyş'li olmasından hareketle Hz. Peygamber'de Kureyşli olduğu için halife Kureyş'ten oldu düşüncesi ve bu düşüncenin Hilafetin Kureyşliliği şeklinde kalıplaşmış liyakatin es geçilmesi sıg bir bakış açısıdır.⁴³

Hz. Ebubekir, yöneticinin Kureyş'ten seçilmesi gerektiğini ifade ederken bu seçim şartları arasında liyakatin göz ardı edilmesinden ve bir kimse sadece Kureyşli dahi olsa bu şartın o kişinin yönetici olmasına yeterli olacağından bahsetmemiştir. Hz. Ebubekir'in bu cümleleri ifade ederken, kendisinin yönetici olarak seçilmesini amaçladığını da söyleyemeyiz. Hz. Ebubekir'in Sakife toplantısında Halifenin neden Kureyş'ten olması gerektiğini izah ettikten sonra yönetici aday olarak beraberinde toplantı alanına geldiği Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'den birisini yönetici seçmeleri için toplantı alanında bulunan haziruna aday olarak gösterdiği bilinmektedir.⁴⁴ Hz. Ebubekir Kureyş' tendi fakat güçlü bir kabileye mensup değildi. Bu durum bize ilk halife seçiminde liyakatin daha ön planda olduğunu göstermektedir.⁴⁵

İslam tarihinde, Hz. Muhammed'in vefatından sonra yerine seçilecek yöneticinin seçimi konusunda göz önüne alınması gereken bir gerekçe olarak sunulan yöneticinin Kureyş'ten olması gerekliliği daha sonraki süreçte farklı boyutlara taşınmış, Sakife Toplantısı'ndaki çekirdek anlamından uzaklaştırılarak Kureyş'ten olan Arapların, Kureyş'ten olmayan Araplara karşı bu kıstası bir üstünlük ölçüsü olarak kullanmasına neden olmuştur. Dönemin şartları

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, çev. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Akit, 1997), 342.

⁴⁰ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 106-107.

⁴¹ Mustafa Sarıbyık, “İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılama Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013), 180-181.

⁴² Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 135.

⁴³ Laura Veccia Vagleri, “Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri”, çev. İlhan Kutluer, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1988), 71.

⁴⁴ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 70.

⁴⁵ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 69.

açısından bakıldığında bir gereklilik olarak görülen halifenin Kureysli olması gerekliliği tek başına kavim ve kabile olarak büyük olmak ve tanınmak anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda İslamca da üstün olmak gerekmektedir. Sadece kabile açısından güçlü olmak önemli olsaydı Hz. Ebubekir halife olmak için gerekli şartları bünyesinde barındıramamış olurdu.⁴⁶ Bu çerçevede kavim, kabile ve dini açıdan önde olanın yönetime daha layık olduğu anlamına gelen bu doktrin yani yöneticinin Kureys'ten olması gerektiği doktrini, daha sonraki süreçte liyakat ve ehliyet kavramlarından soyutlanarak, sadece kimlik bakımından Kureys'ten olmanın yeterli olduğunu savunan bir pozisyona evrilmiştir. Böylece siyaset, din ve kabile adına uygulanmaya başlanarak bozulma baş göstermiş ve bu bozulma günümüze kadar da büyük oranda devam etmiştir.⁴⁷

Gerçek anlamından soyutlanan Hilafetin Kureysliliği meselesi, daha sonra Kureysli Arapların kendilerini diğer milletlerden ve diğer Araplardan üstün görmelerine neden olmuştur. Üstünlük ölçütünü cahiliye döneminde neseb kavramı üzerinden belirleyen Kureysliler, cahiliye döneminden sonra ise Hz. Peygamber'i, kendi neseplerinden çıktığını ifade ederek kendilerine hasretmişlerdir. Durum öyle bir vaziyet almıştır ki diğer Müslümanlar ile aynı mezarlıklara dahi gömülmeyi gurur kırıcı olarak kabul etmişlerdir.⁴⁸

İdeal İslam toplumunun hedefi kişilere iltimas göstererek kabileler ve gruplar arasında ayrımcılık yapmak değil sosyal düzeni sağlıklı bir biçimde sağlamaktır. Bu çerçevede yöneticilerin omuzlarına büyük yük düşmektedir.⁴⁹ Hz. Muhammed'e yakınlığın ölçütü akrabalık değil fikir ve amelde ona benzemek ve ona tabi olmaktır.⁵⁰ Hz. Osman'ın halife seçildiği sürece de baktığımızda yine hilafetin Kureysliliği meselesi karşımıza çıkmakta ve Hz. Ömer'in halife seçimi için bıraktığı konseyin üyelerinin tamamının Kureysli olduğunu görmekteyiz. Beni Saide toplantısının üzerinden on iki yıl geçmesine rağmen bu konseyle Ensar'ın siyasi hayattan tamamen devre dışı bırakılmış olması dikkat çekicidir.⁵¹ İçlerinde Peygamber çıkan bir kavmin sırf bunu gerekçe göstererek diğer kavimler arasında üstünlük yarışına girmesi en başta Hz. Muhammed'in hayatı boyunca vermiş olduğu mücadeleye ihanettir.⁵²

Halifenin Kureys'ten olması gerektiği ilkesi liyakatten soyutlandığında hilafet kurumunun Kureyslileşmesinden başka bir anlam taşımamaktadır.⁵³ Hz. Ebubekir, yöneticinin Kureys'ten olması gerekliliğini vurgularken, meşru otoritenin arkasına aldığı halk kitesinin hemfikir vaziyette yöneticiye tabi olmasının yönetimi kolaylaştıracağını ve genelin biatinin iktidarı güçlendireceğini düşünmüş olmalıdır. Nitekim bu düşüncenin faydası, Hz. Muhammed'in vefatı

⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 342.

⁴⁷ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 18.

⁴⁸ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysliliği*, 132-134.

⁴⁹ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysliliği*, 25.

⁵⁰ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysliliği*, 40.

⁵¹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 34.

⁵² Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysliliği*, 40.

⁵³ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 68.

ve Hz. Ebubekir'in Halife seçilmesi sonucu ortaya çıkacak olan merkeze karşı isyanların bastırılması konusunda kendisini gösterecektir.

2.1.2. Ridde savaşları

Hz. Ebubekir halife olduğunda ortada Medine merkezli bir site devleti olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'e (sav) bağlılığını ifade eden bu topluluk Peygamber'in vefatıyla bu bağlılıklarını merkez hariç tam anlamıyla Hz. Ebubekir'e karşı göstermemişler. Hz. Ebubekir'in yanı başında bulunan ve bizim merkez olarak kast ettiğimiz Müslümanlardan da ilk etapta Hz. Ebubekir'e biat etmeyenler olmuştur ama bizi burada daha çok ilgilendiren merkezi yönetime uzak olan kabilelerin merkezi otoriteye karşı olan başkaldırıları, isyan hareketleri ve dinden dönme tezahürleridir. Merkez tanımını yapmamızın nedeni dönemin coğrafi şartlarının da isyanların ortaya çıkmasında, yayılmasında ve bastırılmasında önemli bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Hilafetini takip eden süreçte Hz. Ebubekir dinden dönme furıyası ve yeni otoriteyi tanımayan girişimler de bulunan kitlelerle mücadeleye girişecek ve merkezi otoriteye itaati sağlamlaştırmanın çabası içerisinde olacaktır.

Hz. Ebubekir'in halife seçildikten sonra ilk siyasi mücadelesi Üsame Ordusu'nun sefere gönderilmesi konusunda olmuştur. Hz. Muhammed'in, Medine'ye kuzeyden gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla ve Müslümanların Bizans topraklarında maruz kaldıkları yenilgilerin intikamını almak için vefat etmeden önce Üsame b. Zeyd'i bölgeye göndermek amacıyla hazır bulundurduğu bilinmektedir.⁵⁴ Hz. Peygamber vefat edince bu ordunun bölgeye hareketi de gecikmiştir. Hz. Peygamber'in defin işleminin üzerinden üç gün geçtikten sonra Hz. Ebubekir Müslümanlara; "Üsame ile gazaya gidiniz. Resul-i Ekrem hastalanınca işten geri kaldınız. Bütün işlerden önce onun buyruğunu yerine getirmek gerekir. Bu işte ağır, tembelce, durgun davranmayın. Şimdi hemen gazaya gitmeye hazır olun." emrini verdi.⁵⁵ Hz. Ebubekir Hz. Peygamberin ölmeden önceki arzusunu kendisine emir telakki etmiştir.⁵⁶ Sahabe ise mürted olan Arapların tehlike arz ettiğini bu nedenden dolayı ordunun güvenlik nedeniyle Medine'de kalması gerektiğini gerekçe göstererek bu ordunun kuzeye gönderilmesine sıcak bakmamaktadır.⁵⁷

Hz. Muhammed, vefat etmeden önce Şam taraflarına yani kuzeye göndereceği ordunun başına Usame b. Zeyd'i tayin ettiğinde onun daha önce köle olan Zeyd b. Harise'nin oğlu olması, yaşının küçük olması ve tecrübesiz olduğunun iddia edilmesinden dolayı bu atamadan memnun olmayanlar olmuştur. Hz. Muhammed, Üsame b. Zeyd'i bu ordunun başına komutan tayin ettiğinde, Üsame henüz 17 yaşındadır. Bütün bu itirazlara ve gerekçelere rağmen Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce almış olduğu bu karara bağlı kalarak Üsame b. Zeyd'i bu

⁵⁴ Vagleri, "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri", 72.

⁵⁵ Taberî, *Tarih-i Taberî*, III,340.

⁵⁶ Vagleri, "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri", 72.

⁵⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 79; Taberî, *Tarih-i Taberî*, III,340.

ordunun başında tutmuş ve yerine başka birisini tayin etmemiştir.⁵⁸ Hz. Ebubekir'in karşılaştığı bu ilk karar verme halinde her ne kadar verilen karardan memnun olmayanlar ve itiraz edenler olmuş olsa da Hz. Ebubekir, Hz. Peygamberin kararını yinelemiş ve bu kararında art niyetli itirazlara kulak asmayarak otoritesini sağlamak konusundaki ilk sınavını vermiştir.

Üsâme ordusunun sefere çıkması konusunda verilmesi gereken otorite sınavından daha önemli bir sınav olarak Hz. Ebubekir'in karşısına Ridde Savaşları çıkacaktır. Ridde kelimesi sözlükte "Geldiği yoldan geri dönmek, bir şeyden yüz çevirmek veya başka bir şeye dönmek" gibi anlamlar taşımaktadır.⁵⁹ İstilahî anlamda ise Ridde " İslam'dan dönmek, İslam dinini reddetmek" gibi anlamlara gelir. Tarih penceresinden baktığımızda ise Ridde, hicretin onuncu ve on birinci yıllarına yayılarak merkezi otoriteye karşı meydana gelen isyan hareketlerini adlandırmak için kullanılır. Hz. Peygamber' hayattayken İslam dinini kabul eden bazı gruplar, Hz. Peygamber'in vefat etmesiyle birlikte, İslamiyet'in yüklemiş olduğu mali sorumluluklardan kurtulmak istemişler, eski inançları olan puta tapınma istekleri artmış ya da İslam dininin inananlara yüklemiş olduğu zekâtta muaf tutulmayı talep etmişlerdir.⁶⁰

Hz. Peygamber hayattayken kaynaklara göre üç fırka dinden dönmüştür. Bunlardan ilki olan Esved el-Ansi Hz. Muhammed'in Veda Haccı'ndan hastalandığını öğrenmiş, bunun üzerine kendi kabilesi olan ve Yemen'de bulunan Ans kabilesinin ve Mezhic kabilelerinin desteğini alarak peygamber olduğunu ilan etmiştir. İkinci olarak Yemâme'de hicretin on birinci yılında Müseylimetü'l-kezzâb, peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Üçüncü olarak ise Tuleyha b. Huveylid, tıpkı Esved el- Ansi gibi Hz. Muhammed'in hastalanmasını fırsat bilerek Tay ve Gatafan kabilelerinin desteğini arkasına almış ve zekât yükümlülüğünden kurtulmak amacıyla isyan etmiştir.⁶¹

Hz. Ebubekir dönemine gelindiğinde ise, yedi grup irtidat edecektir. Bunlar, Uyeyne b Hısn liderliğindeki Fezare kabilesi, Secâh liderliğindeki Temim kabilesi, Eş'âs b. Kays liderliğinde Kindeliler kabilesi, Malik b. Nüveyre önderliğinde Beni Yerbu kabilesi, Kurre b. Seleme el-Kuşeyri liderliğinde Gatafan ve Beni Amr kabileleri, Fücae b. Abdülyalil liderliğinde Beni Süleym Kabilesi ve bunlara ek olarak Bahreyn taraflarında bir grup Hakem b. Zeyd önderliğinde merkeze ve Hz. Ebubekir'e karşı isyan etmişlerdir. Merkeze karşı isyan eden bu gruplardan Fezare kabilesinin liderinin bayan olması dikkat çeken ayrı bir konudur.⁶²

Hz. Peygamber, Arap kabile yapısının güçlü olduğu bir ortamda ömrü boyunca vermiş olduğu mücadele sonucu Müslümanlardan oluşan bir toplum kurmuş ve bunun sonucunda ortaya siyasi bir güç çıkmıştır. Ortaya çıkan bu güç Arap yarımadasındaki bazı kesimler ve kabileler

⁵⁸ Adnan Demircan, *İslam Tarihi-1* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019), 78.

⁵⁹ Şerafettin Kaymaz, *Hz. Ebû Bekir'in Ridde Olaylarıyla Mücadelesinin İslamiyet'in Yayılmasına Etkisi* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 55.

⁶⁰ Bahriye Üçok, "Ridde", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* v.1 (1960), 7; Mehmet Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 3.

⁶¹ Kaymaz, *Hz. Ebû Bekir'in Ridde Olaylarıyla Mücadelesinin İslamiyet'in Yayılmasına Etkisi*, 56.

⁶² Kaymaz, *Hz. Ebû Bekir'in Ridde Olaylarıyla Mücadelesinin İslamiyet'in Yayılmasına Etkisi*, 56.

tarafından hoş karşılanmamış ve kıskançlıklara neden olmuştur.⁶³ İslamiyet'le beraber Arap yarımadasının önemli bir bölümünün iktisadi ve siyasi anlamda Medine'ye bağlanması, diğer kabilelerde meydana gelen hasetin önemli nedenleri arasındadır. Çünkü Medine zengin ganimet mallarının, zekât ve cizyenin, siyasi ve askeri nüfusun toplandığı güçlü bir şehir ve başkent haline gelmiştir. Aynı zamanda yarımadanın dört bir yanına da buralardan yöneticiler atanmaktadır.⁶⁴ Bu kıskançlık durumunun sonuçları Hz. Peygamberin vefatından sonra sahneye daha etkili çıkacak ve merkeze karşı olan isyanların önemli nedenlerinden birisi olacaktır.

Merkeze karşı, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte ortaya çıkan isyanların önemli nedenlerinden birisi de İslamiyet'i yeni kabul etmiş bazı kabilelerin, Hristiyan ve Yahudiler tarafından dinden dönmeleri konusunda tahrik edilmeleridir.⁶⁵ Bu kabileler bu tahriklere çabuk kapılmışlar ve merkeze karşı olan isyan hareketlerinde önemli rol oynamışlardır. Bu durumu ortaya çıkaran önemli etken ise Mekke'nin fethinden sonra, Müslümanların kısa sürede elde ettiği güçten etkilenen kabilelerin bu yeni ortaya çıkan ve nüfuz kazanan dine teslim olmalarıdır. Bu kabilelerin dini anlayışlarının sağlam olmaması ve bu yeni dine olan bağlılıklarının yüzeysel olması, kendilerini manipülasyonlara açık hale getirmiştir.⁶⁶

Arap yarımadasında yaşayan kabilelerin, bedevi kültür çerçevesinde hayat sürdükleri tarafımızca bilinmektedir. Bu kültürde yaşayan birey herhangi bir otoriteye bağlı kalmaksızın çöl ortamında dilediğince özgür bir biçimde yaşamaktadır. Devlet sistemine yabancı olan bu kültür bir otoriteye bağlı kalmayı kolay kolay kabul edebilen bir yapıya sahip değildir.⁶⁷ Özgürlüğü seven bireylerden oluşan bu kabileler siyasi olarak merkeze karşı başlatılan ayaklanma davetlerine yapısal olarak olumlu cevap vermeye müsait görünmektedirler. Bu durumunda, Hz. Peygamberin vefatından sonra meydana gelen irtidat hareketlerinin hızla yayılmasına ve geniş yankılar bulmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma ek olarak Hz. Peygamberin vefatına yakın dönemde Müslüman olan ve bu dine yüzeysel olarak bağlı kalan gruplar, bir anlaşma olarak gördükleri bu yeni dine mensubiyetin Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte sona erdiğini düşünmüşlerdir.⁶⁸

Çöl şartlarında yaşayan Araplarda karşımıza çıkan önemli bir diğer özellik ise rekabet kültürüdür. Birey bu kültürü kendi kabilesinin amaçlarına sağdık kalarak ayakta tutar. Bu nedenle her kabile yönetimin kendi kabilesine ait olmasını memnuniyetle karşılamaktadır. Kureyş'in elinde olan merkezi yönetime, merkezden uzak olan kabileler bu nedenle sıcak bakmamaktadır. Civar kabileler hegemonya olarak gördükleri Medine yönetimine karşı çıkma

---

⁶³ Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 3.

⁶⁴ Üçok, "Ridde", 102.

⁶⁵ Üçok, "Ridde", 102.

⁶⁶ Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 59-60.

⁶⁷ Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 62.

⁶⁸ Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 62; Abdül Aziz Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 83.

arzusundaydılar.⁶⁹ Yönetimin asla kendi ellerine geçemeyeceğini düşüncesine sahip olan bu kabileler merkeze karşı isyan etme fikrine ikna olmakta fazla zorlanmamışlardır.⁷⁰ Böylelikle merkezi İslam yönetimi ile kabileler arasındaki çatışmanın ilk tezahürü Ridde Savaşları olarak adlandırılan süreçte ortaya çıkmıştır.⁷¹

Zekât kurumunu ekonomik itaat olarak yorumlayan kabileler mallarının bir kısmını zekât adı altında Hz. Ebubekir'e vermeyi kabul etmediler. Bunun yerine zekât vermeden İslam'a bağlı kalmayı talep etmişlerdir. Hz. Ebubekir ise zekât ödememeyi ümmetin geri kalanından kopma ve merkezi yönetime isyan olarak kabul etmiştir. Bu nedenle hem siyasi açıdan hem de ekonomik açıdan başka arayışlar içerisinde olan bu kabilelere karşı merkezin otoritesini yeniden sağlamak adına savaş açmıştır.⁷²

Merkeze karşı hilafetin erken dönemlerinde meydana gelen bu ayaklanmalara karşı Hz. Ebubekir' farklı birlikler göndermiş ve uzun mücadeleler sonucunda merkezi otoriteyi tekrar sağlamıştır. Bizim burada merkezi otoriteye karşı yapılan isyanların nasıl bastırıldığını, hangi komutanın hangi orduyla hangi kabileye gönderildiği ve bu savaşların nasıl bir sürece yayıldığını incelememiz, çalışmamızın odak noktasından kopmamıza neden olacak ve fazlaca detaylara boğacaktır. Bu yüzden isyanların bastırılması sonucu meydana gelen siyasi ortamı ele almak, çalışmamız açısından daha isabetli olacaktır. Ridde savaşları, tek başına dinden dönenleri İslam'a çevirmek için verilmiş bir mücadeleden ziyade Medine otoritesine karşı isyan edenleri, otoriteye itaat ettirmek için yapılan dini-politik savaşlar olarak görünmektedir. Bu mücadelede elde edilen başarılar sonucu Hz. Ebubekir Arap Yarımadasını tekrar birleştirmeyi başarmıştır. Bu birleşim için gerekli olan Medine içerisindeki birleşme de bu esnada sağlanmış olmaktadır.⁷³

2.1.3. Fitneye kadar olan süreçte olanlar

Ridde savaşları neticesinde Merkezi İslami kanat, asabiyyete dayalı saiklerle hareket eden dış çembere karşı başarı sağlamıştır. İsyenların bu erken dönemde meydana getirdiği kaotik ortam, isyanların bastırılmasıyla birlikte yeni hedeflerin belirmesi ihtiyacına neden olacaktır. Arap yarımadası içerisinde otoriteyi sağlayan Müslümanlar, kendilerine yeni hedef olarak yarımadanın dışındaki toprakları belirlemiştir. Arapların, elde ettikleri bu ortamın kalıcı olabilmesi için içlerindeki savaş enerjisinin farklı kanallara yönlendirilmesi gerekliliğini göz önüne aldığımız zaman bu enerjinin "Cihat" faaliyetleri ile dışarı aktarıldığını söylemek mümkündür. Böylece Araplar tek bayrak altında yarımadanın dışına akın etmişlerdir. Bu

⁶⁹ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 83.

⁷⁰ Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 66.

⁷¹ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 82.

⁷² Arı, *Hız. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 63.

⁷³ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 85.

zamana kadar enerjilerini birbirleri ile savaşarak harcayan bu coğrafya böylelikle enerjilerini tek bir amaç doğrultusunda fetih hareketlerinde değerlendirme imkânı bulmuşlardır.⁷⁴

Hız. Ebubekir Ridde olayları olarak adlandırılan ve otoriteye karşı gelişen bu kalkışmaları bastırdıktan sonra yönünü fetihlere çevirmiştir. İçeride sağlanan otorite sonrası odak noktasının içeriden dışarıya çevrilmiş olması İslam coğrafyasının çok kısa süre içerisinde genişlemesine neden olacaktır. Müslümanların fetih faaliyetlerine yönelmelerinde yarımadanın kaynaklarının Müslümanlar için yetersiz kalmasının da etkili olduğunu, kuraklık ve tarım imkanlarının sınırlı olmasının da Müslümanları fetih faaliyetlerinde heyecanlandırdığını söylemek mümkündür.⁷⁵

Dışarıya doğru izlenen fetih politikaları yeni ortaya çıkmış olan İslam dininin farklı kitle, kültür ve milletlerle tanıştırılmasında önemli rol oynamış gözükmektedir. Fakat bu noktada getirisi olan gelişmelerin götürüleri nelerdir sorusunu da sorma ihtiyacı doğmaktadır. İslam'ın Müslümanlara bir sıçrama yaşattığı aşikâr bir gerçektir fakat bu sıçrama uğruna içeride birtakım bedeller ödenmiştir. Hız. Ebubekir dönemi ve devam eden süreçte Hız. Ömer dönemi fetih politikalarına bu açıdan bakıldığında İslam'ın, fetihler yapan bir itikat olarak gelişmesi Kur'an ve sünnetin sayfalarına yayılmış halde bulabildiğimiz toplumsal, demokratik ve iktisadi ilke ve sistemlerin büyümeden içeride donup kalmasına neden olmuştur denebilir.⁷⁶

Dini kaynaklarda gözümüze çarpan bahse konu değerler hızlı bir şekilde ilerleyen İslami fetihler nedeniyle donmuştur. Müslümanlar bu fetihlerde genişleme bakımından ne kadar kazançlı çıkmışlarsa derinleşme bakımından o kadar kaybetmişler, nicelik bakımından ne kadar ilerlemişlerse nitelik bakımından o kadar zayıflamışlardır. Bu açıdan bakıldığında genişleme adına derinleşme feda edilmiş gibi görünmektedir. Sonuç olarak bakıldığında Müslümanlar ahlaki ve siyasi olarak insanlığa model olabilecek bir devlet inşa etmek yerine, diğer milletler gibi askeri olarak büyük bir imparatorluk inşa etmişlerdir.⁷⁷ Fetih hareketleriyle birlikte başlayan yayılma politikası, İslam dininin yayılmasından çok İslam topraklarının yayılması anlamına gelmektedir.⁷⁸

İlk dönem fetih politikaları, Müslümanların süratle yeni coğrafyalar fethetmesi aynı zamanda diğer milletlerle olan ilişki ve münasebetlerin artmasına neden olmuştur. Hız. Peygamberin vefatından yaklaşık yirmi yıl kadar sonra Arabistan, Suriye, Mısır, Irak ve İran Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. ⁷⁹ Fetih faaliyetlerinin bu kadara kısa süre içerisinde geniş coğrafyalara dağılmış olmasının muhtelif etkiler doğurması kaçınılmazdır. Artan bu ilişkiler İslam'ın yeni kişiler tarafından duyulmasına ve tanınmasına zemin hazırlayacaktır. Hızlı cereyan eden fetihler sonucu ortaya çıkan bu etkileşim ortamı İslam'ın tanınırlığını artırdığı

⁷⁴ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 85-86.

⁷⁵ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 86.

⁷⁶ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*.s.47-50.

⁷⁷ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*.s.48.

⁷⁸ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 85.

⁷⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hız. Ebu Bekir*, 145.

gibi Müslümanların da farklı milletler ve kültürle karşılaşmasına, tanışmasına hatta yer yer çatışmasına neden olmuş gözükmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman hızlı gelişen askeri fetihler aynı zamanda Müslümanların kendilerini farklı kültürlerle yeterinden fazla açmalarına da neden olmuştur denebilir.⁸⁰ Bu karşılaşmaların Müslümanların lehine sonuçlar doğurduğu kadar aleyhine de sonuçlar doğurduğu bilinen bir gerçektir.

Bu dönemde Bizans ve İran topraklarına yapılan fetih hareketlerinin siyasi nedeni olarak, Kayser ve Kisra'nın Hz. Peygamber'in elçilerine ve davetine karşı takındıkları tutumlar gösterilmektedir. Bizans Hz. Peygamberin kendisine gönderdiği elçileri öldürmüş, İran ise gelen davet mektuplarını yırtıp Hz. Peygamberi yakalatmak için Medine'ye adam göndermiştir.⁸¹ Bu tavır ve tutumlar Bizans ve Sasanilerin bu yeni ortaya çıkan dine karşı olumlu bakmadıklarının göstergesidir. Bizans ve İran'ın bahse konu tutumları Raşit Halifeler döneminde unutulmamış ve bu bölgelere yapılan askeri hareketlerin siyasi nedeni olmuştur. Bizans ve İran arasında süregelen savaşların bu iki ülkeyi askeri ve ekonomik yönden yıpratmış olması da Müslümanların işini kolaylaştırmıştır.⁸²

Arap yarımadasının kurak bir bölge olması ve kuzeyde bulunan toprakların imkanların geniş ve bolluk içinde olmaları her ne kadar fetihlerin ekonomik nedeni olarak gösterilse de dini ve siyasi nedenler arasında zayıf bir gerekçe olarak kalmaktadır.⁸³ Bu fetih faaliyetleri her ne kadar bedeviler tarafından ekonomik kaygılar taşısa da orduların başlarındaki kumandanlar dini kaygılar taşımışlardır. Bu dönemde orduların başlarına kumandan tayin edilirken yağmacı zihniyete karşı, hak hukuk bilen kumandanlar tayin edilmiştir.⁸⁴ Bu sayede Hz. Ebubekir döneminde Şam ve Irak topraklarından önemli yerler fethedilmiştir.

İlk dönem fetihlerini motive eden en büyük etken, siyasi ve ekonomik nedenlerden ziyade dini nedenlerdir. Kur'an'da zulmü engellemek amacıyla savaşı emreden ayetler Müslüman fetihlerin hareket noktasıdır denebilir. Müslümanlar fethettikleri toprakların halklarının inançlarına saygı gösterip o insanlara İslam'ı dayatmamışlar aksine tercihlerini bırakmışlardır. Müslümanlar bir beldeyi fethettikleri zaman o beldenin halkının Müslüman olmasına, o beldeyi ele geçirdiklerinden daha çok sevinmişlerdir.⁸⁵

Hz. Ebubekir'in hilafet döneminde yapmış olduğu önemli faaliyetlerden bir tanesi de Kur'an'ı cem etmesidir. Merkeze karşı olan isyanlar ve fetih politikaları sürecinde yapılan savaşlarda, Kur'an'ı ezberlemiş olan sahabeden önemli bir kısmının şehit olması, Kur'an'ın kaybolacağı endişesine neden olmuş ve önlem alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Hz. Ebubekir, bu problemi ortadan kaldırmak amacıyla Zeyd b. Sabit başkanlığında bir komisyon kurdurmuş ve

---

⁸⁰ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*.s.48.

⁸¹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 148.

⁸² Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 149.

⁸³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 154-155.

⁸⁴ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 157.

⁸⁵ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 161-164.

bu komisyonun çalışmaları sonucu Kur'an, iki kapak arasında toplanmıştır.⁸⁶ Bu Kur'an'ın hepsine Mushaf denmiştir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer bu Mushaf'ı yanında saklamış ve Hz. Ömer'in vefatıyla birlikte bu Mushaf Hz. Hafsa'nın evinde saklı kalmıştır.⁸⁷

Hz. Ebubekir, iki seneyi biraz geçkin süren görev süresi boyunca dinden dönenlerin merkeze karşı başlatmış oldukları isyanları bastırarak merkezi otoriteyi sağlamlaştırılmış, Kur'an'ın iki kapak arasında toplanmasını sağlamış, Irak ve Şam bölgesinden önemli yerlerin fethedilmesini sağlamış ve beraberinde birçok faaliyete imza attıktan sonra bu süre sonunda ölümüne neden olan hastalığa yakalanmıştır.⁸⁸ Bazı kaynaklar Hz. Ebubekir'in ölümüne neden olan hastalığın sıtma olduğundan bahseder.⁸⁹ Hz. Ebubekir Müslüman olmadan önce zengin bir kimse iken, vefat ettiğinde ailesine hiçbir şey bırakmamıştır. Kendisine geçimi için devlet tarafından bağlanan paradan arta kalanı, yatırım yapıp aile fertlerinin geride kalanlarına devletin parasından bir şeyler bırakmayı uygun görmediğinden devlete geri iade etmiştir.⁹⁰

Hz. Ebubekir hayatının son demlerinde Hz. Osman b. Affan'ı yanına çağırılmış ve ona kendisi vefat ettikten sonra yerine Hz. Ömer'i tayin ettiğini bildirir vasiyetini yazdırmış ve vasiyetini mühürlemiştir.⁹¹ Hz. Ebubekir, vefat ettiğinde kaynaklara göre altmış üç yaşındadır.⁹² Hz. Ebubekir, mütevazı bir hayat yaşamıştır. Hilafet süresi boyunca otoritesini bütün Arabistan'a yayan ve toplumu tek merkezden yönetebilen ilk liderdir.⁹³

Hz. Peygamber'in vefatıyla sonra Müslümanların elinde bulunan Medine site devletinin geçirmiş olduğu süreçleri Raşit Halifeler döneminin başlangıcından itibaren ele aldığımız zaman Hz. Ebubekir'in hilafeti ile devletin doğup merkezi otoritenin sağlandığını, Hz. Ömer'le birlikte kurumsallaştığını ve fetih politikalarının hızlandığını⁹⁴ ve Hz. Osman dönemi politikalarıyla birlikte çözülme sürecinin başladığını söylememek mümkündür.

Hz. Ebubekir, kendisinin Halife seçilmesi sürecinde meydana gelen krizin bir benzeri yaşanmasın diye Hz. Ömer'i Halife olması için vasiyet etmiş,⁹⁵ bu vasiyeti sonucu, vefat etmesinin ardından Hz. Ömer Hilafet makamına oturmuştur. Hz. Ebubekir'in bu uygulaması Hz. Peygamber'in uygulamasında ve Arap kültüründe olmadığı için bir ilktir. Ayrıca Hz. Ebubekir'in kendi akrabalarından olmayan bir kimseyi yerine tayin etmesi liyakate verdiği önemi göstermekte ve Hilafet makamının saltana dönüşmesine engel olmaktadır.⁹⁶ Hz. Ömer'in Halife seçilmesinde, Hz. Ebubekir'in onu kendisinden sonra halife tayin etmesi nedeniyle

---

⁸⁶ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 126-127.

⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 1/373.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 44.

⁸⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 184.

⁹⁰ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 97; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 46.

⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 46; Demircan, *İslam Tarihi-1*, 98.

⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 47.

⁹³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, 183.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 48.

⁹⁵ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 105.

⁹⁶ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 80-81.

herhangi bir kargaşa ve tartışma yaşanmamıştır.⁹⁷ İnsanlar ilk başta Hz. Ömer'in Halife olduğunu duyduklarında onun sert ve cevval tavırlarını bildikleri için bu durumu hoşnutlukla karşılamamışlar fakat daha sonraki süreçlerde halkın, Hz. Ömer'i benimsediği bilinmektedir.⁹⁸

Hz. Ömer hilafeti boyunca lükse kaçmadan mütevazı yaşamıştır. Kendisini halkına karşı her zaman sorumlu hissetmiş, onların yiyemediklerini yememiş, giyemediklerini giymemiştir. Asabiyet anlayışına her zaman karşı çıkmış hatta bu konuda Mısır valisi olan Amr b. As'ın oğlunun Mısırlı bir Kıpti ile yaptığı yarış sonucu yenilip Kıpti'ye hakaret ettiğini öğrenince, Hac mevsiminde herkesin önünde Amr b. As'ın oğlunu cezalandırmıştır.⁹⁹ Hz. Ömer yapı itibariyle ileri görüşlü, siyasi zekaya sahip, sorgulayıcı ve akılcı, sorumluluk sahibi, naslara genel itibariyle hâkim, yenilikçi, adil ve inisiyatif alabilen bir kişiliktir.¹⁰⁰ Bu durumda yönetici olduğu süreç boyunca işlerini kolaylaştırıcaktır.

Hz. Ömer idareciliği boyunca halkın fikirlerine her zaman önem vermiştir. Almış olduğu kararları mutlaka meclisin gündemine taşımış, kadınlar dahil herkesin görüşüne önem vererek şûra ilkesine göre hareket etmiştir.¹⁰¹ Her yıl Hac döneminde şehirlere atamış olduğu valileri çağırılmış ve o bölgelerin halklarına valilerinden yana bir şikayetlerinin olup olmadığını sorup denetim ve kontrol mekanizmasını diri tutmuştur. Hz. Ömer'e valileri hakkında şikâyet geldiğinde mutlaka onları sorgulamış sonucunda cezalandırmış ya da görev yerlerini değiştirmiştir. Valiler göreve geldiğinde mallarını beyan etmelerini istemiş ayrıldıklarında ise mallarında bir artış varsa bunun nedenini izah etmelerini istemiştir. Kendi döneminde devlet gelirlerinde meydana gelen artış nedeniyle Atıyye Divanını kurdurmuş ve gelirlerin kontrolü ve dağılımı işlemini sistematik hale getirmiştir. Hz. Ömer'in önemli icraatlarından biriside bir takvim başlangıcı belirlemesi ve bu başlangıç zamanı için Hz. Peygamber'in hicretini baz almasıdır.¹⁰² Hz. Ömer hicretin 16. Yılında resmen bu kararı almış ve o günden itibaren artık hicri takvim kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰³

Evveliyat-ı Ömer olarak bilinen ve ilk defa kendisi tarafından yaptırılan birtakım faaliyetlere imza atmıştır. Medine'de adeta bir bekçi gibi gece devriyesine çıkararak görmüş olduğu yanlışlıklara bizzat müdahale etmiştir. Sevad arazilerini ölçtürmüş, bölgeye haraç ve burada yaşayan zimmilere ekonomik durumlarına göre cizye vergisi koymuştur. Medine'de kuraklık ve kıtlık nedeniyle gıda ihtiyacı ortaya çıkması sonucu Mısır'ı Kızıldeniz'e bağlayan bir kanal açtırmış ve bu kanaldan gemilerle erzak taşınmıştır. Bu kanal Nil Nehri kenarında bulunan Babilon kenti ile Kızıldeniz kıyılarında bulunan Külzûm limanını birbirine bağlayan ve

⁹⁷ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 37.

⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 47-48.

⁹⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, 41-48.

¹⁰⁰ Mustafa Özkan, "Bir Liderin Kişiliği: Hz. Ömer", ed. Ali Aksu (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas, 2018), 2/567-571.

¹⁰¹ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 84.

¹⁰² Demircan, *İslam Tarihi-1*, 135.

¹⁰³ Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 78.

Firavunlar döneminde yapılan kanalın devamı niteliğindedir.¹⁰⁴ Un evi anlamına gelen ve kuru gıdaların depolanarak fakir ve ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı Dâru'd- Dekîk'i kurmuştur. İlk defa kendisine Emîru'l Mü'minîn denmiştir.¹⁰⁵ Ticaret mallarına öşür vergisi koymuştur.¹⁰⁶

Teravih namazının toplu olarak kılınma uygulaması Hz. Ömer döneminde başlamıştır. İçki içen bir kimseye ilk defa seksen celde cezasını uygulamıştır. Ümmühâtü'l- Evlâd'ın satışını yasaklayarak anne ile evlatların birbirlerinden ayrılmasının önüne geçmiştir. Cenaze namazının dört tekbirle kılınmasına karar vermiş, zekâttan Müellefe-i Kulub'a pay verilmesi uygulamasını kaldırmış¹⁰⁷

İdari ve siyasi alanda Hz. Ömer'in yapmış olduğu icraatlara baktığımız zaman ise askerlik hizmetini zorunlu hale getirdiğini, Beytü'l- Mal'i kurdurarak fetihler nedeniyle artan gelirlerin kaydının yapılıp muhafaza edilmesini ve adil dağıtılmasını sağladığını görmekteyiz. Müslümanların ilk kurduğu şehirler olarak bilinen Kufe, Basra ve Fustat şehirlerini kurdurmuştur. Bu şehirler aynı zamanda ordugâh şehirlerdir.¹⁰⁸ Büyük kentlere Emsâr adı verilen kadılar tayin ederek adaleti sağlayacak müstakil bir sistem kurmuştur. İnsanların kabilelerine göre yazdırılıp onlara maaş ödendiği Divan teşkilatını kurmuştur.¹⁰⁹

Hz. Ömer'in, Hz. Ebubekir döneminde başlayan fetih faaliyetlerini hızlandırdığını bilmekteyiz. Bu bağlamda Hz. Ömer, Irak, Şam ve Mısır bölgelerine seferler düzenlemiştir. Bu da Müslümanların, dönemin iki süper gücü olan Bizans ve İran'la aynı anda karşılaşmaları anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Müslüman orduların bu bölgelerdeki güçleri, karşılaştıkları İran ve Bizans ordularına göre zayıf görünmektedir.¹¹¹ Hz. Ebubekir döneminde Bizans'a karşı gönderilen Hâlid b. Velîd buradaki fetih faaliyetlerine Hz. Ömer döneminde de devam etmiştir.¹¹²

Hz. Ömer döneminde yapılan fetih faaliyetleri başlı başına bir araştırma konusunu teşkil ettiği için detaylarına girmekten imtina ediyoruz. Genel hatlarıyla baktığımızda hicretin 14. yılında Şam fethedilmiştir ki bu Bizans'a karşı önemli bir başarıdır.¹¹³ Sasaniler ile yapılan Cisir, Büveyb, Kâdisiyye ve Nihavend savaşları sonucunda Irak bölgesi Müslümanların eline geçmiştir.¹¹⁴ Şam bölgesinde görevli komutanlardan birisi olan Amr b. El-Âs, Hz. Ebubekir döneminde Filistin'i fethetmekle görevlendirilmiştir. Ecnâdeyn de büyük bir Bizans ordusunu

¹⁰⁴ Hakan Özkaya, "İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman'ın Rolü", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 69 (2020), 491.

¹⁰⁵ Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, çev. Özatağ (İstanbul: Ötüken, 2015), 149.

¹⁰⁶ Mustafa Kılıç, "Evveliyâtü Ömer-İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar", ed. Ali Aksu (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas, 2018), 1/294-297.

¹⁰⁷ Kılıç, "Evveliyâtü Ömer-İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar", 1/297-299.

¹⁰⁸ Vagleri, "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri", 79.

¹⁰⁹ Kılıç, "Evveliyâtü Ömer-İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar", 1/299-303.

¹¹⁰ Mahmut Kelpetin, "Hz. Ömer Dönemi Irak Fetihleri", ed. Ali Aksu (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas, 2018), 1/463.

¹¹¹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, 78.

¹¹² Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 113.

¹¹³ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 67.

¹¹⁴ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 109-112.

yenen Amr, daha sonra Kudüs'ü kuşatmıştır. Şehir anlaşmayla Müslümanlara teslim olmuştur.¹¹⁵ Bizans ve İran savaş bölgeleri arasında kalan ve müslümanların birbirleriyle olan irtibatını koparan, bugünkü adıyla Mezopotamya olarak bilinen el-Cezîre bölgesi, Irak ve Şam ordularının ortak hareket etmeleri sonucu fethedilmiştir.¹¹⁶ Filistin bölgesinden Mısır'a kaçan Heraklius' u, Amr b. Âs takip etmiş ve bu vesileyle Mısır bölgesi de Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Mısır'ın fethedilmesi, Kuzey Afrika'ya yapılacak olan fetih hareketlerinin de kapısını açan bir zafer gibi görünmektedir.¹¹⁷

Hız. Ömer dönemi, daha önce de bahsettiğimiz gibi fetih hareketlerinin hızlandığı ve devletin kurumsallaşmaya başladığı bir dönemdir. Hız. Ömer dönemi fetih politikaları sonucu Şam, Irak, Mısır ve Kudüs gibi bölgeler Müslümanların hakimiyetine geçmiş ve bu tampon bölgeler sayesinde hem Müslümanlar farklı kültürlerle tanışmış hem de farklı kültürler İslam'ı tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Bu genişlemenin içeride duyduğu kurumsallaşmaya olan ihtiyaç ise yine Hız. Ömer'in atmış olduğu adımlar sayesinde ortadan kaldırılmış ve devletin işleyişinde bir nevi görev dağılımı ortaya çıkmıştır. Hız. Ömer dönemine ait bu gelişmeler bize henüz ortaya çıkan İslam Devletinin güçlenmeye başladığını göstermektedir.

Raşit Halifeler arasında ilk suikasta uğrayan Hız. Ömer'dir. Muğire b. Şu'be'nin asıl adı Feyruz olan¹¹⁸ kölesi Ebu Lü'lüe tarafından hicri 23 senesinde bir sabah namazı esnasında hançerle yaralanmıştır.¹¹⁹ Kaynaklar Ebu Lü'lüe'nin, Hız. Ömer'i üç hançer darbesiyle yaraladığından bahseder. Bu arbede esnasında orada bulunan on iki on üç kişi daha bu köle tarafından yaralanmıştır.¹²⁰ Bu yaralılardan altı yedi kadarı daha sonraki günlerde hayatını kaybedecektir.¹²¹ Ebu Lü'lüe'nin, Hız. Ömer'in koymuş olduğu haraç vergisine sinirlenip Hız. Ömer'i öldürmeye çalıştığından bahsedilir. Hız. Ömer yaralandıktan üç gün sonra vefat etmiştir.¹²² Bazı kaynaklar ise bu kölenin, Hız. Ömer'in İran'ı fethetmesinden dolayı ona kin duyduğunu aktarır.¹²³ Saldırıdan yaralı halde kurtulan Hız. Ömer, kendisine yapılan bu saldırıyı kimin yaptığını sormuş, saldırıyı yapanın bir gayri müslim olduğunu öğrendiğinde bir müslüman tarafından öldürülmediği için sevinmiştir. Hız. Ömer'in yarasının ağır olduğu anlaşıldığında yerine kimi devlet başkanı olarak bırakacağı sorulmuş, Hız. Ömer'de halife seçme işini altı kişilik bir şûra heyetine tevdi etmiştir.¹²⁴

Hız. Ömer, kendisinden sonra bir halef belirlemesi yönünde kendisine yapılan baskılara yenik düşmemiş, onlara hiç kimseyi dayatmak istemediğini ifade ederek¹²⁵ tek bir isim vermekten

¹¹⁵ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 113.

¹¹⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 142-144.

¹¹⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hız. Ömer*, 175-178.

¹¹⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3,517.

¹¹⁹ Adnan Demircan, "Hız. Ömer Suikastı", ed. Ali Aksu (Uluslararası Hız. Ömer Sempozyumu, Sivas, 2018), 2/357.

¹²⁰ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 147.

¹²¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 48.

¹²² İbnü't-Tiktaka, *El-Fahrî*, 81.

¹²³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hız. Ömer*, 185.

¹²⁴ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1991), 206.

¹²⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 51.

ziyade Hz. Ali, Hz. Osman, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Abdurrahman b. Avf tan oluşan bir heyet belirlemiş ve kendisinden sonraki halifenin seçilmesi sorumluluğunu bu heyete emanet etmiştir.¹²⁶ Bu altı kişilik heyetin sadece Kureyşlilerden oluşması dikkat çekici bir unsurdur.¹²⁷ Ayrıca kaynaklarda Hz. Ömer'in, eğer Ebû Ubeyde hayatta olsaydı onu halife seçerim dediği de belirtilmektedir.¹²⁸ Hz. Ömer, yaralandıktan birkaç gün sonra vefat etmiştir. Vefat etmeden önce Hz. Peygamber'in yanına gömülmek için Hz. Âişe'den aldığı izin doğrultusunda Hz. Peygamber'in yanına defnedilmiştir.¹²⁹ Böylelikle Hz. Ömer'in on yıllık hilafet dönemi sona ermiştir. Hz. Ömer'den sonra gelecek halifeleri ise daha zor günler beklemektedir. Hz. Ömer dönemi İslam'ın şahlanış ve yükseliş dönemi olarak kabul edilmektedir.¹³⁰

Hz. Osman'ın Halife seçilmesi, Hz. Ömer'in bırakmış olduğu şûrânın istişareleri sonucu Hz. Ömer'in vefatından üç gün sonra gerçekleşmiş ve Hz. Osman'a biat edilmiştir.¹³¹ Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer'in bırakmış olduğu heyette son sözü söyleyecek olan kişidir. Bu heyetin istişareleri sonucu diğer adaylar adaylıktan çekilmiş ve geriye Hz. Ali ile Hz. Osman son aday olarak kalmıştır. Abdurrahman b. Avf'ın birkaç günlük düşünme süresinin ardından Hz. Osman halife tayin edilmiş ve Müslümanlar Hz. Osman'a biat etmiştir.¹³² Hz. Ali'de bu istişare sonucu verilen karara uymuş ve kararın açıklandığı yerde Hz. Osman'a biat etmiştir.¹³³ Hz. Osman'ın halife seçildiğinde altmışlı yaşlardan büyük olduğu bilinmektedir.¹³⁴ Abdurrahman b. Avf'ın karar vermek ve kamuoyu yoklaması yapmak için¹³⁵ düşündüğü süre boyunca Ümeyyeoğulları Hz. Osman için ve Haşimoğulları da Hz. Ali için propagandaya başlamıştır. Bu ortam bize İslam'dan önceki Emevi-Haşimi çekişmesinin tekrar canlanmaya başladığının sinyallerini vermektedir.¹³⁶ Bu karar sonucunda muhasara altına alınıp katledilmesiyle sonlanacak sürece kadar on iki yıl sürecek olan Hz. Osman'ın hilafet dönemi başlamış oldu.¹³⁷

Hz. Osman'ın halife seçildikten sonra vermiş olduğu önemli bir sınav, Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın babasının ölümünden sorumlu tuttuğu Hürmüzân, Cüfeyne ve onun kızını öldürmesidir. Suçlu oldukları kesinleşmeden bu şahısların öldürülmesi sahabeler arasında çalkantıya neden oldu.¹³⁸ Ubeydullah'ın yapmış olduğu bu davranış sonucu kısas gerekmektedir. Olay nedeniyle Sa'd b. Ebi Vakkâs, Ubeydullah'ı ev hapsine almıştır. Sahabe ile konu üzerinde istişarelerde bulunan Hz. Osman, kendisini Ubeydullah'ın velisi tayin etmiş ve

¹²⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3,531; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 171-172.

¹²⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, 189.

¹²⁸ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 149; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 52.

¹²⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, 186.

¹³⁰ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 206-207.

¹³¹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, 26; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 165; İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 81.

¹³² Demircan, *İslam Tarihi-1*, 142.

¹³³ M. Beşir Eryarsoy, *İslâm Devlet Yapısı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1988), 148.

¹³⁴ Murat Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 59.

¹³⁵ Sarıbiyik, "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılamayan Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar", 174.

¹³⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 176-177.

¹³⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 208; Demircan, *İslam Tarihi-1*, 141.

¹³⁸ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 143.

verilmesi gereken kısas cezasını halife olduğunu öne sürerek diyet cezasına çevirmiştir ve onu affetmiştir.¹³⁹ Hz. Osman'ın bu tutumu naslara aykırı hareket ettiği gerekçesiyle sahabeler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁴⁰

Hz. Osman dönemi önemli olaylarından bir tanesi de Kur'an'ın çoğaltılmasıdır. Hz. Osman Kur'an'ı çoğaltarak resmi nüsha haline getirmiş ve lehçe farklılıklarından kaynaklanan problemlerin önüne geçmek için vilayetlerden sorumlu valilerine göndermiştir. Hz. Osman Kur'an'ın çoğaltılması işleminde, Hz. Ebubekir döneminde komisyon başkanlığı yapan Zeyd b. Sabit'i Kureyş lehçesini iyi bildiği için görevlendirmiştir.¹⁴¹

Hz. Osman döneminde, Hz. Ömer döneminde alınan bir kısım toprakların halkları vergi vermemek amacıyla isyan etmişlerdir.¹⁴² Hz. Osman, Hz. Ömer döneminde yapılan fetih faaliyetlerini miras almış kendi döneminde İfrîkiyye bölgesi, Horasan bölgesinde bulunan Tohâristan'a kadar uzanan topraklar ve Kıbrıs fethedilmiştir. Bu fetihlerden Kıbrıs bölgesinin fethedilmesi Müslümanlar açısından önem arz etmektedir. Zira bu bölgenin fethi Müslümanların denizcilik faaliyetlerinde önemli adımlar attıklarını göstermektedir. Örneğin Hz. Osman döneminde meydana gelen Zâtü's-Sevâri savaşı, Müslümanların, kendilerinden kat kat büyük Bizans donanmasını yendikleri önemli bir deniz savaşıdır.¹⁴³

Bizans'ın denizlerde güçlü olması, fetihler sayesinde denizlere kıyısı bulunan topraklara hükmeden Müslümanlar tarafından bir donanma kurulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan Kıbrıs denizler açısından önemli stratejik bir konum olarak kabul edilmiş ve burayı fethetme arzusu, Müslümanların donanma kurmasına neden olmuştur. Müslümanların malzeme, bilgi ve mürettebat açısından zengin olan deniz kıyılarına hâkim olmaları ve Bizans'ın kıyı Müslüman ülkelerini sürekli taciz etmesi nedeniyle Muâviye'nin girişimleri sonucu Hz. Osman döneminde ilk İslâm donanması kurulmuştur.¹⁴⁴

Hz. Osman döneminin önemli olmasının nedenlerinden birisi devlet yapılarında başlayan çözümlerin İslam toplumunda yaşanan sarsıntıların bu döneme tekabül ediyor olmasıdır. Hz. Osman dönemi tarihçiler tarafından ilk altı yılına tekabül eden "Sükûnet Dönemi" ve ikinci altı yılına tekabül eden "Karışıklık Dönemi" olarak iki kısımda incelenmektedir. Sükûnet döneminde de meydana gelen bazı olayların karışıklık dönemine etkileri olduğu söylenebilir.¹⁴⁵ Hz. Osman, ikinci altı yıllık süreçteki politikalarından ötürü halife seçildiği komisyonun başkanı Abdurrahman b. Avf'da dahil olmak üzere birçok kesim tarafından görevi bırakması istenecektir.¹⁴⁶

¹³⁹ Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, 59; Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3,540.

¹⁴⁰ Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, 60.

¹⁴¹ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 146.

¹⁴² Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 208.

¹⁴³ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 144-146.

¹⁴⁴ Özkaya, "İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman'ın Rolü", 492-495.

¹⁴⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râsîdîn Dönemi)*, 201; Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, 156.

¹⁴⁶ Sarıbiyık, "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılama Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar", 178.

H. Osman, yaşayış tarzıyla mütevazı bir kişilik olsa bile yönetim ve halka ilişkilerde akrabaları olan Ümeyyeoğullarının etkisinde kalmıştır. H. Osman kabileler arası dengeyi gözetmekte zayıf kalmış ve H. Ömer'den devraldığı şûra mekanizmasını sağlıklı işletmemiştir.¹⁴⁷ H. Osman'ın hilafet sürecinde izlemiş olduğu bazı politikalar sahabeler arasında hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Meydana gelen bu memnuniyetsizlikler sonucu kaynaklar, sahabelerin toplanarak H. Osman'a, H. Peygamber ve ilk iki halifenin davranışlarını aykırı olan tutumlarını bildirdikleri bir eleştiri mektubu yazdıklarından bahsetmektedir.¹⁴⁸

H. Osman'ın eleştirilmesine, mushafları yaktırıp resmi bir mushaf belirlemesi, bazı arazileri devletin kontrol altına alması, devlet adamlarının tayini konusunda akrabalarına öncelik vermesi ve özellikle amcaoğlu Mervan b. Hakem'e halifelik mührünü vererek devletin yetkilerini devretmesi,¹⁴⁹ devlet hazinesinden kendi ailesine bir takım ekonomik imkanlar sağlaması,¹⁵⁰ sahabelere karşı olan davranışları, dini konularda yapmış olduğu bazı yenilikler ve H. Peygamber'in mührünü Eris kuyusunda kaybetmesi¹⁵¹ gibi belli başlı olayların neden olduğu söylenebilir.¹⁵² Yukarıda bahsetmiş olduğumuz ve detaylarına ilgili kaynaklardan ulaşabileceğimiz nedenler halk arasında hoşnutsuzluklar oluşturacak ve bu hoşnutsuzluklar sonucu H. Osman evinde muhasara altına alınarak katledilecektir.

2.1.4. Büyük fitne

İslam Tarih'inde Cemel ve Sıffin savaşları ve bu savaşlara neden olan süreci hazırlayan siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle birlikte Müslümanlar arasında meydana gelen kargaşa ve kaos ortamını adlandırmak için kullanılan "Büyük Fitne" ifadesi Müslümanların zihinlerini uzun yıllar boyunca meşgul eden bir dönemi ve bu dönemde meydana gelen olayları adlandırmak için kullanılan bir ifadedir. Bu dönemde meydana gelen ve bu dönemin fitne dönemi olarak adlandırılmasında önemli rol oynayan H. Osman'ın katledilmesi ve devamında meydana gelen iki büyük savaş, Cemel ve Sıffin savaşları bu zaman diliminin fitne dönemi olarak adlandırılmasında baş rolü oynarlar. Hicri birinci yüzyıla tekabül eden bu dönem İslam medeniyetinin akışını şekillendirmede ve onun gidişatını belirlemede etkili olan en önemli dönemdir denilebilir.¹⁵³ Fitne döneminin alt yapısını oluşturan nedenleri H. Osman'ın hilafetinin son altı yıllık döneminde meydana gelen rahatsızlıklar ve bunun sonucu H. Osman'ın katledilmesiyle başlatmak mümkündür. Bu dönem içerisinde ve neticesinde meydana gelen gelişmeler üzerine dini bir algı oluşturulmuş olması bizi bu dönemi dikkatli

¹⁴⁷ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 95-96.

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 62.

¹⁴⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 H. Osman*, 88.

¹⁵⁰ Âdem Apak, "H. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usûl* 4 (Aralık 2005), 160.

¹⁵¹ Akarsu, *H. Osman ve Hilâfeti*, 171-172.

¹⁵² Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 211-213.

¹⁵³ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 373.

incelemeye yöneltmektedir. Bu dönemde meydana gelen gelişmelerin üzerine daha sonra birtakım algılar eklenmiş ve bu algılar mezhebi kaygılar taşımıştır.¹⁵⁴

Hız. Osman'ın katledilme sürecini aktaran rivayetler, Hız. Osman'ı son senelerindeki almış olduğu karar ve icraatlardan dolayı eleştirip kendisine karşı çıkan Mısır halkının Medine'ye gelmesiyle başlamaktadır.¹⁵⁵ Hız. Osman'ın hilafetinin son altı yıllık dönemine tekabül eden süreçte, İslam beldelerinde yönetimden kaynaklı problemler meydana gelmeye başlamıştır. Bu problemlerden meydana gelen rahatsızlıklar çeşitli yerlerde dile getirilmiş ve şikâyet mektuplarıyla da halifeye ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu durum üzerine Hız. Osman eyaletlere müfettişler göndermiş fakat gönderilen müfettişler gönderildikleri yerlerde herhangi bir problemin olmadığı şeklinde dönütler yapmışlardır.¹⁵⁶ Bu dönüşler Hız. Osman'ın olup bitenden tam anlamıyla haberdar olmasına engel teşkil etmiştir denebilir.

Abdullah b. Ebî Serh'in Ifrikiyye'den sonra Mısır valiliğine atanmış olması Mısır halkı tarafından hoş karşılanmamıştır.¹⁵⁷ Mısır halkı, Mısır valisi olan Abdullah İbn Ebî Serh'i, Hız. Osman'a şikâyet etmek için Medine'ye gelmişlerdir. Hız. Osman Mısır halkını dinlemiş ve Ebî Serh'e, onu ikaz eden bir mektup göndermiştir. Fakat Ebî Serh, Hız. Osman'ın uyarılarını dikkate almamış, bununla da yetinmeyerek mektubu gönderen elçiyi öldürmüştür. Bunun üzerine rivayetlere göre Mısırlılardan yedi yüz kadar kişi Medine'ye gelerek Ebî Serh'ten tekrar şikâyetçi olmuşlardır.¹⁵⁸ Mısırlılardan hariç Kûfe ve Basra'dan da Hız. Osman'ı görevden almak için bazı gruplar da bu süreçte Medine'ye gelmişlerdir.¹⁵⁹ Bu gruplar Medine'ye gelmek için Hac ibadetini bahane etmişlerdir.¹⁶⁰ Hız. Ali Mısır'dan gelen bu grubun mevcut valinin görevden alınmasını istedikleri taleplerini Hız. Osman'a iletmış ve bunun akabinde mevcut vali görevden alınarak onun yerine Muhammed b. Ebî Bekir'in tayin edildiğini bildirir mektup Mısırlılara verilmiştir. Bunun üzerine Mısırlılar yanlarına yeni vali onun atandığını bildirir mektubu alarak yola çıkacaklardır.¹⁶¹

Mısırlılar, Muhammed b. Ebî Bekir'le birlikte yola çıktıklarında, Hız. Osman'ın habercisi olduğunu tespit ettikleri bir elçiyi yakalamışlardır. Ebu Aver es- Sülemî¹⁶² isimli elçinin üzerinde, Abdullah b. Sad'a, Hız. Osman'ın ağzından yazılmış, bu grubun elindeki mektubu dikkate almaması ve mektubu getirenleri cezalandırması talimatını veren bir mektup ele geçirdiler. Mısırlılar bunun üzerine Medine'ye geri dönmüşler, Hız. Osman'a mektubun aslını sormuşlardır. Hız. Osman mektuptan haberi olmadığını beyan ettiğinde bu grup bunun üzerine

¹⁵⁴ Adnan Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 10.

¹⁵⁵ Sabri Hizmetli, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hız. Osman'ın Öldürülmesi", *AÜİFD Yayınları XXVII* (ts.), 153.

¹⁵⁶ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hız. Osman*, 143.

¹⁵⁷ Aynur Ezer, "Hız. Osman'ın Hayatı ve Dönemindeki İç Olayların Sebepleri", *Mozaik Kültür* 3 (Aralık 2020), 52.

¹⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 68-69.

¹⁵⁹ Murat Akarsu, "Hız. Osman Dönemi Fitne Olaylarının Kronolojisi", ed. Ali Aksu (Hız. Osman, Sivas, 2020), 282.

¹⁶⁰ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 63.

¹⁶¹ Akarsu, "Hız. Osman Dönemi Fitne Olaylarının Kronolojisi", 282-283.

¹⁶² İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,289.

mektubun, Hz. Osman'ın mührünün bulunduğu kâtibi Mervan tarafından yazıldığını iddia ederek onu Hz. Osman'dan istemişlerdir.¹⁶³

Hz. Osman, Mısırlıların Mervan'ın kendilerine verilmesi taleplerini öldürülmesinden endişelendiği için reddetmiştir. Muhalif gruplar bunun üzerine Hz. Osman'ın yönetime hâkim olamadığını iddia ederek onun görevi bırakmasını istemişlerdir. Hz. Osman bu talebe kararlı bir biçimde karşı koyacaktır.¹⁶⁴ Talepleri yerine getirilmeyen isyancı gruplar Hz. Osman'ı evinde muhasara altına almışlardır. Bu muhasara kırk gün sürecektir.¹⁶⁵ Bu muhasara sürecinde şehre kaos hâkim olmuştur. Kaynaklar Hz. Osman'ın, evinde kendisini muhasara altına alanlarla uzlaşma diyalogları gerçekleştirdiğini aktarır.¹⁶⁶ Hz. Osman'ın su ihtiyacını giderdiği Rume kuyusu kapatılıp evine gıda ikmalisi isyancılar tarafından engellenince Hz. Osman daha da zor bir durumda kalmıştır.¹⁶⁷ Hz. Osman'ın evi, Hz. Ali, Talha ve Zübeyir tarafından korunmaya çalışılsa da bu çabalar sonuçsuz kalacaktır.¹⁶⁸

Muhasaranın son demlerinde Muhammed b. Ebû Bekir beraberinde iki kişiyle beraber Hz. Osman'ın evinin duvarından tırmanarak evine girdiler. Onların eve girdiğinden kimsenin haberi olmadı ve Hz. Osman'a saldırdılar. Kaynaklar Hz. Osman'ın kendisini öldürecek olan kişilerden abdest almak için talepte bulunduğundan bahseder ve akabinde korunmak amacıyla Kur'an'ı kucığına aldığına değinir. Yine bazı kaynaklar o gün Hz. Osman'ın oruçlu olduğunu aktarır.¹⁶⁹ Hz. Osman'ın evine giren Kûfe'li bir isyancı elinde bulunan demir parçasını Hz. Osman'ın köprücük kemiğine saplayarak ilk darbeyi vurmuştur. Aldığı darbe sonucu yaralanan Hz. Osman'ın yüzünden akan kanlar mushafı ıslatır. Bu esnada eve giren diğer asilerde ona tekme atmaya ve kılıçlarının kabzalarıyla vurmaya başlamışlardır.¹⁷⁰

Hz. Osman isyancılar tarafından hicretin otuz beşinci yılının Zilhicce ayının on sekizinci cuma günü öldürülmüş¹⁷¹ ve başı kesilmiştir.¹⁷² Hz. Osman'ın evi isyancılar tarafından yağmalanmış, kadınların üzerindeki ziynet eşyalarına el konulmuştur. Hz. Osman'ın öldürüldüğü güne "Dâr Günü" denmiştir.¹⁷³ Hz. Osman'ın naaşı Baki Mezarlığının en aşağı kısmına zor şartlar altında defnedilmiştir.¹⁷⁴

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte İslam dünyası ilk büyük travmasını yaşamış olacaktır. Bu travma, Hz. Osman'dan boşalan hilafet makamını devralmak zorunda kalan Hz. Ali'ye zor bir hilafet süreci yaşatacaktır. Fitnenin kapısını aralayan bu olay sonucu Hz. Ali hilafeti

¹⁶³ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 157-158.

¹⁶⁴ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 65.

¹⁶⁵ Ali Hatalmış, "İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2017), 201; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, 160.

¹⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 71-73.

¹⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 71.

¹⁶⁸ Hatalmış, "İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi", 201-202.

¹⁶⁹ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 82.

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 77-78.

¹⁷¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3,565.

¹⁷² İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 83.

¹⁷³ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 83.

¹⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 81.

döneminde, Hz. Osman'ın katliyle sonuçlanan olayların içinde olduğu ile itham edilecek ve bu nedenle fitne kapıları sonuna kadar açılacaktır. Hz. Osman, İslam dünyasının gelişip genişlemesi, şartların değişmesi ve Hz. Ömer'den sonra halife olmuş olmanın faturasını canıyla ödemiştir. Hz. Osman'a karşı girişilen bu isyanı bazı düşünürler, merkez dışı kabilelerin Kureyş'e karşı isyanı olarak yorumlamakta ve bu olayın kabilesel yapının İslami merkez akıma galip gelmesini sembolize ettiğini dile getirmektedirler.¹⁷⁵

Hz. Ali, Hz. Osman şûrânın kararı sonucu halife seçildiğinde ona biat etmek konusunda ilk başta çekimser kalsa da şûra da bulunanların ikazları sonucu Hz. Osman'a biat etmiştir.¹⁷⁶Şûranın karar sürecinde Hz. Ali'ye, amcası Hz. Abbas eğer bu seferde hilafet kendilerine geçmezse bir daha asla elde edemeyecekleri konusunda baskı yapmış kavminin de bu konuda istekli olduğunu söylemiş, Hz. Peygamber'in vefatı sürecinde de ona kendisinden sonra işleri kime devredeceğini sormasını istediğini fakat bu önerilere uymadığı için bu güne kadar hilafet makamını elde edemediğini dile getirmiş ama Hz. Ali bu telkinlere uymadığı için amcası Abbas tarafından kınanmıştır.¹⁷⁷

Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatından beri halife olmayı arzuladığı bilinmektedir. Hz. Ebu Bekir'in halife olduğu süreçte ona biat etmek konusunda gecikmesi de bu isteklerini doğrular vaziyettedir. Hz. Ömer'in halife seçilmesi süreci ise vasiyetle ve toplumun genel kabulüyle olduğu için ses çıkarmamıştır. Hz. Ömer dönemi sonrası süreçte ise halifelik makamını çok istemesine rağmen aralarında Emevilerin de bulunduğu karşıt görüşlüler bu duruma izin vermemiştir.¹⁷⁸ Bu gelişmelerin, Hz. Osman'ın katledilmesi ve Hz. Ali'nin halife seçilmesi sonucu ortaya çıkacak olan kaosun arkasındaki cahiliye döneminden beri süregelen gizli Emevi-Haşimi çekişmesinin gizli ayak sesleri olduğu söylenebilir.

Hz. Osman'ın defnedildiği gecenin ertesi sabahı insanlar olayın üzüntüsü ve pişmanlık içerisinde mescitte toplanmışlardır. Meydana gelen bu olaylardan dolayı Müslümanlar Talha ve Zübeyr'i eleştirmişler ve bu duruma onların neden olduğunu dile getirmişlerdir. Talha ve Zübeyr ise kendilerine yöneltilen bu eleştirileri kabul etmemiş ve Hz. Osman'ın şûrayı terk ettiği ve başına gelenlere bu durumun neden olduğunu onun hesabının artık Allah'a bırakılması gerektiğini ifade eden cümlelerle kendilerini savunmuşlardır. Akabinde orada bulunan müslümanlara Hz. Osman'ın ardından onun yerine kimin yönetici olması gerektiği konusunu kendi aralarında istişare ettiklerini ve Hz. Ali'yi bu iş için en uygun kişi olarak gördüklerini dile getirerek orada bulunan insanlardan Hz. Ali'ye biat etmelerini istemişlerdir. Bunun üzerine orada bulunan insanlar Hz. Ali'nin evine ona biat etmek için gittiklerinde, Hz. Ali bu işin şura ile halledilmesi gerektiğini dile getirerek kendisine yapılacak olan biatı kabul etmeyecektir.¹⁷⁹

---

¹⁷⁵ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 104.

¹⁷⁶ Fatih Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 31-32.

¹⁷⁷ Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, 33-34.

¹⁷⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 41.

¹⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 81-82.

Medine’de bulunan müslümanların geneline, Hz. Ali’nin hilafete en layık olduğu düşüncesi hakimdi. Hz. Ali kendisine biat için gelenlerin biatını kabul etmemiş ve bu işin ancak şûra yoluyla ve Bedir ashabının genel kabulüyle olacağını dile getirmiştir. Bedir ashabı ise kendi aralarında çoğunluğun mutabakatıyla Hz. Ali’ye biat etmek istediklerini beyan ettiler. Buna rağmen Hz. Ali “*Ben bu işin sırtıma yüklenmesini istemiyorum. Siz kime derseniz ona verin. Ta ki o kişiye ben de beyat edeyim.*”¹⁸⁰ ifadeleriyle halife olmak konusunda çekimser kalmıştır. Bunun üzerine Eşter en-Nehâî Hz. Ali’nin yanına gelerek neden halife olmayı kabul etmediğini sorduğunda Hz. Ali’den genelin kabulünü halkın desteğini beklediği cevabını aldı. Mısırlılar da bu süreçte Hz. Ali’ye biat etmek istediklerini dile getirmişlerdir. Hz. Ali, halkın yönetici arayışı içerisinde çaresizlikle kıvrandıklarını gördüğünde baskılara dayanamayarak minbere çıkıp “*Benim başınıza yönetici mi olmamı istiyorsunuz?*”¹⁸¹ diye sorması üzerine bu soruya fiili cevap niteliğinde Talha, minbere çıkarak Hz. Ali’ye biat etmiştir. Devamında ise hazır bulunanlar da Hz. Ali’ye biat ettiler. Hz. Ali’ye burada yapılan biat umumi biattir. Müslümanlar Allah’ın kitabı ile amel edeceğine, Hz. Peygamber ve sonraki iki halifenin sünnetine uyacağına teminat veren Hz. Ali’ye biat ettiler.¹⁸² Bu umumi biatın Hz. Osman’ın katledildiği cuma gününden sonraki perşembeye kadar olan zaman dilimi içerisinde yapıldığı aktarılmaktadır.¹⁸³ Hz. Ali genel biat konusunda insanların çekimser davrandığını gördüğünde ise yine halife olmak konusunda tereddüt etmiş ve halktan kendisine olan biatlarını geri almalarını istemiştir.¹⁸⁴

Mevcut durumda Hz. Ali’ye biat edenler çoğunlukta olmasına rağmen halk arasında siyasi bir kutuplaşma olduğu göze çarpmaktadır. Şam eyaleti Hz. Ali’ye biat etmemiş, Mısır ve Basra gibi önemli şehirlerde ise insanlar Hz. Ali’ye destek verip vermemek konusunda aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Medine’de bulunan öncü sahabilerden Sad b. Ebi Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit ve Ka’b b. Malik gibi isimlerde Hz. Ali’ye biat etmemişlerdir.¹⁸⁵ Hz. Ali’ye biat eden grupların birbirlerine olan bağlılık, dayanışma ve kararlılık açısından zayıf oldukları gözümüze çarpmaktadır. Hz. Ali’yi destekleyenler arasında, Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini düşünen akrabaları ve yakın çevresi, Hz. Osman’ın muhasara altına alınarak katledilmesinde başrolü oynayanlar, ilk üç halife döneminde siyasetten uzak kalmış ve küstürülmüş olan Ensâr ve Hz. Ali’yi desteklemenin çıkarlarına fayda getireceğini düşünen grupların olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Hz. Ali’nin halife olmasına karşı çıkan gruplara baktığımızda ise ilk göze çarpan grubun Ümeyyeoğulları olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu aile Hz. Osman döneminde elde etmiş oldukları ayrıcalık ve imtiyazları Hz. Osman’ın katledilmesiyle birlikte kaybetmiş gibi görünmektedir. Yine Şam merkezli Muaviye de Hz. Ali’nin hilafetine karşı çıkanlar arasındadır.

¹⁸⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3,568.

¹⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, ed. Mehmet Azimli, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 420.

¹⁸² Salim b. Zekvân, *es-Sîre*, ed. Mehmet Azimli, çev. Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 65.

¹⁸³ Asım Sarıkaya, “Hz. Ali’nin Halife Seçilmesi”, ed. Ali Aksu (Hz. Ali, Sivas, 2020), 117.

¹⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, 419-423.

¹⁸⁵ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 46.

¹⁸⁶ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 80-82.

Muaviye'nin destekçileri ise Hz. Ali'nin destekçilerine göre daha kararlı vaziyettedirler. Muaviye'nin ilk başlarda, Hz. Osman'ın masum bir şekilde öldürüldüğü tezini siyasi argüman olarak kullandığı bilinmektedir. Hz. Âişe ve Mekke halkı da yine Hz. Ali'yi desteklemeyen gruplar arasındadır. Kureyş kabilesinin bazı kolları da Hz. Ali'nin karşısında yer alarak Hz. Âişe'nin etrafında kenetlenmişlerdir. Diğer yandan Hz. Osman'ın katledilmesinden rahatsızlık duyan ve vicdanen azap çeken kitleler de Hz. Ali'nin karşısında yer almayı tercih etmişlerdir. Burada Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katledilmesi olayından ne derece sorumlu tutulabileceği ve bu konuda dahlinin olup olmadığı ise tarih boyunca tartışılmalı bir konudur.¹⁸⁷

Hz. Ali'nin halife olduğu ortamda kaosun hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Osman'ın katledilmesinin şokunu atlatabayan halk onun katillerinin cezalandırılmasını istemiştir. Hatta bazı gruplar Hz. Ali'ye biatın şartı olarak Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını ileri sürmüşlerdir. Bazı kaynaklar Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katillerini bulamadığı için onları cezalandıramadığından, bazı kaynaklar ise Hz. Ali'nin, katillerin kim olduklarını bilmesine rağmen onları cezalandırmak konusunda isteksiz davrandığından bahsetmektedir. Burada Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusunda Hz. Ali'nin tutumunun ne olduğu bizim çalışmamızı açacak olan derin bir meseledir. Bizim bildiğimiz Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesinin Muaviye için iyi bir siyasi argüman olduğu ve Muaviye'nin de bu argümanın hakkını verdiği gerçeğidir. Muaviye, Hz. Ali'nin halife olmasından itibaren ondan Hz. Osman'ın katillerini istemiş ve mesele siyasi ve hukuki bir mesele iken dini bir mesele haline getirilmiştir. Halife olduğunda ise Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinden hesap sorma işini unutacaktır.¹⁸⁸

Hz. Ali, genelin kabulü ile olmasa da çoğunluk tarafından halife seçildikten sonra yaptığı ilk icraatlardan birisi Hz. Osman döneminden kalan valileri azlederek geçmiş kadroyu tasfiye etme girişiminde bulunmasıdır.¹⁸⁹ Hz. Ali bu süreçte, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, Umâre b. Hassân b. Şihâb'ı Kûfe'ye, Ubeydullâh b. Abbâs'ı Yemen'e, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a ve Sehl b. Huneyf'i de Şam'a vali olarak atamıştır.¹⁹⁰ Bu yeni atanan valilerden Şam valisi olarak görevlendirilen Sehl b. Huneyf, Şam'a giderken Tebuk'e ulaştığında karşısına Şamlılardan oluşan bir birlik çıkmış ve ona kim olduklarını sorup yeni Şam valisi olduğunu öğrendiklerinde onu Medine'ye geri dönmesi konusunda uyarılmışlar ve Hz. Ali'nin yanına geri göndermişlerdir.¹⁹¹ Bu yeni atanan valinin yoldan geri çevrilmesini henüz otoritesini kuramadan valiler kararnamesi açıklayan Hz. Ali'nin bu kararının herkes tarafından kabullenilmediğinin ve kendisine olan muhalefetin yansımalarıdır.

Muhalefet içerisinde önemli yer tutan isimlerden birisi de Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe, Hz. Ali'ye biat edildiğini öğrendiğinde Hac vazifesini yerine getirmek için Mekke'de bulunmaktadır. Hz.

¹⁸⁷ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 82-86.

¹⁸⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 54-60.

¹⁸⁹ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 64; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 60.

¹⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 424-425.

¹⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 425.

Ali'nin yeni halife olduğunu öğrendiği andan itibaren ona karşı muhalif bir tutum sergilemiş ve Mekke'den Medine'ye dönmemiştir. Hz. Âişe'nin Mekke'de bulunduğu günlerde Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen büyük bir grup onun etrafında toplanacaktır. Bu grubun içerisinde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm dikkat çeken iki isimdir.¹⁹²Kaynaklar bu iki ismin ilk önce Hz. Ali'ye biat etmelerine rağmen daha sonra Irak ve Yemen valilikleri kendilerine verilmeyince bu durumdan rahatsız olup Hz. Ali'den uzaklaşıp Hz. Âişe kanadına yaklaştıklarını aktarır.¹⁹³ Hz. Ali ile Hz. Âişe arasındaki gerginlik ise Hz. Peygamber hayattayken yapılan Benî Mustalik gazvesi dönüşünde Hz. Âişe' ye atılan iftirada ki (ifk hadisesi) Hz. Ali'nin takınmış olduğu tutumlara kadar dayandırılmaktadır.¹⁹⁴Ifk hadisesinden sonra Hz. Ali'ye ait olduğu aktarılan "Ya Resulallah Dünyada kadın çoktur. Eğer gönlün çok üzülüyse, birini al." ¹⁹⁵ ifadelerinden dolayı Hz. Âişe onunla konuşmamış ve de görüşmemiştir.¹⁹⁶

Hz. Ali, Şam'a gönderdiği valinin yoldan geri çevrilmesi sonucu Muaviye'ye karşı ordu hazırlığı yaptığı esnada Mekke'de, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in önderliğindeki grubun isyan haberini almıştır.¹⁹⁷Hz. Ali, bu haberi Ümmü'l-Fazl isimli bir kimsenin Cüheyne kabilesinden gönderdiği bir elçinin getirmiş olduğu "İmdi! Talha, Zübeyr ve Âişe Mekke'den yola çıktılar. Orduyla Basra'ya gitmek niyetindedir!"¹⁹⁸ içerikli mektup sayesinde öğrendi. Kaynaklar Hz. Âişe'nin, Şamlıların Hz. Ali'ye biat etmedikleri haberini aldığı anda kendisine demirden bir mahfe yaptırdığını ve iki adet gözetleme yeri olan bu mahfenin içerisinde yola çıktığını aktarır.¹⁹⁹

Hz. Osman tarafından Yemen'e vali olarak görevlendirilen Ya'lâ b. Ümeyye gibi isimler Hz. Ali halife olduktan sonra bu süreçte ona karşı olan muhalefetin Mekke'de toplandıklarını bildiği için beraberinde altı yüz deve ve altı yüz bin dirhem para ile Mekke'ye gelmiştir.²⁰⁰ Bu gibi isimlerin Mekke'de oluşan muhalefetin yanına gelerek sponsor olmaları Cemel Ordusunun finanse edilmesinde etkili olmuştur.

Hz. Âişe, hazırlanan orduyla beraber Basra'ya yola çıkmışlar ve Hav'eb denen bir suyun yanına ulaşmışlardır. Bu orduya katılanların sayısı bazı kaynaklarda bin kişi²⁰¹ bazı kaynaklarda ise üç bin kişi olarak belirtilmektedir.²⁰² Bu sayı farklılıklarına bu savaşa katılmak istemeyen, yola çıktığı halde yoldan geri dönen grupların neden olduğunu düşünmekteyiz.²⁰³ Hav'eb denilen yere ulaşıldığında orada bulunan köpekler havlamaya başlayınca Hz. Âişe kılavuza " *Burası*

¹⁹² Sarıkaya, "Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi", 124-125.

¹⁹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 89.

¹⁹⁴ İbn-i Hişâm, *Sîret'i İbn-i Hişâm*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), c.3,413.

¹⁹⁵ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,6.

¹⁹⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,6.

¹⁹⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 67.

¹⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 431-432.

¹⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 90.

²⁰⁰ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,372.

²⁰¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,10.

²⁰² İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,373.

²⁰³ İsa Karadere, *Cemel ve Siffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 37.

neresidir?” diye sormuş Hav’eb bölgesi olduğu cevabını alınca Hz. Talha ve Hz. Zübeyr’e hitaben “Ben geri dönüyorum. Zira Hz. Resulallah: “Benim Hatunlarımdan birisi Hav’eb’e gelince ona köpekler ulursa onun oradan geçmesi sevap ve caiz değildir.” diye buyurmuştu.” dedi.²⁰⁴ Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr gibi isimler kılavuzun yanlış bildiğini ve yalan söylediğini bu bölgenin Hav’eb bölgesi olmadığını söyleyerek Hz. Âişe’yi ikna etmeye çalışmışlardır.²⁰⁵

Tarih kitaplarında aktarılan bu rivayetlerin aslında Hz. Ali ve Hz. Âişe’nin birbirleriyle savaşmak istemedikleri, bu savaşta isteksiz oldukları fakat şartların onları bu savaşa yöneltip mecbur kıldığı şeklinde ve bu önemli iki insanın kusurlarının olmadığını kanıtlamak gayreti içerisinde olan ve onları temize çıkarmayı amaçlayan kaygılar taşıdığı ifade edilmektedir.²⁰⁶ Raşid Halifeler dönemine denk gelen İslam dünyasındaki bu gelişmeler bir iç savaş olarak nitelendirilmiştir. Birbirleriyle savaşan taraflar her ne kadar dini argümanlarla yola çıksalar da aslında yapılan bu kavgaların siyasi bir mücadele olduğu aktarılır.²⁰⁷

Hz. Âişe’nin ikna edilmesinin ardından Basra’ya gelen ordu Basra’ya ulaştığında Basra valisi Osman b. Huneyf’ten beytülmaldeki malları kendilerine teslim etmesini ve yönetimden el çekmesini istemişlerdir.²⁰⁸ Basra halkı şehre gelen orduya ne için geldiklerini sormuş ve Hz. Osman’ın kanını talep etmek için geldikleri cevabını almışlardır. Bu cevaba binaen Basra halkından bazı kimseler Talha’ya daha önce halkı Hz. Osman’a karşı kıskırtırken şimdi neden kanını talep etdiklerini soracaklardır. Kaynaklar Talha ve Zübeyr’in, Hz. Osman’a karşı katledilmesi sürecinde insanlar arasında en sert hasımlığı yaptıklarını, onun öldürülmesi konusunda herkesten daha istekli olduklarını aktarırlar.²⁰⁹ Ayrıca Basralılar Hz. Osman’ın katillerinin Basra’da değil Medine’de olduğunu ve katilleri yanlış yerde aradıklarını da bu topluluğa karşı dile getirmişlerdir.²¹⁰ Hz. Ali’nin bu seferdeki düşüncesi karşı taraf kendisine saldırmadığı sürece onlara saldırmamak şeklindedir.²¹¹

Osman b. Huneyf, beytülmaldeki malları teslim etmeyi ve yönetimden çekilmeyi reddettiğinde şehirde küçük çaplı bir çatışma yaşanmıştır. Hz. Âişe’nin ordusu bu çatışma sonucu şehre girmiş, beytülmalde bulunan mallara el koymuş, Vali Osman b. Huneyf’in ise saç ve sakallarını yolmak Hz. Ali’nin yanına göndermişlerdir. Bu durum Hz. Ali’yi daha çok kızdıracaktır.²¹² Bu olay bazı kaynaklarda küçük Cemel Vakası olarak da nitelendirilir.²¹³ Hz. Ali başta Kûfe olmak üzere her yere haber yollamış ve asker talebinde bulunmuştur.²¹⁴ Kûfe halkı Hz. Ali tarafında mı yoksa Hz. Âişe tarafında mı yer alacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.²¹⁵ Hz. Ali, Irak’taki

²⁰⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,10; İbn Kesîr, *El Bidâye Ve’n-Nihâye*, c.7,373.

²⁰⁵ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve’n-Nihâye*, c.7,373.

²⁰⁶ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 77.

²⁰⁷ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 87-88.

²⁰⁸ Demircan, *İslam Tarihi-1*, 174.

²⁰⁹ Zekvân, *es-Sîre*, 66.

²¹⁰ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 78.

²¹¹ Karadere, *Cemel ve Siffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi*, 42.

²¹² Demircan, *İslam Tarihi-1*, 174.

²¹³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 79.

²¹⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,18.

²¹⁵ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,18-22.

karışıklığı ortadan kaldırmadan Şam üzerine harekât yapmanın doğru olmayacağını düşünerek Basra'ya hareket edecektir.²¹⁶

Hız. Ali kaynakların aktardığına göre altı yüz kadar bazı kaynaklara göre ise üç bine yakın²¹⁷ adamıyla Medine'den yola çıkmış ve yerine de Sehl b. Huneyf'i bırakmıştır. Daha önce Kûfe'ye gönderdiği oğlu Hız. Hasan ve beraberindeki Kûfe'li destekçilerle Zî Kâr denilen bölgede birleşerek Basra'ya hareket etmiştir.²¹⁸ Basra'ya hareket eden Hız. Ali ordusuyla Hız. Âişe'nin ordusu Basra yakınlarındaki Hureybe'de karşı karşıya gelmişlerdir. Daha önce yapılan müzakereler çatışmanın gerçekleşmesine engel olamayacaktır. Bazı tarihçiler savaşın başlamasına iki ordu arasında görüşmeler başladıktan sonra Hız. Ali'nin bilgisi dışında Abdullah b. Sebe, İlba b. El-Heysen, Şureyh b. Evfâ ve Adiy b. Hatem²¹⁹ gibi bazı kişilerin iki ordu Hız. Osman'ın katillerini cezalandırmak konusunda anlaşmış haldeyken karşı tarafa gizlice gece yarısı saldırmasının neden olduğunu aktarsalar da bu tarz görüşlerin sahabeleri sorumluluktan kurtarma amacı güdüp gütmeyeceğinin araştırılması bir gerekliliktir.²²⁰

Taraflar Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusunda anlaşmış bir vaziyette görünmekteyken Abdullah b. Sebe ve taraftarlarının iki tarafı da provoke etmesi sonucu taraflar kendilerini savaşın içinde bulacaklar ve iki tarafta ilk saldıranın karşı taraf olduğunu düşünecektir.²²¹ Kaynaklar Zübeyr b. Avvâm'ın savaş başlamadan önce Hız. Âişe'nin yanına giderek kendi adına batıl üzere olduğunu beyan ettiğini ve savaşmak istemediğini aktarır. Yanlış yolda olduğunu düşünen Zübeyr b. Avvâm Medine'ye dönmek üzere ordudan ayrıldığında İbn Curmûz isminde bir şahıs onu öldüreceklerdir.²²² Bazı tarihçiler Zübeyr b. Avvâm'ın fitnenin farkına vararak savaştan ayrılmasını Şii kaynaklı uydurma rivayetler arasına dahil etmektedir.²²³

Hicri 36. Yılın 14 Cemaziyelâhir günü Hureybe denilen bölgede iki ordu karşılıklı cephe almıştır.²²⁴ Mervan b. Hakem de bu savaşta Hız. Âişe ordusunda yer almış ve Hız. Osman'ı katleden grubun azmettiricileri arasında gördüğü Talha b. Zübeyr'i, savaş durumunu fırsat bilerek okuyla vurmak suretiyle öldürmüştür.²²⁵ Bazı tarihçiler, Hav'eb rivayeti, Zübeyr b. Avvâm'ın öldürülmesinde aktarılan rivayetler ve Talha b. Zübeyr'in öldürülmesi ile ilgili aktarılan bu rivayeti aynı potaya sokarak önde gelen sahabelerin bu rivayetlerle birlikte meydana gelen fitne ortamının sorumluluğundan kurtarılmaya çalışıldığını aktarmaktadır.²²⁶

²¹⁶ Âdem Apak, "Hız. Ali'nin Siyasi Kişiliği", ed. M. Selim Arık (Hız. Ali Sempozyumu, Bursa, 2004), 44.

²¹⁷ Hacer Suiçmez, *Hız. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 18.

²¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 434.

²¹⁹ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 218.

²²⁰ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 106-107.

²²¹ Suiçmez, *Hız. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*, 22.

²²² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 116-117; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 434.

²²³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hız. Ali*, 89-92.

²²⁴ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 218-219.

²²⁵ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 434; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hız. Ali*, 92.

²²⁶ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 99.

Cemel günü çatışmalar Hz. Âişe'nin devesi etrafında yoğunlaşmıştır. Hz. Âişe'nin devesinin ayakları kesilerek diz çöktürülmüş ve savaşın seyri değişmiştir.²²⁷ Hz. Âişe devesinin çökmesi sonucu teslim alınmış ve Hz. Ali onu, Hz. Âişe'nin yeğeni olan Muhammed b. Talha'ya emanet ederek güvenle Basra'ya ulaşmasını sağlamıştır.²²⁸ Hz. Ali, Hz. Âişe'ye karşı taşkınlık yapılmamasını ve saygısızlık olmamasını emretmiştir.²²⁹ Bu savaşta iki taraftan da ölenlerin sayıları hakkında ihtilaf olmakla beraber savaş Hz. Ali'nin kazanmasından dolayı karşı taraftan ölenlerin sayısını abartan Şii rivayetler bulunmakla beraber, meydana gelen bu savaşın bir fitne olması nedeniyle ölenlerin sayısını düşük miktarlarda tutan Sünni rivayetler de bulunmaktadır. Fakat savaşa katılan ordulardaki asker sayıları genel rivayetlerden hareketle incelendiğinde bu savaşta ölenlerin sayısının on bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.²³⁰

Hz. Osman'ın katledilmesiyle başlayan sürecin akabinde bu olayda parmağı olan kişilerin daha sonraki süreçte meydana gelen Cemel Vakasında da aktif rol aldıklarını söylemek mümkündür. Orduların birbirleriyle savaşacakları güne kadar meydana gelen siyasi gelişmelerde tarafların taşımış olduğu kabilesel kaygılar ise göz ardı edilemeyecek kadar göz önünde durmaktadır. Bu dönemi bizlere aktaran tarih kaynaklarına baktığımızda ise meydana gelen bu olaylar karşısında bazılarının savunmacı bir tutum takındığını bazılarının ise olayları abarttığını görmekteyiz. Bu durum bizlere meydana gelen olaylarda kabilesel kaygıların etkisinin olduğu kadar bu olayları aktaran tarihçilerde de bazı mezhepsel kaygıların olduğunu göstermektedir. Biz, birbirleri arasında hangi nedenle olursa olsun bir anlaşmazlık çıktığında aralarında bu anlaşmazlığı gidermeleri gereken²³¹ müslümanların yaptıkları iyilikleri örnek alıp yapılan yanlışlardan ise ibret alma ve ders çıkarma taraftarıyız.

Cemel savaşı Hz. Ali'nin zaferiyle sonuçlandıktan sonra Hz. Ali ordusuyla beraber Basra'ya girmiş ve bunun üzerine burada bulunun Osman taraftarları, Muaviye'nin kontrolü altındaki bölgelere hareket etmişlerdir. Geriye kalan Basralılar ise Hz. Ali'ye itaat etmişlerdir.²³² Basra halkı her ne kadar Hz. Ali'ye itaat etmiş olsalar da ilerleyen süreçte Hz. Ali'ye destek vermekte isteksiz ve zayıf davranacaklardır. Cemel savaşının ardından Muaviye, siyasi argümanlarının arasına Hz. Ali'nin Cemel savaşında önemli sahabelerinde ölmesine neden olduğu gerekçesini de ekleyecektir. Böylece Hz. Ali, Muaviye'ye göre sadece Hz. Osman'ın katillerinin hâmisisi değil, aynı zamanda Cemel'de ölen onca sahabenin de ölmesinin müsebbibidir.²³³

Cemel savaşıyla birlikte Müslümanlar tarihlerinde ilk kez karşı karşıya gelmiş ve onlarca müslüman bu savaşta hayatlarını kaybetmiştir. Bu savaşın etkileri tarih boyunca müslüman dimağlardan kazınamayacak ve bu savaş üzerine mezhepler dini algılar oluşturacaktır.²³⁴

²²⁷ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 97-98.

²²⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 93.

²²⁹ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 97-98.

²³⁰ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 94-95.

²³¹ Hucûrât,9.

²³² Suiçmez, *Hz. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*, 27.

²³³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 96.

²³⁴ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 97.

Cemel Savaşı olmadan önce Hz. Ali'nin, Muaviye için harekete geçmeyi planladığından daha önce bahsetmiştik. Cemal Savaşıyla birlikte Hz. Ali, enerjisinin önemli bir kısmını Hz. Âişe'nin ordusuna harcamış ve yıpranmıştır. Tüm bunlar olurken ise Muaviye, Hz. Ali'ye karşı olan konumunu güçlendirmiş ve zaman kazanarak kendisini sağlama almıştır. Ayrıca Hz. Ali bu savaştan sonra yönetimi Medine'den Kûfe'ye taşıma kararı alacaktır.²³⁵Tarihçiler Hz. Ali'nin Kûfe'yi merkez olarak belirlemesinden sonra iktidara geliş sürecinde de etkili olan Eşter en-Nehâî gibi isimlerin kapsama alanına daha çok girdiğini aktarırlar. Bu durum da Hz. Ali'nin ileriiki dönemlerde alacağı kararlarda etkili olacaktır.²³⁶

Hz. Ali'nin, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in başrol oynadığı askeri hareketi bastırmak için Basra'ya hareket etmeden önce yapmış olduğu askeri hazırlıkların hedefinde Muaviye b. Ebî Süfyân ve Şam beldesi olduğundan daha önce bahsetmiştik. Muaviye'nin Şam bölgesindeki konumuna baktığımızda yirmi yılı aşkın bir süredir bu bölgede olduğu gözümüze çarpmaktadır. Bu sürenin on beş yıl kadarını bu bölgede vali olarak geçirdiğini bilmekteyiz. Muaviye'nin bu bölgede tutunmasını sağlayan önemli etkenlerden birisi bölgede kendisinden önce kavga halinde bulunan kabileleri barıştırmayı başarabilmesidir. Bu bölgede Muaviye'nin yapmış olduğu siyasi evlilikler de yine kendi elini güçlendirmiştir. Uzun süredir bu bölgede bulunan Muaviye, bölgeye kök salmayı ve hakimiyet kurmayı başarmıştır. Bu açıdan Hz. Ali karşısında, Muaviye'nin elinin daha güçlü olduğunu anlamaktayız.²³⁷

Hz. Ali, Hz. Âişe' ye karşı kazandığı zaferle birlikte Mısır, Arabistan ve İran toprakları üzerindeki hakimiyet çabasında önemli bir yol kat etmiştir.²³⁸ Bu duruma karşı Suriye'de hakimiyetini kuran ve kendisine Hz. Ali'nin askerlerinden daha bağlı askerleri bulunan Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması gerekliliği argümanı ile Hz. Ali'nin siyasi otoritesi karşısında önemli bir problem teşkil etmektedir.²³⁹Hz. Ali ve Muaviye'yi karşı karşıya getiren nedeni tek başına Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesindeki tutumlar olarak ele almak sığ yaklaşım olarak kalacaktır. Bu iki ismi karşı karşıya getiren nedenlerden birisi de mensup olduğu kabilelerdir. Haşimoğulları kabilesine mensup olan Hz. Ali ile Ümeyyeoğulları kabilesine mensup olan Muaviye'nin atalarının, Peygamberimizin dedesi olan Haşim zamanında ihtilafa düştüklerini ve zıtlıştıklarını bilmekteyiz.²⁴⁰ Bu iki ismi karşı karşıya getiren nedenlerin arasında atalarının girişmiş oldukları kavgaları göz ardı etmek Siffin Savaşının nedenlerini eksik analiz etmek anlamına gelir.

Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü beyan eden ve Hz. Osman'ın başına gelenlerden hoşnut olduğu halde²⁴¹ katillerini isteyen Muaviye, Hz. Ali'ye yazdığı "*Kendisinden başka ilah*

²³⁵ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 99.

²³⁶ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 110.

²³⁷ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 84.

²³⁸ Washington Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, ed. Mehmet Azimli, çev. Muhammed İkbâl Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 259.

²³⁹ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 84; Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 259.

²⁴⁰ İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyân* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 23; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 18.

²⁴¹ Zekvân, *es-Sîre*, 66.

olmayan Allah'a yemin ederim ki gerekirse dağlarda hatta kumların içinde bile olsa Osmân'ın katillerini arayacağız. Allah onların canını alıncaya ya da -bu uğurda ölüp ruhlarımız- Osmân'a kavuşuncaya kadar durmayacağız."²⁴² içerikli mektupla ondan Hz. Osman'ın katillerini talep edecek ve Hz. Ali'de Muaviye'ye, katilleri kendisine teslim etmeyi uygun görmediği cevabını verecektir.²⁴³ Hz. Osman'ın katillerini isteyen Muaviye, bu politikasını Şam halkına benimsetmeyi başarmış, bunu başarabilmek için Hz. Osman'ın kanlı gömleğini Şam'da sergilemiş²⁴⁴ ve bu bölgenin desteğini sonuna kadar arkasına almıştır.²⁴⁵ Bazı tarihçiler Muaviye'nin, Hz. Osman'ı koruyabilecek konumdayken korumayarak bu suça ortak olduğunu dile getirirler.²⁴⁶

Muaviye'nin kendi otoritesini tanımayan bu tutumuna karşı, Hz. Ali savaş kararı alacak ve kendisine etrafa gönderdiği davet mektuplarıyla destek arayışına girecektir.²⁴⁷ Bu süreçte Muaviye, Hz. Ali'nin Mısır valiliğinden azlettiği Amr b. El Âs'ı, Hz. Ali karşısında yanında yer alıp destek olduğu takdirde Mısır valiliğini tekrar kendisine verme vaadiyle yanına çekmeyi başarmıştır.²⁴⁸ Sıffin öncesi tarafların birbirlerini itaate davet ettikleri mektuplaşmaların fazlalığı gözümüze çarpmaktadır. Sıffin öncesi süreçteki mektuplaşmalarda kullanılan üslubun şiddeti giderek artacak ve Muaviye'nin zaman kazanmak için kullandığı mektuplaşma sürecinde bu mektupların biri giderken diğeri gelecektir.²⁴⁹

Hz. Ali ve Muaviye arasında mekik dokuyan mektuplar meseleyi çözüme kavuşturmamıştır. Artık taraflar sefer hazırlıklarına başlayacaktır. Hz. Ali bu süreçte insanları kendi saflarında cihada davet edecektir.²⁵⁰ Bu süreçte Basra ve Deylem bölgesi halkı destek olmaya davet edilmiş, İbn Abbâs, Muhammed b. Ebî Bekir ve Hâlid b. el- Muammer es- Sedûsî gibi isimler Hz. Ali'nin destek taleplerine olumlu cevap vermişlerdir.²⁵¹ Tüm bunlar olurken de daha önce bahsettiğimiz gibi Şam'daki konumunu sağlama alan Muaviye, Hz. Osman'ın kanlı gömleğini kullanarak²⁵² onun velisi olduğunu²⁵³ dile getirmek suretiyle halkı galeyana getirmiş ve bölgenin desteğini arkasına almıştır.²⁵⁴ Tüm bunlar olurken iki tarafın çağrısına da cevap vermeyerek bu meselede tarafsız kalan gruplar da olacaktır.²⁵⁵

---

²⁴² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 437.

²⁴³ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 437-438.

²⁴⁴ Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 105; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 105.

²⁴⁵ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 76-77.

²⁴⁶ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 105.

²⁴⁷ İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 77.

²⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 145; Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 259.

²⁴⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 108-112.

²⁵⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, ed. Mehmet Azimli, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 107.

²⁵¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 108-110.

²⁵² Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), c.1,276.

²⁵³ Hasan Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyan ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/8 (2013), 2217.

²⁵⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 118.

²⁵⁵ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 110.

Hicretin 37. Senesi Muharrem ayının bitmesine yedi gün kala bir zaman diliminde Şam'dan yola çıkan Muaviye birlikleri ile Irak'tan yola çıkan Hz. Ali'nin birlikleri Sıffin'de karşı karşıya gelmişlerdir. Hz. Ali, Şüreyh b. Hânî ve Ziyâd b. Nadr komutasında göndermiş olduğu öncü birliklerden Dicle ve Fırat kıyılarını zapt etmelerini isteyecektir.²⁵⁶ İki ordu Sıffin'de karşı karşıya geldikten sonra Hz. Ali'nin; "Allah'a hamd olsun. Allah'ın bozduğunu kimse birleştirip kaynaştıramaz. Birleştirdiği bir şeyi de hiç kimse bozup ayıramaz. Hamdüsena sadece O'na mahsustur. Bununla birlikte dilerse kullarından iki kişinin bile arasında ihtilaf ortaya çıkmazdı ve ümmet onun emirlerinden herhangi bir hususta tartışmaya girmezdi."²⁵⁷ şeklindeki ifadelerinin sahihliği teyit edilmeye muhtaç iken kaderci bir yaklaşım olarak gözümüze çarpmaktadır. İki ordunun savaşmak için bir araya geldikleri Muharrem ayı, haram aylardan olması hasebiyle zaman dilimi açısından dikkat çeken bir unsurdur.²⁵⁸ Bazı tarihçiler zaman diliminin Muharrem ayı olması nedeniyle tarafların bu günleri görüşmelerle geçirdiklerini aktarır.²⁵⁹

Tarih kaynaklarında karşımıza çıkan sahabeleri sorumluluktan kurtarmayı amaçlayan tarih yazımı, sahabelerinde insan oldukları ve hayatlarında yapmış oldukları hataları her insanın yapabileceği gerçeğinden bizleri uzaklaştırmaktadır. Bu dönemde meydana gelen ve tarafları sahabeler olan olayların iyi yönlerinden örnek alarak kötü yönlerinden ders çıkarmak bu dönemi okuyan müslümanların görevidir. Meydana gelen bu olayları sahabeleri suçlamının veya onları savunmanın kavgasına girmek yerine süreç içerisinde meydana gelen huzursuzlukların patlak vermesi olarak okumak daha tutarlı olacaktır.²⁶⁰

İki ordu Sıffin denilen bölgede karşı karşıya gelmişlerdir. Muaviye ordusuyla birlikte Hz. Ali'den önce bölgeye ulaştığı için Fırat nehri kenarında konuşlanmış ve burada suyun kontrolünü eline almıştır. Suyun ortak kullanımı için görüşmeler başlamış olsa da Muaviye ordusu Hz. Osman'ın muhasarası esnasında susuz bırakıldığını gündeme getirerek Irak birliklerinin sudan istifade etmesine izin vermeyecektir. Durum böyle olunca Hz. Ali, Eşas b. Kays komutasında bir birlik göndermiş ve suyun kontrolünü eline geçirmiştir. Su imkânı elinde bulunan Irak ordusu, Muaviye ordusunun aksine karşı tarafın da bu sudan istifade etmesine müsaade etmiştir.²⁶¹ Tarihçiler iki ordunun askerlerinin su içmek için bir araya geldiklerinde birbirleriyle iyi ilişkiler kurduklarını ve savaş konusunda isteksizleştiklerini aktarır.²⁶²

Taraflar arasında çatışmalar başlamadan önce Hz. Ali ve Muaviye birbirlerini defalarca beyat etmeye davet edecekler fakat bu davetler sonuçsuz kalacaktır.²⁶³ Çatışmalar başladığında iki ordunun dinlene dinlene müfreze çatışmaları şeklinde²⁶⁴ kırk gün çarpıştığı aktarılır. Kırk

²⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 438.

²⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 438.

²⁵⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,40.

²⁵⁹ Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 260-261.

²⁶⁰ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 11.

²⁶¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 143.

²⁶² Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 114; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 116.

²⁶³ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,413; Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 162-168.

²⁶⁴ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 277.

günlük süreç sonunda savaşı sona erdiren şiddetli çarpışmalar üç gün kadar sürecektir.²⁶⁵ Çatışmaların şiddetlendiği bu üç günlük sürece Perşembe vakası ya da homurtular gecesi²⁶⁶ anlamına gelen Leyletü'l-Herîr denmektedir.²⁶⁷ Bu savaşta her iki taraftan da çok sayıda müslüman hayatını kaybetmiştir. Savaşın günlerce sürmesi nedeniyle taraflarda bıkkınlık ve bezginlik artacaktır.²⁶⁸ Savaşın şiddetlenmesi ve müslümanların ölmesinden dolayı Hz. Ali, Muaviye'ye mübareze teklifinde bulunmuş olsa da olumsuz cevap almıştır.²⁶⁹ Savaşın sonuna yaklaşıırken Hz. Ali ve Eşter en- Nehâî komutasındaki Irak ordusu zafere yakın olan taraftır.²⁷⁰

Muaviye'nin kaçmayı düşündüğü savaşın son safhalarında²⁷¹ Amr b. el-Âs, Muaviye'ye gelerek: "Bu işin sonunda çatışmanın daha da şiddetlenmesinden başka bir ihtimal yok! Ali'nin taraftarlarını bölebilecek bir yöntemin var mı? Öyle bir şey olsun ki dediğimizi yapsalar da karşı çıksalar da aralarında ayrılığa düşsünler!"²⁷² diyerek siyasi dehasını ortaya koyan cümleler kurmuştur. Savaşın seyrine bakıldığı zaman Şam ordusunu kurtaracak olan da tam da böyle siyasi bir hamledir. Cevaben Muaviye bunu nasıl gerçekleştirebileceklerini sorduğunda Amr b. el-Âs: "Mushaflar! Mushafları kaldırırız ve onları Kur'an'ın talimatlarına uymaya çağırırız. Bildiğin gibi onlar sadece Kur'an için savaşıyorlar."²⁷³ diyecek ve bunun üzerine Muaviye, Amr b. el-Âs'a söylediklerini yapması konusunda yetki verecektir.²⁷⁴

Amr b. el-Âs'ın, Kur'an'ı mızrakların ucuna taktırıp aralarındaki problem için karşı tarafı Allah'ın hakemliğine çağırması tahmin ettiği gibi zafere yakın olan Irak ordusunda kafa karışıklığına neden olmuştur. Irak ordusundan bazı gruplar mushafların mızrakların ucuna takılması suretiyle havaya kaldırılmasının bir strateji ve bir hile olduğunu tahmin edip inanmamışken bazı gruplarda kendilerini bu teklife kaptırmışlar ve savaşmak konusunda isteksizleşmişlerdir.²⁷⁵ Kafası karışan bu grup Hz. Ali'yi, Muaviye ile müzakereye yapmaya zorlamıştır.²⁷⁶ Hz. Ali kafası karışan ve savaşı bırakmak isteyenleri ikna etmek için çabalamışsa da başarılı olamamıştır. Tarihçiler bu kimselerin daha sonraları Hâriciler olarak adlandırılacak olan Iraklı kurrâlar olduklarını aktarırlar.²⁷⁷

²⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 156.

²⁶⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 36.

²⁶⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 307.

²⁶⁸ Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", 2217.

²⁶⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 120.

²⁷⁰ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 36.

²⁷¹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 36.

²⁷² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 441-442.

²⁷³ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 442.

²⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 441-442.

²⁷⁵ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 183.

²⁷⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 37.

²⁷⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 221; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebû Süfyân*, 116-117.

Şam ordusundan gelen bu teklif sonucunda çatışma karşılıklı olarak son bulmuştur. Hz. Ali kendi ordusundaki askerlerin zorlaması sonucu tahkimi kabul etmiştir.²⁷⁸Bazı tarihçiler Hz. Ali'yi tahkim olayını kabul etmesinden dolayı "Allah'ın hüküm verdiği bir işte, Allah'ın dışında başka birini hakem tayin etmekle"²⁷⁹eleştirmişlerdir. Alınan bu karar Irak ordusuna komuta eden ve zafere ramak kaldığını bilen Eşter en-Nehâî'nin hoşuna gitmeyecek ve Hz. Ali onu savaş meydanından koparmak için epey çaba sarf edecektir.²⁸⁰ Böylelikle günlerdir süregelen savaş meydandan masaya taşınmış ve Hz. Ali'nin elinde olan inisiyatif, Muaviye'nin eline geçmiştir. Tahkim olayının kabul edilmesi, aynı zamanda isyancı konumunda olan Muaviye'nin masada taraf ve muhatap kabul edilerek resmiyet kazanmasına ve konumunun yükselmesine neden olmuştur.²⁸¹ Şam ordusunun ortaya koyduğu strateji, kesin yenilgiye engel olurken konumunu güçlendirmiş ve kendisine meşruiyet sağlamıştır.

2.1.5. Nizamın tesisi için çabalar

Tahkim olayı, sonuçları itibariyle İslam'da ilk itikadi fırkaların ortaya çıkmasına neden olduğu için önemli bir dönüm noktasıdır.²⁸² Amr b. El Âs'ın Muaviye'ye vermiş olduğu Irak ve Şam Ordularını Tahkime götürecek olan süreci başlatan akıl, tahmin edildiği gibi Irak ordusunda çözülmeye neden olacaktır. Hz. Ali'nin ordusunda bulunan Basralılar bu çözümlenin başını çeken taraflardan birisidir. Çünkü Basra halkı Cemel Savaşında tarafsız kalmayı tercih etmesine rağmen Hz. Âişe'nin ordusunda yer almışlar ve büyük kayıplar vermişlerdir. Daha sonraki süreçte Irak ordusuna katılan bu birliklerin çözümlenin başını çekmesi anlaşılır görünmektedir.²⁸³

Hz. Ali aralarında ki ihtilafı çözmek için tarafları Kur'an'ın ayetlerine davet eden Muaviye ve Amr b. El-Âs'ın bu davetlerinin stratejik olduğu bildiğini Ömer b. Sa'd'dan nakledilen " *Ey Allah'ın kulları! Ben Allah'ın kitabına icabette en haklı kişiyim. Ancak Muâviye, Amr b. El-Âs, İbn Ebî Muayt, Habîb b. Mesleme ve İbn Ebî Serh'in davası Kur'an ve din değildir. Ben onları sizden daha iyi tanıyorum. Çocuklukta da olgunlukta da onlarla beraber oldum. Onlar en kötü çocuk ve en kötü erkeklerdi. Onların teklifi haklı bir sözdür: Ancak, bununla batıl murat edilmiştir. Vallahi Kur'an'ı tanıdıkları ve onunla amel ettikleri için onu kaldırmadılar. Bu bir hiledir, bir zafiyet belirtisi ve bir tuzaktır.*"²⁸⁴sözlerle ifade etmiştir. Tarihçiler bu taktiğin aynısını Hz. Ali'nin Cemel Savaşında uyguladığını aktarır.²⁸⁵

²⁷⁸ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 277.

²⁷⁹ Zekvân, *es-Sîre*, 66.

²⁸⁰ Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 262.

²⁸¹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 117.

²⁸² Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 127.

²⁸³ Âdem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 171.

²⁸⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 416.

²⁸⁵ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 127.

Hız. Ali karşı tarafın iyi niyetinden şüphe etmektedir. Yapılan hamlenin aldatmaca olduğunu ve Şam ordusunun direncinin kırılmak üzere olduğunu bilen Hız. Ali: *“Kollarınızı ve başlarınızı tek bir saatliğine emanet edin. Zira hak nihai sınırına dayanmıştır. Sadece zalimlerin arkasının kesilmesi işi kaldı.”*²⁸⁶ ifadeleriyle biraz daha dayanıldığı takdirde Şam ordusunun isyan hareketinin bastırılacağını dile getirecektir. Buna rağmen Hız. Ali Şam ordusunun hamlesi karşısında kafası karışan Irak ordusunun tutumları nedeniyle Eş’âs b. Kays’ı Muaviye’ye göndermek zorunda kalmıştır.²⁸⁷

Irak ve Şam orduları Tahkim ortak noktasında buluştuktan sonra sıradaki problem tarafları temsil edecek olan hakemlerdir. Muaviye’nin hakemi doğal olarak kendisini düştüğü girdaptan siyasi dehası ile kurtaran Amr b. el-Âs olmuştur. Irak ordusunda ise hakem tayini, ordunun kozmopolit yapısından dolayı başka bir problem olarak Hız. Ali’nin karşısına çıkacaktır. Hız. Ali öncelikle amcaoğlu olan Abdullah b. El-Abbas’ı hakem olarak önermiş Eş’âs b. Kays kabul etmemiş akabinde kendi adlarına Eşter en-Nehâ’yi hakem olması açısından uygun görse de bu isteğine de yine Eş’âs b. Kays karşı çıkacak ve neticede Ebû Musa el-Eş’arî Irak ordusunun karar kıldığı isim olacaktır.²⁸⁸

Hicretin 37. Senesinin Safer 13’ünde Sıffin’de tahkime yönelik anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre belirlenen temsilcilerle yine aynı senenin Ramazan ayında Dumetu’l-Cendel’de toplanılacaktır. Bu toplanılan yerde bir karara varılamazsa bir sonraki sene Ezruh denen bölgede kararın verilmesi için toplanılacaktır. Tayin edilen bu toplantı mevkilerine taraflar dört yüzer adamla geleceklerdir.²⁸⁹ Taraflar arasında tahkime yönelik imzalanan anlaşmanın metni hazırlanırken Hız. Ali metne: *“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu, mü’minlerin emirinin vardiği bir karardır.”*²⁹⁰ şeklinde giriş yapacak ve Amr b. el-Âs bu duruma itiraz ederek: *“Onun adını ve babasının adını yazınız. O sizin emiriniz olabilir ama bizim emirimiz değildir.”*²⁹¹ diyecektir. Bu itiraz üzerine Hız. Ali mü’minlerin emiri ünvanını sildirmiş ve *“Bu, Ebu Talib oğlu Ali’nin vardiği bir karardır”*²⁹² şeklinde giriş kısmını düzenlemiştir.²⁹³ Meydana gelen bu hadise Amr b. el-Âs’ın Hız. Ali ile olan mücadelesinin her bir aşamasında ne kadar dikkatli davrandığını ve meşru halife olan Hız. Ali’yi bir kelime ile nasıl o zeminden alarak Ebu Talib oğlu Ali konumuna getirdiği hayret uyandırırken aynı zamanda bu hadise Muaviye’nin sahada kaybetmek üzereyken masada kazanacağı savaşın adeta habercisi gibidir.

Taraflar tahkim için belirlenen mevkilerde buluşmadan önce Irak ordusunun temsilcisi olan Ebu Musa el-Eş’arî’ye de değinmek faydalı olacaktır. Ebu Musa el-Eş’arî zühd ve takva sahibi bir kimsedir fakat Hız. Ali’nin Muaviye ile olan mücadelesinin mahiyetini tam anlamıyla

²⁸⁶ Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 416.

²⁸⁷ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 133.

²⁸⁸ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 105-106.

²⁸⁹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 121; Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 106.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve’n-Nihâye*, c.7,445.

²⁹¹ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve’n-Nihâye*, c.7,445.

²⁹² İbn Kesîr, *El Bidâye Ve’n-Nihâye*, c.7,445.

²⁹³ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, 442.

kavrayabilmiş bir isim değildir.²⁹⁴ Ebu Musa el-Eş'arî tüm bu olayların başlangıcından beri meydana gelen gelişmeleri bir fitne olarak değerlendirmiş ve insanları bu fitne döneminde tarafsız olmaya ve evlerinde oturmaya davet etmiştir. Müslüman Arapların siyasi dehası²⁹⁵ olarak bilinen Amr b. el-Âs gibi siyasi bir akıl karşısında Ebu Musa'nın ne kadar işlevsel olabileceğini tarih bize gösterecektir.²⁹⁶

Taraflar bir sene sonrası için aralarında kendilerini temsil edecek hakemleri ve tarafların uyacakları kuralları bir tahkim name ile belirledikten sonra Hz. Ali'nin karşısına bu defa başka bir problem çıkacaktır. Hz. Ali, Sıffin savaşı sonrasında Kûfe'ye geri dönüş yoluna geçtiğinde savaşın akıbetinin hakemlere tevdi edilmesinden rahatsız olan ve kaynakların aktardığına göre on iki bin kişi civarında olan bir grup Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmış ve Harura denilen bir mevkide toplanmışlardır.²⁹⁷ Hz. Ali'yi tahkim konusunda suçlayan bu grup aslında Hz. Ali savaşı kazanmaya yakınken Amr b. el-Âs'ın teklifiyle kafaları karışan ve bu teklife tav olan grubun ta kendisidir. Daha sonra Haricîler olarak adlandırılacak olan bu gruba ilk ayrılıp toplandıkları bölge nedeniyle Haruriye de denmektedir.²⁹⁸

Hz. Ali kendisinden ayrılarak Harura denen mevkide konaklayan bu grupla müzakerelerde bulunması için amcası Abdullah b. Abbas'ı elçi olarak göndermiştir. Daha sonraki kendisi de bu grupla birebir muhatap olacaktır. Bu girişimler ilk başlarda olumlu sonuç vermiş bu grup Hz. Ali ile beraber Kûfe'ye dönmeyi kabul etmişlerse de daha sonra eleştirilerine devam edeceklerdir.²⁹⁹ Haricîler Hz. Ali'yi, Allah'ın karar vermesi gereken bir konuda insanlar arasında hakem tayin etmesi ve Muaviye ile sağlanan ateşkesi devam ettirmesi konusunda eleştireceklerdir.³⁰⁰ Bazı tarihçiler Haricîlerin takınmış olduğu bu tepkilerin yaşananlar karşısında bir hayal kırıklığı olduğunu aktarır.³⁰¹

Kûfe'de bulunan Haricîler mevcut durumu eleştirmişler ve rahatsızlık duymuşlardır. Bunun neticesinde ilerleyen zaman diliminde birer ikişer dikkat çekmeden Kûfe'den ayrılmışlar ve kendilerine bir toplanma yeri olarak belirledikleri Nehrevan bölgesine gitmişlerdir.³⁰² Haricilerin Kûfe ve Basra'dan ayrılmalarının akabinde tahkim olayı gerçekleşecektir.³⁰³ Hz. Ali ile Haricîler arasında tahkim meselesinin akabinde bahse konu bölgenin ismiyle anılacak bir savaş meydana gelecektir.

Tahkim name ile seçilen iki hakem hicretin 38. senesinin Şaban ayında Dumetu'l- Cendel'de bir araya geldiler. Burada iki hakemde yapılan toplantılar sonucu alınan kararları açıklamışlardır. Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü ve katillerinin cezalandırılması gerektiği ve bu

²⁹⁴ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 278.

²⁹⁵ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 278.

²⁹⁶ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 106.

²⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, c.2,657.

²⁹⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 222.

²⁹⁹ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 108.

³⁰⁰ Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 264.

³⁰¹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 145.

³⁰² Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 40; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 151.

³⁰³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 325.

anlamda Muaviye de Hz. Osman'ın velisi³⁰⁴ olduğu için Muaviye ve Hz. Ali'nin bu görevden azledilmesi gerektiği kararlaştırılmış ve bu karar Eş'âs b. Kays tarafından orada bulunan haziruna okunduğu esnada Amr b. el-Âs, Hz. Ali'nin hakemi Hz. Ali'yi hilafet makamından azlettiğini beyan ettiğinde kendisinin de Muaviye'yi azlettiğini ilan etmesi gerekirken hileye başvurarak onu halife tayin ettiğini açıklamıştır.³⁰⁵ Bunun üzerine Ebu Musa bu duruma itiraz edecek ve Amr'a "Münafık köpek" diyecek, Amr 'da ona cevaben "Kitap yüklü eşek" diyecektir.³⁰⁶ Bu olaydan sonra Muaviye biat almaya başlayacak ve Hz. Ali bu duruma karşı "Bana karşı ayaklandı da Muaviye'ye mi boyun eğilmekte?"³⁰⁷ diyerek tepki gösterecektir. Böylelikle tahkim ile çözülmesi beklenen problem içinden daha da çıkılmaz bir hal almıştır.

Muaviye'nin siyasi hak iddiasıyla ortaya çıkması ve tahkim ile birlikte bunu gerçekleştirmesi sonucu ile Hz. Ali'nin hilafeti döneminde çift başlılık ortaya çıkmış olacaktır. Bu duruma ek olarak Haricilerin de Nehrevan bölgesinde toplanmaya başlamaları ve hareketlerinin siyasi bir bürünmesi sonucu bu dönemdeki siyasi çift başlılığa üçüncü bir başın eklendiği söylenebilir.³⁰⁸ Harûra'da toplanan Hariciler Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi kendilerine emir olarak tayin etmişler³⁰⁹ ve akabinde Nehrevan bölgesine yerleşmişlerdir. Bu esnada tahkim kararının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı planlayan Hz. Ali, Muaviye'nin üzerine yürümek için valilerinden asker talep etmektedir.³¹⁰ Haricilerin yirmi bin kadar kişi ile Nehrevan bölgesinde toplandıkları Hz. Ali'ye bildirilince Haricilere bir elçi göndererek Muaviye ile savaşmaya karar verdiğini bildirmiş ve onlardan destek talebinde bulunmuş fakat Hariciler Hz. Ali'nin bu teklifine olumsuz cevap vermişlerdir.³¹¹

Hz. Ali ile Hariciler arasında diyalogların devam ettiği esnada Abdullah b. Habbâb'ın Hariciler tarafından ailesi ile birlikte öldürüldüğü haberi Hz. Ali'ye gelmiş bunun üzerine Hz. Ali bölgeye bir elçi göndermiş fakat bu elçide Hariciler tarafından öldürülmüştür.³¹² Bazı harici tarihçiler kendilerine atfedilen bu tarz aşırılıkların meydana gelmediğini, hiç kimseyi öldürmediklerini, yağmalamadıklarını, kimsenin namusunu helal saymadıklarını dile getirerek bu iddialara karşı savunmacı tutumlar sergileyecektir.³¹³ Bunun üzerine Hz. Ali Şam seferini erteleyerek öncelikli hedef olarak Haricileri belirleyip kaynakların aktardığına göre atmış sekiz bin kişilik orduyla onların üzerine yürüyecektir.³¹⁴ Savaş meydanına gelinip ordular savaş düzeni aldıklarında

³⁰⁴ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 110.

³⁰⁵ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 221.

³⁰⁶ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 139.

³⁰⁷ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 183.

³⁰⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 222.

³⁰⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, c.2,662.

³¹⁰ Güler Göçmen, *Nehcü'l-Belağa Perspektifinden Hz. Ali Dönemi Olayları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 101.

³¹¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,53.

³¹² Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 326.

³¹³ Zekvân, *es-Sîre*, 68-69.

³¹⁴ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,461.

Hz. Ali, Ebû Eyyûb'a bir eman sancağı vermiş ve bu sancağın altında duranların ya da geldikleri yere geri dönenlerin güvende olacaklarını dile getirtmiştir.³¹⁵

Bu teklife bazı Hariciler kulak vermişler ve savaş meydanından ayrılmışlardır. Abdullah b. Vehb'in etrafında geriye kalan dört bin kadar kişi Hz. Ali ordusuna saldırmış ve akabinde ağır bir yenilgi almışlardır. Bu savaşın akabinde Haricilerden yalnızca dokuz kişinin hayatta kalabildiği aktarılır.³¹⁶Nehrevan savaşı ile birlikte Hz. Ali, Muaviye'nin üzerine yürümesindeki engel olan Haricileri ortadan kaldırmış ve hemen akabinde Şam'a yürümek istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'nin ordusundan bazı kimseler yorulduklarını, teçizatlarının tükendiğini, ordunun dinlenmeye ve lojistik açıdan takviyeye ihtiyacı olduğunu dile getirerek henüz biten savaşın hemen akabinden Şam'a yürümek istemeyeceklerdir.³¹⁷

Hz. Ali ordunun güç toplama teklifini kabul etmiş ve ordusuyla birlikte dönüş yoluna geçmiştir. Ordu Nuhayle denen bölgede konakladığında orduda bulunan askerler gizli gizli Kûfe'ye kaçmaya başlamışlar, eşleri ve çocuklarıyla vakit geçirip savaş fikrinden soğumuşlar ve Şam üzerine sefer hazırlıklarını ağırdan almışlardır. Nuhayle askeri kampından kaçan askerler yüzünden Hz. Ali'nin ordusunda çok az sayıda insan kalmış ve Hz. Ali' ordusunda meydana gelen bu isteksizliği görünce Şam üzerine sefer yapma kararından vazgeçmiştir.³¹⁸

Muaviye, Hz. Ali'nin kan kaybetmesini fırsat bilerek Mısır, Basra, Kûfe, Şam, Cezire, Medine, Mekke ve Yemen bölgelerinin hakimiyetini ele geçirmek için hamlelerde bulunmuştur. Bu dönemde meydana gelen karşılıklı ataklar sonucunda Mısır Muaviye'nin eline geçmiş buna karşılık Hicaz ve Yemen bölgesi Hz. Ali'nin hakimiyeti altında kalmıştır. Irak ise arada kalmışlığın kaos ortamını yaşamıştır.³¹⁹

Hz. Ali ve destekçileri, Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Cemel Vakası ile başlayan ve Nehrevan ve Nuhayle savaşları ile kendi döneminde sona doğru yaklaşan iç savaşlar silsilesi sonucunda askeri, ekonomik, siyasi ve psikolojik açıdan kan kaybetmişlerdir. İbn Kesîr'in Hz. Ali'nin hilafet sürecini özet şekilde anlatan: "*İşler sarpa sarmış, ordusu dağılmış, Iraklılar ona muhalefet etmiş, onunla birlikte Şamlılara karşı savaşa gitmekten geri durmuşlar, Şamlıların durumu kuvvetlenmiş, sağa sola saldırmışlar, halifeliğin, hakemlerin hükmü gereğince Muaviye'nin hakkı olduğunu iddia etmişler, Şamlıların gücü fazlalaştıkça Iraklıların otoriteleri zayıflamıştır.*"³²⁰ ifadeleri sürecin geneli hakkında muhtasar bilgi sunmaktadır. Hilafeti sürecinde askeri başarılar elde etse de bu başarıların meyvelerini politik alanlarda rakiplerinin yemesine engel olamamıştır.³²¹Hariciler Siffin Savaşında Hz. Ali'nin, Muaviye'ye son darbeyi vurma aşamasına olumsuz tesirde bulunmuşlar, devamında Hz. Ali'ye olan desteklerini çekip

³¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 205; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 666.

³¹⁶ Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 264.

³¹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 206; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, c.2,666; Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,55.

³¹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, c.2,666; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 206.

³¹⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 159-168.

³²⁰ İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,508.

³²¹ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 113.

onun karşısına silahlı birliklerle çıkarak kendileri bir kazanım elde edemese de Hz. Ali'yi zayıflatmışlardır. Hz. Ali'nin Nehrevan 'da Haricilere vurmuş olduğu darbe son olarak Hz. Ali'ye karşı olan intikam arzularını körükleyecektir.³²²

Hicretin 40. yılına gelindiğinde tarihçilerin ikinci siyasi cinayet³²³olarak isimlendirdikleri Hz. Ali'ye karşı yapılan suikast meydana gelecektir. Hicretin 39. senesinde Hac vazifesini yerine getirmek için Mekke'ye giden bir grup Harici aralarında gelinen son noktayı kritik etmişler ve bu noktaya gelinmesine neden olan Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. el-Âs'ı öldürmeye karar vermişlerdir. Hz. Ali'yi öldürme görevini Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî, Muaviye'yi öldürme görevini Haccâc b. Abdullah es- Sarîmî ve Benî Anber'in kölesi Amr b. Bekr ise Amr b. el-Âs'ı öldürme görevini üstlenmiştir.³²⁴ Bu esnada Hz. Ali'nin Şam'a büyük bir darbe vurmak için askeri hazırlık içerisinde olduğu aktarılır.³²⁵

Hz. Ali'ye karşı gerçekleştirilecek olan suikast için bu üç suikastçı aynı gün üzerinde anlaşmışlardır.³²⁶ Bazı kaynaklara göre üzerinde anlaşılan gün Hicretin 40. yılının 15. Ramazan gününe³²⁷ bazılarına göre 17. Ramazan gününe³²⁸ bazı tarihçilere göre ise 20. Ramazan³²⁹ gününe denk gelmektedir. Planları yapılan suikast girişiminden bir tanesi başarılı olurken iki tanesi başarısız olmuştur. Muaviye suikasttan yaralı kurtulmuş, Mısır valisi Amr b. el- Âs hasta olduğu için³³⁰ kendisinin yerine namaz kıldırması için görevlendirdiği Hârîce b. Huzâfe öldürülmüştür. Bu iki başarısız suikastın faileri hemen orada öldürüleceklerdir. Hz. Ali'ye karşı girişilen suikast ise başarılı olmuş ve Hz. Ali'nin vefatından sonra Abdurrahman b. Mülcem'e kısas uygulanmıştır.³³¹ Tarihçiler Hz. Ali'nin bu saldırıdan üç gün sonra³³² 63 yaşında vefat ettiğini aktarır.³³³

Sahabe döneminde meydana gelen siyasi gelişmeleri insani kriterler çerçevesinde yorumlamak gerekmekte iken bu dönemi sevap-günah eksenini etrafında yorumlamaya çalışmak ve bu tutumun sonucunda saldırgan veya savunmacı tavırlar takınmak sürecin günümüzde doğru anlaşılmasını olumsuz etkilemekte ve mezhepsel kaygıların dışına çıkamayan yaklaşımlara neden olmaktadır.³³⁴ Fitne dönemi gelişmeleri üzerine eklenen ve mezhepsel kaygılar taşıyan algıların anlaşılması ve tarafsız yaklaşılması gerekliliği sürecin sağlıklı ve tarafsız analiz edilebilmesi açısından önem taşır. Nitekim bu dönem olaylarını ve

³²² Kenan Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VIII/1 (2008), 86.

³²³ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 112.

³²⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 219.

³²⁵ Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 267.

³²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 219.

³²⁷ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 49.

³²⁸ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 184; Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, 224; Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,67; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 449; İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.7,513; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 279.

³²⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 219.

³³⁰ Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, 215.

³³¹ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 112-113.

³³² Irving, *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*, 296.

³³³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 171.

³³⁴ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 53.

sonuçlarını kendi açısından yorumlayan oluşumlar daha sonraları uzun yıllar boyunca Müslüman zihinler üzerinde yer işgal etmişlerdir. Fitne dönemi olaylarına tarafsız yaklaşamayan zihinler, günümüz modern siyasal problemlerine de yine aynı kaygılarla yaklaşmakta ve çözüm üretme noktasında tıkama görevi üstlenmektedirler.

Buna rağmen Raşit Halifeler dönemine tekabül eden İslam'ın ilk zamanlarında Müslümanlar arasında meydana gelen tartışma ve çekişmeler siyaset fanusundan çıkarılarak dini argümanların temel taşı olma cihetine maruz kalacaktır. Hz. Ali'ye suikast düzenlenmesiyle birlikte Hz. Ebu Bekir ile başlayan Raşid Halifeler dönemi son bulmuştur. Bu süreçte meydana gelen iç savaşlarda Müslümanlar büyük sıkıntılar yaşamışlar ve yer yer birbirlerinin kanlarını dökmüşlerdir. Tarihçiler tarafında meydana gelen bu iç savaşların nedenleri bazen üçüncü kişiler olarak gösterilmiş bazen de Müslümanların bizzat kendileri bu duruma neden olarak görülmüştür. Bu dönemde Halifelerin şehit edilmeleri mercek altına alındığında her Halifenin kendi muhalifi tarafından öldürüldüğünü görmekteyiz.³³⁵

Hz. Ali kendisine düzenlenen suikast sonucu ağır yaralı vaziyette evine getirildiğinde Cundeb b. Abdullah onun öleceğini anlayarak Hz. Ali'den öldüğü takdirde oğlu olan Hz. Hasan'a biat etmek konusunda izin istemiş, Hz. Ali de bu konuda net bir ifade kullanmamıştır.³³⁶ Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle hedefine daha çok yaklaşan Muaviye ise Hz. Ali'nin öldüğünü duyduktan sonra Kudüs'te kendi adına biat almaya başlamıştır.³³⁷ Hz. Hasan ise babasının vefat etmesinin ardından bir konuşma yapmış ve akabinde Abdullah b. Abbas ve beraberindekiler ona biat etmişlerdir.³³⁸ İbn Hibbân, es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ adlı eserinde Raşit Halifeler dönemini bu kısma kadar anlattıktan sonra: "*Buraya kadar anlattıklarımız halifeler idiler. Bundan sonra gelenler krallardır.*"³³⁹ ifadelerini kullanır. Burada Raşid Halifeler döneminde sergilenen yönetim modeli ile bu dönemin sonlanıp saltanat kültürüne geçilen dönem arasına bir çizgi çekildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Hasan, halife olduktan sonra Kûfe dışında bulunan eyaletlere haber göndermiş ve kendisine biat edilmesini istemiştir. Bu davete Muaviye kontrolündeki Şam ve onun valisi Amr b. el-Âs yönetimindeki Mısır olumsuz cevap vermişler diğer eyaletler ise olumlu dönüş yapmışlardır. Bu durum yine İslam dünyasında çift başlılığın devam ettiğini bize göstermektedir. Bu durum beraberinde dünden kalan çatışmaların yarınlarına taşınma ihtimalinin kapılarını aralamıştır.³⁴⁰

Hz. Hasan'ın halife olduğunu öğrenen Muaviye kendisine bağlı valilere destek mektubu göndermiş ve Kûfe üzerine yürüme kararı almıştır. Muaviye'nin harekete geçtiğini öğrenen Hz. Hasan da valilerine haber göndermiş, beklediği desteği alamadığı halde ordusuyla birlikte

³³⁵ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 115-121.

³³⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 335.

³³⁷ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 141; İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.8,31.

³³⁸ Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 34.

³³⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 451.

³⁴⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 339.

harekete geçmiştir.³⁴¹ Hz. Hasan'ın bu süreçteki en büyük destekçisi kendisine ilk biat eden ve Azerbaycan valisi olan Kays b. Sa'd b. Ubade'dir. Kendisinin emri altında yaklaşık kır bin kişilik bir birlik bulunmaktadır.³⁴² Muaviye bu süreçte Hz. Hasan'ın algısına oynamıştır. Muaviye, Hz. Hasan'a eğer hilafeti kendisine devretmezse yine Müslümanların kanının döküleceğini söyleyerek onu yumuşak karnından vurmaya çalışacaktır. Muaviye'nin bu taktiği nitekim işe yarayacak ve Hz. Hasan daha fazla Müslüman kanının dökülmesinden çekinerek hicretin 41. yılının Rebiyülevvel ayında yönetimi Muaviye'ye devredecektir. Bu yıla yapılan bu anlaşmadan dolayı Cemaat Yılı adı verilmektedir.³⁴³ Hz. Hasan'ın bu kararı vermesinde ordusundaki isteksizliğin de etkili olduğu aktarılırken bu karar verildikten sonra duruma sinirlenen kendi ordusundaki askerler tarafından özel eşyaları ve çadırı saldırıya uğrayacaktır.³⁴⁴ Muaviye ile yaptığı anlaşma sonucunda Hz. Hasan'ın başına gelen vakalardan bir diğeri ise Cerrâh b. Sînân isimli bir Harici tarafından baldırından bıçaklanmıştır. Kendisine saldıran bu şahıs linç edilmiş, Hz. Hasan ise iyileşmesi için Medâin'e götürülmüştür.³⁴⁵

Hz. Hasan, Muaviye ile anlaşarak hilafeti ölene kadar Muaviye'ye tevdi etmeyi öldükten sonra ise geri kendisine verilmesini talep etmiştir.³⁴⁶ Hz. Hasan'ın yine Muaviye'den Hz. Ali'nin ev halkının güvende olmasının, kendisi ile ailesinin Medine'de oturmasının, Irak beytülmalinden bir miktar para almasının, Darab-Cerd isimli şehrin ürünlerinin kendisine verilmesinin garantisini istediği aktarılır.³⁴⁷ Böylece Muaviye Hz. Hasan'ın teklifini kabul etmiş ve aralarında barış yapılmıştır. Böylelikle altı ay kadar süren Hz. Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye geçmiş ve İslam siyasal tarihinde yeni bir döneme girilmiştir.³⁴⁸

Hz. Hasan'ın hilafeti kanın akmasını durdurmak amacıyla Muaviye'ye devretmesi kendi destekçileri arasında çoğu zaman tepkilere neden olmuştur. Hz. Hasan'ın Kûfe'de bulunduğu zamanlarda kendisine: "müminlerin yüz karası" ve "müminleri rezil eden"³⁴⁹ şeklinde hitapta bulunanlara karşı Hz. Hasan'ın: "Yüz karası olmak, cehennem ateşinden iyidir." ve "Ben müminleri rezil eden değil, bu melikliğin bekası için sizlerin kılıçtan geçmesine gönlü razı olmayan biriyim"³⁵⁰ şeklinde cevaplar verdiği bilinmektedir. Hz. Hasan'ın hilafet konusundaki bu tutumunun fitne döneminde meydana gelen kavganın ateşini büyük ölçüde zayıflattığını söylemek mümkündür.

Muaviye, İslam siyasal tarihinde yeni bir dönemin kapısını aralamasıyla tanınmaktadır. Hz. Hasan'dan anlaşma ile hilafeti devralan Muaviye, on yıl kadar Müslümanların yöneticisi

³⁴¹ Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, 37-38.

³⁴² İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c.8,29.

³⁴³ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 452.

³⁴⁴ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 142.

³⁴⁵ Arthur Stanley Tritton, *İslam Kelamı*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 34.

³⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 223.

³⁴⁷ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.4,75.

³⁴⁸ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 198.

³⁴⁹ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 197.

³⁵⁰ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 198.

olacak³⁵¹ daha ölmeden Muğire b. Şu'be'nin teklifiyle³⁵² oğlu Yezid için halktan biat alacaktır. Tarihçiler Muaviye'nin bu hareketinden dolayı İslam siyasal tarihinde onu saltanat ve hanedanlık sisteminin kurucusu olarak kabul etmektedirler. Daha sonraki yönetici seçimi süreçlerinde biat alma kültürü göstermelik bir tören halini alacaktır. Böylelikle başkenti Şam olan Emeviler Devleti doksan yıl kadar hüküm sürecek ve daha sonra yerini başkenti Bağdat olan Abbasiler Devleti'ne bırakacaktır.³⁵³

2.2. Siyasi Ayrışmalar ve Mezheplere Yaklaşımları

İslam Tarihinin ilk dönemlerini inceleme altına almak, İslam siyasal kültürünün anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlk dönem siyasal olaylarının meydana getirdiği sonuçların en önemlisi, itikadi gruplaşmaların ortaya çıkmasıdır. İlk planda büyük günah işleyen kimsenin akıbetinin tartışılmasıyla başlayan bu süreç, daha sonraki zaman diliminde İslam inanç kültürünün ayrılmaz bir yapı taşı halini alacaktır. Bu bağlamda itikadi mezheplerin ortaya çıkışını ilk olarak siyasi gündem ayrışması olarak yorumlamak mümkündür. Bu bölüm bizlere İslam siyasal kültürünün doğurmuş olduğu siyasi gündeme sahip gruplaşmaların sonucunda mezheplerin ortaya çıkış serüvenini anlatacaktır.

2.2.1. Hâricilik

Hâricî, kelimesi "çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek" anlamına gelen hurûc kökünden türetilmiş, " ayrılan, isyan eden" anlamına gelen hâric kelimesinin sonuna nispet ekinin eklenmesiyle meydana gelen ve bir grubu isimlendirmek için kullanılan terimdir. Bu fırkanın karşıt görüşlülerine göre bu isimlendirmenin yapılmasının nedeni Hâricîlere mensup olan kişilerin insanlardan, dinden, haktan ve doğru yoldan, Hz. Ali'den ve isyan ederek yönetimden uzaklaşmalarıdır. Hâricîlerin kendileri ise bu isimlendirmenin " kafirlerle her türlü bağı koparanlar" anlamına geldiğini savunurlar. ³⁵⁴ Haricilik, Müslümanlar arasında çıkan siyasi ve itikadî nitelikli ilk ayrılıkçı harekettir. ³⁵⁵ Burada bizleri çalışmamız açısından daha çok ilgilendiren, Hariciliğin siyasi ayrılıkçı yönü olacaktır.

Hariciler'e, "Allah'tan başka hüküm verecek yoktur." dedikleri için "el- Muhakkimetu'l-Ülâ" ³⁵⁶, Sıffin Savaşından sonra Harura denilen mevkide toplandıkları için "Harûriyye", kendilerini Allah'a adayan anlamında "Şurât", okun hedefinden saptığı gibi dinden çıkanlar

³⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 453.

³⁵² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 226.

³⁵³ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 281-282.

³⁵⁴ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/169.

³⁵⁵ Hasan Onat, Orhan Ateş, "Haricilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Sönmez Kutlu Hasan Onat (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 63.

³⁵⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *AÜİFD Yayınları* 22 (ts.), 275.

anlamında “Mârika” gibi isimlendirmelerde bulunulmuştur.³⁵⁷ Haricilerin ibadetlerle içli dışlı olup çok namaz kılan insanlar oldukları aktarılmaktadır. Alınlarındaki secde izleri belirli olduğundan dolayı “düz alınlı ve gece ibadet edenler” olarak da adlandırılmaktadırlar.³⁵⁸Bazı araştırmacılar, Harici isimlendirmesinin itikadi bir sapıklıkla tek başına anlamlandırılmayacağını bu kelimenin daha çok “isyancı” ve “ihtilalci” gibi anlamlar taşıdığını aktarırlar.³⁵⁹

İslam siyasal kültür ve birikimini incelediğimizde bu kültürün mezheplerin ortaya çıkışını önemli ölçüde etkilediğini görmekteyiz. Bu kültürün içerisinde mezheplerin oluşumunu etkileyen en önemli problem iktidarın kimin elinde olacağıdır. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki kavga esnasında dünyaya gelen Haricilik, daha sonraki süreçte siyasi konuları inanç ve akide esasları haline getirecektir. Bu nedenle Hariciliğin temelinde liderin meşruiyeti ve bu meşruiyetin kaynağının ne olduğu problemine aranan cevap önemli bir yer tutmaktadır.³⁶⁰

Hz. Ali ve Muaviye, Siffin’de karşı karşıya gelmişler ve Irak ordusu, Şam ordusunun belini kırmak üzereyken siyasi bir hamle olan hakem talebiyle karşılaşmışlar ve ordunun kafası karışmıştır. Hz. Ali, bu durumun siyasi bir aldatmacadan ibaret olduğunu bilmesine rağmen kendi ordusunun kafasının karışması sonucu ve yine ordusunda bulunan ve “Kurra” olarak isimlendirilen bir grubun baskısı sonucu tahkim olayını kabul etme cihetine gitmiştir. Hz. Ali böylelikle siyasi hayatında geri dönülemez bir yola girecektir. Hz. Ali’ye tahkim konusunda direnen bu grup Ebu Musa’nın hakem olmasını isteyecek, hakem olayı sonucu rüzgâr Muaviye’nin tarafından esmeye başlayınca tekrar Hz. Ali’ye, Muaviye ile savaşılması gerektiği konusunda baskı yapacaklar ve bu talepleri yerine getirilmediği için de Hz. Ali’nin ordusundan ayrılacaklardır. Irak ordusundan ayrılan bu grup “ *Hüküm yalnızca Allah’a aittir.*” manifestosunu benimseyecek ve İslam Tarihinde Harici hareketi bu süreç sonucunda başlamış olacaktır.³⁶¹ Hz. Ali haricilerin bu manifestosu için kendisiyle batıl murat edilen hak bir sözdür der.³⁶² Hz. Ali’nin ordusundan eleştirel bir tutumla ayrılan bu grup Harura denen mevkide toplanmışlardır.³⁶³ Hariciler bu mevkide toplandıktan sonra Hz. Ali ile olan biteni altı ay kadar tartışmışlar ve Hz. Ali’yi düşmanını hakem yaparak cihad konusunda gevşek davranmakla suçlayacaklardır.³⁶⁴ Bu mevkide toplanan ayrılıkçıların sayılarının yaklaşık on iki bin civarı

³⁵⁷ Onat - Ateş, “Haricilik”, 63.

³⁵⁸ Selim Nu’aymî, “Hâricîlerin Doğuşu”, çev. Harun Yıldız, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 519.

³⁵⁹ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 240.

³⁶⁰ Adem Çaylak Fikret Çelik, “Haricilik ve Siyasi Düşüncesi”, *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2018), 121-122.

³⁶¹ Ahmet Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, *AÜİFD Yayınları* 31/Fakültenin Kuruluşunun 40. Yıl Özel Sayısı (1989), 336-337.

³⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, ed. Adnan Demircan, çev. Musa K. Yılmaz - Mehmet Akbaş (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), c.2,121.

³⁶³ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 108.

³⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c.2,122.

olduğu aktarılır.³⁶⁵ Daha sonraki süreçte bu mevki kendisi üzerinde toplanan bu insanların isimlendirilmesinde de kullanılacaktır.

İlk önce Irak ve Şam ordularının kumandanlarına karşı olmak fikriyle ortaya çıkan bu siyasi hareket daha sonraki süreçlerde itikadileşmiştir. ³⁶⁶ Hariciler kendileri dışında kalan Müslümanların heva ve heveslerine uyduklarını, Kur'an'ın hükümlerini göz ardı ettiklerini dile getirerek bu kimselerle savaş/cihat da dahil olmak üzere her türlü mücadelenin yapılmasını mubah görecektir.³⁶⁷ Böylelikle bu insanlar Allah'ın kitabını iyi bilmelerine ve dindar olmalarına rağmen cinayet ve zorbalık yolunu benimsemişlerdir.³⁶⁸

Harici hareketin fikri ve içtimai anlamda Sıffin Savaşı esnasında doğup büyüdüğünü söylemek tek başına yeterli olmayacaktır. Sıffin Savaşında yaşananlar adeta bardağı taşıran son damla konumundadır.³⁶⁹ Bu grubun zihni arka planını oluşturan etkenler mutlaka Sıffin Savaşından öncesine de dayanmaktadır. Abdullah b. Mes'ud'un izinden gitmeyi kendisine hedef koyan ve daha önce bahsettiğimiz gibi "Kurra" olarak isimlendirilen bu insanlar Hz. Osman döneminin son zamanlarında meydana gelen siyasi istikrarsızlık sürecinden yorulan ve bunalan bir gruptur. Hz. Osman döneminin siyasi hamlelerinden ve hatalarından rahatsız olan bu insanlar Basra ve Kûfe'de o kadar çok toplanmaya başlamışlardır ki bu durum karşısında Kûfe valisi Hz. Osman'a bu gruba hâkim olamadığını dile getirerek yardım talebinde bulunduğu bir mektup gönderecektir.³⁷⁰ Hariciler adaletin hüküm süreceği ve ilk dönemin güzel günlerinin tekrar geleceği inancını hep içlerinde taşımışlardır. Bu günlere dönme imkanının Sıffin'de de zora girmesiyle bu insanların hayal kırıklığı yaşamış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Haricilerin mensup olduğu kabilelerin bu siyasi kavgalar sürecinde hep ötelenerek bir kenara itilmesi bu insanların kendi başlarına hareket etme kararı almalarına amil etkenlerdendir denebilir.³⁷¹

Hariciler genellikle Kûfe ve Basra gibi şehirlere yerleştirilmiş olan taşra Araplarından ve bedevilerden³⁷² oluşmaktadır. Nesep açısından bakıldığında ise bu insanlar daha çok Bekr ve Temîm kabilelerine mensuplardır. Bu nedenle merkezi Kureyşî yaklaşım tarzı bu insanların tarih boyunca hoşuna gitmemiştir. Özellikle Hz. Osman döneminin son zamanlarında Ümeyyeoğulları'nın devlet yönetiminde ve siyasi arenada daha aktif olmaları ve köşe başlarını tutmaları, bu insanların kendilerini daha çok dışlanmış hissetmelerine neden olacaktır.³⁷³

Hariciler suçlayıcı bir yaklaşımla çoğu zaman ilk dönem İslam tarihinin siyasi krizlerinin sorumlusu olarak gösterilmişlerdir. Hariciler dini ilkesel açıdan yaşadıkları için ilkelere

³⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 444.

³⁶⁶ Onat - Ateş, "Haricilik", 63.

³⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 196-197.

³⁶⁸ Tritton, *İslam Kelamı*, 53.

³⁶⁹ Onat - Ateş, "Haricilik", 64.

³⁷⁰ Nu'aymî, "Hâricilerin Doğuşu", 518.

³⁷¹ Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", 246-247.

³⁷² Göçmen, *Nehcü'l-Belağa Perspektifinden Hz. Ali Dönemi Olayları*, 88.

³⁷³ Yasemin Barlak, *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 124.

uyuşmayan meseleleri açıkça eleştirmişler. Haricilerin dini açıdan ilkesel ve tutarlı davranmalarına rağmen şahit oldukları tutarsızlıklar nedeniyle hayal kırıklığı yaşadıkları aktarılır.³⁷⁴ Onlara göre Kur'an incelenmek için değil uygulanmak için indirilmiştir. Sahada bu gerekliliğin yansımaları bulamayan Hariciler durumu kabullenemeyeceklerdir.³⁷⁵

Hz. Ali, İslam Dünyasındaki siyasal otoriteyi sağlamaya çalıştığı esnada kendi ordusu içerisindeki başka bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ali, Haricilerle irtibatı koparmamaya çalışmış ve bunlara devamlı elçiler göndermiştir. Hakem olayından sonra Nehrevan bölgesinde toplanan Haricilere, Hakem olayının sonuçlarını kabullenmeyen Hz. Ali, Şam'a karşı birlikte yürüme teklif edecek fakat bu teklifi Hariciler tarafından kabul edilmeyecektir. Şam için hazırlık yapan Hz. Ali bu hazırlığın yönünü Nehrevan'a çevirmiş ve burada yapılan savaş sonucu Hariciler yenilgiye uğramıştır. Hz. Ali ile Hariciler arasında meydana gelen bu savaş, Hz. Ali ve ordusunu yıpratıp, Haricilerinde büyük oranda dağılımlarına neden olurken Muaviye'nin ekmeğine kaymak sürmüştür.³⁷⁶

Hariciler tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren hem Hz. Ali'ye karşı hem de Emevilere karşı mücadele etmişler Hz. Ali ve Emeviler tarafından defalarca mağlup edilmişler, güçsüzleştikleri dönemlerde Abbasilere karşı çete savaşlarına girişmişler fakat pek kayda değer başarılar ulaşılamamışlardır.³⁷⁷ Genel anlamda hoşgörüsüzlük, fanatizm, diğer görüşlere kapalı ve zorbalıkla ilişkilendirilen Hariciler, diğer taraftan son derece dindar ve sadelik taraftarlarıdır.³⁷⁸ Hariciler genel olarak tahkim olayının reddedilmesi, hakemlerin ve hakemlerin görüşlerini kabul edenlerin tekfir edilmesi, zalim yöneticiye karşı ayaklanmanın gerekliliği şeklindeki üç ana fikir üzerinde genel anlamda mutabıktırlar.³⁷⁹ Kur'an ve nasları anlayıp yorumlarken basit bedevi bakış açısı üzerinden hareket ederler.³⁸⁰

Hz. Osman döneminden itibaren meydana gelen olayları basit bedevi mantığıyla yorumlayan ve dini metinlere bakış açısı yüzeysel olan Hariciler' in düşünce sisteminde "Amel, imandan bir cüz" olduğu için bahse konu olaylarda karşılaştıkları tutarsızlıklara her zaman itiraz etmek isteyeceklerdir. Bu bakış açısının gereği olarak iyiliği emredip kötülükten men etmek ve bu uğurda "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlar savaşmak"³⁸¹ Hariciler açısından her Müslümanın görevidir.³⁸² Düşünce ve yaklaşım tarzları bu şekilde olan Haricilerin şahit oldukları ilk dönem Müslümanlarının tavırları ve tutarsızlıkları kendilerinin ana halkadan kopmasına neden olan asıl etkenler arasındadır.³⁸³

³⁷⁴ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 143-145.

³⁷⁵ Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 12.

³⁷⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 323-329.

³⁷⁷ Fazlur Rahman, *İslâm*, 241.

³⁷⁸ Fazlur Rahman, *İslâm*, 240.

³⁷⁹ Onat - Ateş, "Haricilik", 66.

³⁸⁰ Nu'aymî, "Hâricilerin Doğuşu", 519.

³⁸¹ Enfal, 39.

³⁸² Nu'aymî, "Hâricilerin Doğuşu", 520.

³⁸³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 145.

Haricilerin tarih sahnesine çıkışıyla ilgili yine Müslümanları birtakım sorumluluklardan kurtarma gayretiyle bu insanların da İbn Sebe' nin ajanlık faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıktığı iddialarına karşı ise Welhausen'in: "*Hâricîler, Yahudi İbn Sebe tarafından gizlice ekilmiş tohumlardan bitme bir yabanotu değil, aksine, gerçek İslâmî bir bitkidirler.*"³⁸⁴ ifadeleri bizlere bu oluşumun, ilk dönem İslam siyasal kültürünün bir çocuğu olduğunu izah eder mahiyettedir.

Sıffîn Savaşı'nın sonuçlarından memnun olmayan ve kendileri için Kербela kabul ettikleri³⁸⁵ Nehrevan ve Nuhayle gibi iki savaştan yenilgiyle ayrılan Hariciler' de meydana gelen mağlubiyet duygusu intikam arzusuna dönüşecektir. Bu intikam arzusu kapsamında Amr b. el-Âs, Muaviye ve Hz. Ali, Haricilerin kara listesine alınmış ve üçüne de düzenlenen eş zamanlı suikasttan Muaviye yaralı kurtulmuş, Hz. Ali ise şehit edilmiştir.³⁸⁶ Haricilerin Hz. Ali'ye karşı giriştikleri savaşları ve planlanan suikastları, birilerinin oyunlarına gelmekten ziyade kendi gayretleri ve yaşananlara duydukları tepkileri dış dünyaya yansıtma ihtiyaçlarının bir gereği olarak görmekteyiz.

Hariciler, haramlardan ve şüpheli olan ne varsa onlardan kaçınılması gerektiğini dile getirirler. Kendileri açısından siyasal anlamda en ideal dönem ilk iki halifenin dönemidir. Bu nedenle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul ederler.³⁸⁷ Diğer yandan Hz. Osman, hilafetinin son altı yılında ve Hz. Ali'de tahkimi kabul ettiği için küfre düşmüştür. Muaviye'de bu tahkim sürecinin taraflarından birisi olduğu için aynı şekilde kafirdir.³⁸⁸ Hariciler, ameli imandan bir cüz kabul ederler. Bu nedenledir ki kendileri dışında kalanların dini yaşantılarını sevmemişler ve büyük günah işleyen kimseyi kafir kabul etmişlerdir. Halife olmak için Kureyşli olmaya gerek yoktur³⁸⁹, gerekli şartları taşıyan her müslüman halife olabilir.³⁹⁰ Haricilerde bu fikirler, ilk önce mevcut toplumsal problemlere siyasal açıdan yaklaşımları sonucu ortaya çıkmış daha sonra ilerleyen süreçlerde ise bu fikirler teolojik bir anlam kazanmıştır.³⁹¹

Haricîlerle ilişkilendirilen ve onların inanç sistemlerinde ki aşırılıkları dile getiren bir kavram olan "*isti'râz*" kavramına da bu aşamada değinmek faydalı olacaktır. Kelime anlamı itibariyle arz kökünden türemekte ve sözlükte "*hâsıl olmak, meydana çıkmak, izhar etmek ve söylemek*" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime ıstılahi anlamını Harici eylemlerin, özellikle Hariciliğin Ezârîka kolunun ortaya çıkması ile birlikte almıştır. Bu bağlamda *isti'râz* " bir kimseden inanç ve kanaatleri konusunda açıklamalarda bulunmasını istemek, düşünmeden adam öldürmek" anlamlarını taşır.³⁹²

³⁸⁴ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, 16.

³⁸⁵ Onat - Ateş, "Haricilik", 69.

³⁸⁶ Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, 112-113.

³⁸⁷ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 194.

³⁸⁸ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 34.

³⁸⁹ Fazlur Rahman, *İslâm*, 242.

³⁹⁰ Onat - Ateş, "Haricilik", 66-67.

³⁹¹ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, 32.

³⁹² Mustafa Öz, "İsti'râz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

İsti'râz, saf Harici bir cemaat oluşturmak ve oluşan bu cemaati çürüklerden ayırmak için uygulamaya konmuştur. Ezârîka iman kavramına bu bağlamda Haricilerden daha ağır bir anlam yüklemiştir. Bu bağlamda Harici olmayanların kendileriyle birlikte eşlerinin ve çocuklarının da öldürülmesi mubah görülmüş böylelikle inanç bakımından düşman olan herkes ölmeyi hak etmiştir.³⁹³ Bu kavram gerçek anlamda Nâfi b. Ezrak tarafınca kararlı bir biçimde ortaya konmuştur. Bu anlamda isti'râz uygulayıcıları, kendi yanlarına gelip kendilerinden olduğunu iddia edenleri birtakım imtihanlara tabi tutmuşlardır. İmtihana tabi tutulan bu kişiler imtihanı geçemedikleri takdirde öldürülmektedirler. İslam dini dışında kalan Yahudi, Hristiyan veya Mecusiler gibi diğer inançlara sahip kimselere ise isti'râz uygulamayı haram saymışlardır.³⁹⁴

Hariciler Nehrevan Savaşı'ndan sonra hicretin altmış dördüncü yılına kadar tek çatı altında kalabilmişlerdir. Bu birliktelik Nâfi el-Ezrak'ın yeni görüşler öne sürmesiyle dağılacaktır. Bu bağlamda Hariciler arasından en katı görüşlere sahip olan Ezârîka ortaya çıkmış, devamında Necadât, Acaride, Beyhesiyye, Sufriyye ve ılımlı görüşleri sayesinde günümüze kadar varlığını sürdürebilen ve Haricilerin günümüzdeki tek temsilcisi olan İbâziyye gibi bölünmeler meydana gelmiştir. İlimli görüşleri ile günümüze kadar gelen bu Harici kolu daha çok Uman, Yemen ve Kuzey Afrika bölgelerinde tutunabilmeyi başarmıştır. Bugün hali hazırda bulunan ve erken dönem İbâzi devleti olan Uman'ın ve Kuzey Afrika ülkesi Zengibar'ın resmi mezhebi İbâzilikdir. Günümüzde mevcut bulunan İbâziler, ilk dönem Haricileri gibi katı hareket etmekten ziyade daha barışçıl ve de ılımlıdır. İtikadi görüşlerinin büyük ölçüde Mutezile ile uyum içinde olduğu aktarılır.³⁹⁵

2.2.2. Mürcie

Mürcie kelimesinin kelime anlamına bakıldığında "ertelemek, sonraya bırakmak" anlamına gelen ircâ ve "beklenti içinde olmak, ümit etmek" manalarına gelen recâ kelimelerinden türetilmiş olabileme ihtimalleri karşımıza çıkmaktadır. Burada en güçlü ihtimal ise Mürcie kelimesinin ircâ kelimesinden türetildiğine yöneliktir. İstılahi anlamda bu kelimenin ne anlama geldiğine baktığımızda ise Hz. Osman, Hz. Ali ve Muaviye gibi kimselerden büyük günah işleyenlerin durumlarını ve haklarında verilecek olan hükmü Allah'a bırakıp bu kimselerin akıbetleri konusunda kendilerini hüküm verme noktasında görmeyen kimseleri tanımlamak için kullanılan bir isimlendirme olduğunu görmekteyiz.³⁹⁶ Mürcie mezhebinin karakterine bakıldığında birlik ve beraberlik taraftarı, uzlaşmacı ve arabulucu bir mezhep karşımıza çıkmaktadır.³⁹⁷

³⁹³ Mehmet Gönen, *Ezârîka'nın Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 54.

³⁹⁴ Öz, "İsti'râz", 23/374.

³⁹⁵ Onat - Ateş, "Haricilik", 69-87.

³⁹⁶ Sönmez Kutlu, "Mürcie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/41.

³⁹⁷ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 177.

Mürkienin ortaya çıktığı dönemin toplumsal şartlarına bakıldığında Haricilerin oluşturmuş olduğu ve kendileri gibi düşünmeyenlere karşı takındıkları tavır ve tutumlar karşımıza çıkmaktadır. Müslümanların, Hariciler tarafından kendileri gibi düşünmedikleri takdirde rahat bir şekilde kafir ilan edilip infaz edildikleri ve hayata dair hiçbir hakkın güvence altında olmadığı bir ortam, Mürkienin ve Hz. Ali ve Hz. Osman'ın durumları konusunda yorum yapmamayı tercih eden insanların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁹⁸ Bu gelişmeler penceresinden bakıldığında araştırmacılar Mürchie mezhebini belirli bir şahısla başlatmaktan ziyade Mürciî fikirlerin insanlar tarafından bir siyasi tavır olarak benimsendiği dönemlerden itibaren başlatmayı daha uygun görmektedirler.³⁹⁹

Mürchie isimlendirmesinin ilk defa Haricilerin en katı politikalarını izleyen kolunun kurucusu olan Nâfi b. el-Ezrak tarafından, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin konumları hakkında hüküm verme işinden uzak duranlara hicri altmışlı yıllarda verildiğini görmekteyiz. İlk başlarda siyasi bir tutum olarak ortaya çıkan Mürchie daha sonra itikadi bir boyut kazanmıştır. Mürchie'ye, büyük günah işleyen kimsenin akıbetinin ne olacağı konusundaki çekimser tavırlarından dolayı şüpheci anlamına gelen "Şükkâk" da denmiştir.⁴⁰⁰ Rey ehlinden kabul edilen Ebu Hanife ve taraftarlarının da Mürchie fikirlerini benimsemesinden dolayı kendilerine Rey Taraftarları, Kufe Mürciesi ve Fukaha Mürciesi gibi isimler verilmiştir.⁴⁰¹

Hz. Osman döneminin son altı yılında meydana gelmeye başlayan kaos ortamında aktif rol almaktan kaçınan, Hz. Osman'ın katledilmesi sürecinde bu olaylara taraf olmaktan kaçınarak müdahil olmayan, Cemel ve Sıffin savaşlarında toplumsal birlikteliğin bozulmaması için tarafsız kalmayı tercih eden ve evlerinden çıkmayan, Hz. Hasan'ın, Muaviye'ye hilafeti devrettiği zaman dilimine kadar olan süreçteki Emevi-Haşimi çekişmesine dahil olmayan müslümanların, Mürchie'nin ilk gizli temsilcileri olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰² Bu görüşlerin yayılmasında ise bu akidenin en eski eseri olan Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'nin Kitâbü'l-İrcâ isimli eseri önemli bir rol oynamıştır.⁴⁰³

Mürciiliğin bilinen temel görüşü imanın amellere dahil edilmemesi anlayışıdır. İyi müminler olduğu gibi günahkâr müminlerde vardır fakat bunların hepsi adı üzerinde mümindirler.⁴⁰⁴ Mümin için gerekli olan tek şey imandır. Bir kimsede iman var ise o kimse kafir olamaz. Kişinin günahları onun iman dairesinden çıkmasına tek başına yeterli değildir. Eğer bir kimsede iman yoksa bu seferde onun yapmış olduğu iyilikler anlamsız

³⁹⁸ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 81.

³⁹⁹ Sönmez Kutlu, "Mürchie", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 100.

⁴⁰⁰ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 178.

⁴⁰¹ Kutlu, "Mürchie", 2016, 93-94.

⁴⁰² Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 180-181.

⁴⁰³ Sönmez Kutlu, "İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ", *AÜİFD Yayınları XXXVII* (ts.), 321; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 184.

⁴⁰⁴ Michael Cook, "İslam'da Aktivizm ve Quietizm: İlk Mürchie'nin Durumu", çev. Sönmez Kutlu, *AÜİFD Yayınları XXXVII* (ts.), 307.

kalmaktadır.⁴⁰⁵ Böylelikle Mürcie, Cemel ve Siffin savaşlarında birbirlerine kılıç çeken müminleri, iman ile amel arasındaki bağı kopararak onları iman dairesinin içerisinde tutmayı amaçlamıştır.⁴⁰⁶ Bu tutum ise eylemi imana kıyasla ikinci derecede önemli kabul etmek anlamına gelmektedir.⁴⁰⁷

Mürcie'nin iman ile ilgili görüşlerine değindikten sonra Ebû Hanîfe ile Mürcie arasındaki ilişkiye de aynı şekilde değinmekte fayda vardır. Ebû Hanîfe'nin Mürciî olduğunu söyleyenler olmakla birlikte⁴⁰⁸ onun Mürciî olmadığını söyleyen kesimlerde bulunmaktadır.⁴⁰⁹ Ebû Hanîfe'ye atfedilen ve talebesiyle yapmış olduğu soru cevap şeklindeki diyalogları içeren el-Âlim ve'l-Müteallim isimli esere bakıldığında iman kavramıyla ilgili yapmış olduğu açıklamalar Mürciî yaklaşım tarzıyla örtüşmektedir. Bu soru cevap şeklindeki konuşma esnasında talebesi Ebû Hanîfe'ye imanın ne olduğunu kime mü'min denilebileceğini sorduğunda: "Allah'ı ve Allah katından gelen şeyleri kalp ve lisanla tasdik eden kimse, Allah katında ve insanlar yanında mü'mindir."⁴¹⁰ cevabını almıştır. Ebû Hanîfe'nin iman konusunda ki bahse konu minvaldeki yaklaşımları onun hakkında Mürciî fikirleri benimsediği kanısı oluşturmaktadır.

Mürcie, ortaya çıktığı süreçten kısa süre sonra toplumun büyük bir kesiminin kabulünü görmüş ve desteğini almıştır. Çeşitli bölgelere yayılan Mürcie Şam Mürciesi, Irak Mürciesi, Horasan Mürciesi şeklinde sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Emeviler döneminde Mekke, Medine, Kufe, Basra, Şam ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde etkin olan Mürcie, Abbasiler döneminde de bu bölgelerde etkinliğini sürdürmüştür.⁴¹¹ Mürcie'nin bu kadar geniş coğrafyalara yayılması, Haricilerin meydana getirdiği korku ortamına karşı olan bir toplumsal muhalefetin neticesidir.⁴¹²

Amelin imandan olmadığı konusunda Mürcie hem fikirdir. Bu bağlamda imanın amellerle artmayacağı gibi amelleri terk etmek ve günah işlemekle de azalmayacağını savunurlar. Buna ek olarak kişi emin bir şekilde müminim demeli ve bu konuda şüpheye düşmemelidir.⁴¹³ İman konusunda ise günahkâr olan veya salih amel işleyen bütün müminler iman konusunda birbirine eşittir.⁴¹⁴ Toplumsal birlik ve beraberliği her şeyin üzerinde tutan Mürcie, Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemini ideal dönem olarak görür ve Hz. Osman ve Ali dönemlerinde meydana gelen hatalardan dolayı ise onların işini Allah'a bırakır.⁴¹⁵

---

⁴⁰⁵ Tritton, *İslam Kelamı*, 64.

⁴⁰⁶ Muhit Mert, *Kelam Tarihinin Problemleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 41-42.

⁴⁰⁷ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, 125.

⁴⁰⁸ Tritton, *İslam Kelamı*, 68.

⁴⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Ateşyürek, "Ebû Hanîfe Mürcie İlişkisi Tasavvurunun Tarihsel Seyri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi IV/1* (Haziran 2021), 105-113.

⁴¹⁰ Nu'man bin Sâbit Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 12.

⁴¹¹ Kutlu, "Mürcie", 2016, 102-107.

⁴¹² Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 81.

⁴¹³ Kutlu, "Mürcie", 2016, 110-112.

⁴¹⁴ Tritton, *İslam Kelamı*, 68; Kutlu, "Mürcie", 2016, 112.

⁴¹⁵ Kutlu, "Mürcie", 2016, 114.

Mürcie'nin kuruluş sürecini takip eden zaman dilimlerinde Gaylâniyye, Cehmiyye, Yunusiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Tûmeniyye, Merîsiyye, Neccâriyye ve Kerrâmiyye gibi birbirinden farklı görüşler ihtiva eden kollara ayrıldıkları bilinmektedir.⁴¹⁶

2.2.3.Şia

Şia kelimesi, sözlükte "tabi olmak, desteklemek; şayi olmak, çoğalmak" anlamlarına gelen "şiyâ" kelimesinden türemiştir. Bu kelime " taraftar, yardımcı, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup" gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹⁷ Bu kelime Kur'an'ın farklı yerlerinde " fırka, bölük, taraftar ve birine uyan yardım eden" anlamlarında kullanılmıştır.⁴¹⁸ İstilahî açıdan bakıldığında ise Hz. Peygamberin vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun nesline verilmesi gerektiğini savunan ideoloji etrafında toplanan kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır.⁴¹⁹ Şiilik günümüz Müslüman nüfusunun önemli bir kısmının dini anlayışını biçimlendirmektedir. En büyük kolu İmamiyye olan ve İsmailiyye ve Zeydilik gibi kollarının da günümüze ulaştığı Şia, günümüz Müslüman dünyasında önemli siyasi ve itikadi bir mezheptir.⁴²⁰

İlk Şiî oluşumun Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra tarih sahnesine çıktığı aktarılmaktadır. Bu durum aynı zamanda ilk Şiî oluşumun Hz. Ali hayattayken kendisini gösterdiği anlamına gelir. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra iki kısma ayrılan Müslümanlardan bir grup Hz. Ali'den, Hz. Osman'ın kanını talep etmiş diğer grup ise Hz. Ali'ye karşı olan bu muhalif girişim karşısında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Bu iki grup arasında yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir takım siyasi mücadeleler meydana gelmiştir. Bu mücadeleler esnasında Hz. Osman'ın ailesi olan Emevileri destekleyen gruba "şia-i Osman", Hz. Ali'yi destekleyen gruba ise "şia-i Ali" denmiştir. Daha sonraki süreçte ise Şia isimlendirmesi sadece Hz. Ali taraftarları için kullanılacaktır.⁴²¹ Bu anlamda Şiiliğin ilk ortaya çıkışını Hz. Ali ile ona karşı tavır alan Emeviler arasında meydana gelen siyasi düşmanlıklara dayandırabiliriz.⁴²²

Şiiliğin doğuşu hakkında ortaya atılan iddialar yukarıda bahsettiğimiz Hz. Osman'ın katledilmesi ve devamında meydana gelen kaos ortamıyla sınırlı değildir. Bu fırkanın ortaya çıkışını Hz. Osman dönemi olaylarının müsebbibi olarak gösterilen yaklaşımların başrolü olan

⁴¹⁶ Ya'kub bin Abdüllatif, *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*, çev. Nurettin Gemici Halil İbrahim Bulut- Ramazan Tarık (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 144-146; Sönmez Kutlu, "Mürchie", 2016, 118-124.

⁴¹⁷ Mustafa Öz, "Şia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111.

⁴¹⁸ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1980), 86.

⁴¹⁹ Öz, "Şia", 39/111.

⁴²⁰ Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şiî Fikirler ve İlk Şiî Hareketler", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 157.

⁴²¹ Neşet Çağatay - İbrahim Âgah Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1985), 52.

⁴²² Fazlur Rahman, *İslâm*, 243.

İbn Sebe' yle ilişkilendirenler olmakla beraber Kербela Olayı ile ilişkilendiren yaklaşımlar da mevcuttur. Şia'nın doğuşuyla alakalı diğer bir iddia ise Gadir-i Hum Olayı ile alakalıdır.⁴²³

Şia'ya göre Hz. Peygamber Veda haccı dönüşünde Cuhfe yakınlarında önemli bir konuyu bildirmek için konaklamıştır. Aktarıldığına göre burada Mâide Suresinin 67. Ayeti nazil olmuş, Hz. Peygamber herkesi toplayarak öğlen namazını kıldırılmış ve akabinde bu yeni inen ayeti tebliğ edip Peygamberlik sürecinin sonuna geldiği izlenimini uyandıran bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma bittikten sonra ise Hz. Ali'yi yanına almış, onun elini tuttukten sonra: " Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!"⁴²⁴ ifadelerini kullanmış ve orada bu sözlere şahit olan hazirun, Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Bazı Sünni kaynaklarda da geçen bu olayı Şia öğretisini benimseyen insanlar Hz. Ali'nin İmamet ve Hilafetine yorumlayacaktır.⁴²⁵ Böylelikle Hz. Ali'nin imameti nass ve tayine dayandırılmış olmaktadır.⁴²⁶ Hz. Ali'nin imameti nass ve vasiyetle sabittir ve daha sonraki süreçte imamet Hz. Ali'nin neslinden gelenlerden başka kimselere tevdi edilemez.⁴²⁷ Burada herkesin önünde Hz. Ali vasi tayin edildikten sonra Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Sakife Gölgeğinde meydana gelen yönetici tartışmaları esnasında herkesin bildiği bu hususun kimse tarafından gündeme getirilmemesi ise ayrı bir muammadır.⁴²⁸ Bahse konu rivayetler tarihsel açıdan detaylı incelendiğinde ise ilk dönem tarihçilerinin böyle bir olayı rivayet etmedikleri bilgisi ile karşı karşıya gelmekteyiz.⁴²⁹

Şiiilerin, Hz. Ali'nin imametini dayandırdıkları bir diğer önemli olay ise Kırtas Hadisesi' dir. Bu olaya göre Hz. Peygamber vefat etmeden önceki son zamanlarında kendisine bir kâğıt ve kalem getirilmesini ve bu kâğıda kendisinden sonra ihtilafa ve sapıklığa düşülmemesi için bir şeyler yazdırmayı istemiş, bunun üzerine orada bulunanlar kâğıt ve kalemi getirip getirmemek konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. ⁴³⁰ Orada bulunanlardan birisi olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in, hastalığın şiddetinden dolayı bu tarz cümleler kurduğunu ve Kitap ve Sünnet 'in müslümanlara yeteceğini söylediği aktarılır. Böylelikle Hz. Peygamber'in yazdıracağı muhtemel vasiyetlerin önüne geçilmiştir. Şia, eğer bu vasiyet yazılıysaydı Hz. Peygamber'in, kendisinden sonra Hz. Ali'nin imametini yazılı olarak bildireceğini fakat bu durumun önüne geçildiği tezini savunur.⁴³¹ Fakat Hz. Peygamber, aktarılan bu rivayetin geçtiği tarihten üç gün

⁴²³ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 161-167.

⁴²⁴ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Gadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279.

⁴²⁵ Fıçlalı, "Gadir-i Hum", 13/279.

⁴²⁶ Gülistan Ünal, *Ehl-i Sünnet-Şia Ayrışmasını Belirleyen Siyasî ve Dinî Unsurlar (VII.-XII. Yüzyıllar)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 14.

⁴²⁷ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ed. Mehmet Dalkılıç, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 135.

⁴²⁸ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 169.

⁴²⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 26.

⁴³⁰ Ayşe Tunç, *Hilafet ve Şia Üzerine Bir İnceleme (VII.-VIII. YY.)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 125.

⁴³¹ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 170.

kadar sonra vefat ettiği için yine karşımıza zamansal bir uyuşmazlık çıkmaktadır.⁴³² Ayrıca Şii kaynaklar Hz. Ali'nin hilafeti için bazı ayet ve hadisleri de delil olarak sunmaktadırlar.⁴³³

Şiiliğin ortaya ne zaman çıktığı konusu tartışmalı bir konudur. Şiilere göre bu ekol Hz. Peygamber daha hayattayken ortaya çıkmıştır.⁴³⁴ Sünnilere göre ise Şiiler tarih sahnesine Hz. Osman dönemi olayları ve Muhtar es-Sakafi arasındaki makas zaman diliminin farklı farklı dilimlerinde ortaya çıktığına dair rivayetler vardır. Şia'nın ortaya çıkışıyla alakalı genel görüş ise ilk Şii fikirlerin Muhtar es-Sakafi tarafından hicri birinci asrın sonlarında Hz. Ali'nin Fatıma'dan olmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığının ve mehdiliğinin öne sürülmesiyle birlikte ortaya çıktığıdır.⁴³⁵ Muhammed b. Hanefiyye'nin annesinin Hz. Fatıma olmamasının ise Şia'nın Ehl-i Beyt algısına ket vurması ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur.⁴³⁶ Muhammed b. Hanefiyye'ye kadar Hz. Ali ve neslinin imameti konusunda gerçek anlamda bir cemaatleşme göze çarpmamaktadır.⁴³⁷ Fakat Şii öğretiyeye göre Hz. Peygamber'in vefatından itibaren hilafet makamının, Hz. Peygamber'in ailesine mensup olan kişilerden oluşması gerekir.⁴³⁸

İmamet zincirinin ise, Abbasilerin Emevi iktidarını devirip yerine geçmesinin ardından Ali oğullarını dışlamaları nedeniyle Abbasiyyûn- Talibiyyûn çekişmesiyle ortaya çıktığı aktarılır. Bu dönemde Abbasilerin kendilerini asıl halifeler olarak tanımlamaları sonucu alternatif olarak İmamiyye nazariyesi ortaya çıkmıştır.⁴³⁹

Sünni ideoloji, Hz. Ali'yi diğer dört halife gibi muteber kabul eder ve aralarında ayırım yapmama gayretinde bulunur ancak Şii ideoloji Hz. Ali'ye olan saygıyı daha ön planda tutarak onu kendisinden önceki diğer üç halifenin önüne geçirir.⁴⁴⁰ Böylelikle Şiiler tarafında İslam'ın dördüncü halifesi bu silsilenin en ulu ve önde kişisi haline getirilmekte Allah'ın dostu ve vekili ilan edilmektedir. Hz. Ali'nin ölüsü, Şiiler tarafından canlı halinden daha kıymetli hale getirilmiştir.⁴⁴¹ Bu yaklaşım tarzıyla hayattayken Hz. Ali'nin dahi haberdar olmadığı özellikleri vefatından sonra kendisine atfedilecektir.

Şii farklılaşmanın tam anlamıyla ne zaman ortaya çıktığını araştırdığımızda hicri birinci asrın sonlarına kadar Hz. Ali nesli etrafında yoğunlaşan bir ayrışmaya rastlamamaktayız. Bu durum Şii imamet öğretisinin bu zaman dilimine kadar henüz tarih sahnesine çıkmadığını ifade eder. Arapların siyasi kavgaları sonucu meydana gelen iç gelişmeler ve Emevi-Haşimi

⁴³² Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 30.

⁴³³ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 171-175.

⁴³⁴ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 286.

⁴³⁵ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 89.

⁴³⁶ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 176.

⁴³⁷ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 175.

⁴³⁸ Mehmed Şerafeddin Yalçın, "İslamda İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 14 (Şubat 1930), 17.

⁴³⁹ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler", 177-178.

⁴⁴⁰ Marshall G. S. Hodgson, "Erken Dönem Şia'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü", çev. Sıddık Korkmaz, *İstem* 18 (2011), 291.

⁴⁴¹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 280.

çekişmesi daha sonraki süreçte Şîf farklılaşma olarak yorumlanacak ve tüm mezhepler gibi Şia'da kendisini Hz. Peygamber dönemiyle irtibatlandırma gayretine girecektir. Vasilik, mehdilik, rec'at gibi ilk Şîf fikirler bu bağlamda hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve bu öğretilere Sasanî kültüründen bazı motifler eklenmiştir.⁴⁴² Bu anlamda erken dönem Hz. Ali taraftarlığı ile daha sonra ortaya çıkan on iki imam anlayışı etrafında şekillenen Şîf ideoloji arasında farklılıklar söz konusudur.⁴⁴³

Şia mezhebinin ön plana çıkan dalları İmamiyye Şia'sı, Zeydilik, İsmaililik, Dürzilik ve Nusayrilik olmakla birlikte bu mezhebin tarih süreci içerisinde Sebe'iyye, Kâmilîyye, Benâniyye, Mugîriyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Gurâbiyye, Zemmiyye, Hişâmîyye, Zürâriyye, Yûnusiyye, Şeytâniyye, Rizâmîyye, Müfevvida ve Bedâ'iyye gibi kollara ayrıldığı bilinmektedir.⁴⁴⁴

Bugün müslümanların Şii kısmını oluşturanlar, Şia mezhebinin en önemli kolu olan İmamiyye Şia'sına mensuptur.⁴⁴⁵ İmamiyye' nin kendi içerisinde on beş farklı kola ayrıldığı aktarılır.⁴⁴⁶ İmamiyye Şia'sı, Hz. Ali ve onun neslinden gelen on bir oğlunun nas ve tayin ile imam kabul etmektedir. On iki imama inanmak ise İmamiyye' nin olmazsa olmaz rükünleri arasındadır.⁴⁴⁷ Bunlara itikat, ibadet ve muamelatta Cafer es-Sadık'ın görüşlerini benimsedikleri için Caferiyye de denmektedir. ⁴⁴⁸ Haricen İmamiyye için, Râfıza, Kat'iyye ve İsna Aşeriyye gibi isimlendirmelerde mevcuttur.⁴⁴⁹

Şia'da imamet doktrinini hicri ikinci asrın ortalarında tam anlamıyla kendini göstermiştir. İmamet anlayışının son şeklini almasını sağlayan en önemli isim Hişâm b. Hakem' dir. Bu doktrin Hasan el Askerî' nin ölümüne kadar bozulmadan devam edecek, onun ölümüyle birlikte fırkalaşma başlayacaktır. Hasan el Askerî' nin ölümünün akabinde kendisinin bir oğlu olduğu, gizlendiği ve gerekli zaman ve ortam oluştuğunda üzerine düşen görevi yerine getirmek için geri döneceği düşüncesine sahip fırka İmamiyye olarak adlandırılmaktadır. Hasan el Askerî' nin oğlu olan ve gaip olan imam konusuna değinmeden önce gaip olan bu imama kadar olan on bir imamın sıralaması;

1. Ali b. Ebû Tâlib (40/661)
2. Hasan b. Ali (49/669)
3. Hüseyin b. Ali (61/680)

⁴⁴² Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şîf Fikirler ve İlk Şîf Hareketler", 175-176.

⁴⁴³ Hodgson, "Erken Dönem Şia'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü", 290.

⁴⁴⁴ Abdüllatîf, *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*, 125-132.

⁴⁴⁵ Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şîf Fikirler ve İlk Şîf Hareketler", 157.

⁴⁴⁶ Abdülkadir el-Bağdadî, *El-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 41.

⁴⁴⁷ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 107.

⁴⁴⁸ Tunc, *Hilafet ve Şia Üzerine Bir İnceleme (VII.-VIII. YY.)*, 157.

⁴⁴⁹ Hasan Onat, "İmamiyye Şiası", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 184.

4. Ali Zeynelâbidin (94/713)
5. Muhammed el-Bâkır (114/733)
6. Ca'fer es-Sâdık (148/765)
7. Mûsa el-Kâzım (183/779)
8. Ali er-Rızâ (203/218)
9. Muhammed et-Taki el-Cevâd (220/835)
10. Ali en-Nakî el-Hâdî (254/868)
11. Hasan b. Ali el-Askerî (260/874)
12. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar (doğ;255/869) şeklindedir.⁴⁵⁰

Gaybet sözlükte “insan bilgisinin dışında kalmak, duyu organlarıyla algılanmamak, gizlenmek”⁴⁵¹ gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin kökeni gayb kelimesidir. Kelimenin İslam öncesi öğretilerde de kullanıldığı bilgisi elimizde olmakla birlikte bizi ilgilendirin kısmı Şii literatürde kazanmış olduğu anlamdır.⁴⁵² Bu kavram müslümanların mehdi inancı ile içli dışlı bir kavramdır. Şii literatürde kullanılan gaybet düşüncesi “kişinin insanlar arasında bulunmayıp, duyularla algılanamayacak veya onlar tarafından görülemeyecek şekilde gizlenmesidir.”⁴⁵³ Bu düşünceye göre Şii fırkalar liderlerinin ölmediğini, uzlete çekilip gözden kaybolduğunu ve kıyamet zamanı zuhur edip işleri yoluna koyacağına inanırlar. Gaybet öğretisi Müslümanlar arasında Keysânîler ile birlikte çıkmıştır. Bunlara göre Muhammed b. el Hanefiyye Radvâ dağında yetmiş sene gizli kalacak ve daha sonra Ümeyyeoğulları'ndan kendilerine zulmedenleri öldürerek bu zulme son verecektir.⁴⁵⁴

Şia'da beklenen kurtarıcı fikrinin ortaya çıkmasında, yaşanan siyasi problemler ve antik Pers kültürünün de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.⁴⁵⁵ İsnâaşeriyye fırkasında ise, Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra İsnâaşeriyye on dört gruba ayrılmış, imametin Hasan el-Askerî'nin kardeşi Cafer'e mi yoksa oğlu Muhammed'e mi geçeceği konusunda ihtilaf yaşanmıştır. Bu ekolün çoğunluğu Muhammed'in imametini kabul etmiştir. Hasan el-Askerî, oğlu Muhammed doğduktan sonra ona zulmedilmesinden korktuğu için oğlunun doğumunu gizlemiştir. Bu nedenler Muhammed Abbasilerin zulmünden korunmak için Allah'ın belirlediği bir süreye kadar gaybete girmiştir.⁴⁵⁶ Muhammed el-Mehdi'nin girmiş olduğu bu gaybet

---

⁴⁵⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, “İsnâaşeriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/142-143.

⁴⁵¹ Avni İlhan, “Gaybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/410.

⁴⁵² İlhan, “Gaybet”, 13/410.

⁴⁵³ Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 28.

⁴⁵⁴ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*, 28-29.

⁴⁵⁵ Cemil Hakyemez, “Şia'da Beklenen Kurtarıcı İnancı ve Günümüzdeki Yansımaları”, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: KURAMER, 2017), 90.

⁴⁵⁶ İlhan, “Gaybet”, 13/410-411.

sürecine Gaybet-i Kübra denmektedir. Gaybet-i Suğra ise 260/873 yılı ile 328/940 tarihleri arasındaki süreçtir.⁴⁵⁷ Tüm bunların yanı sıra gaip on ikinci imamın hiç dünyaya gelmediği ya da dünyaya geldikten kısa bir süre sonra öldüğü ile ilgili Şii gelenek içerisinde önemli tartışmalar mevcuttur.⁴⁵⁸

Gaip on ikinci imamın gaybetiyle birlikte kendisi ile Şiiler arasında ki irtibatı kurmak amacıyla Sefirlik kurumu ortaya çıkmıştır. Sefirler gaip imamla görüşmüşler ve onun mesajlarını Şiilere iletmişlerdir. Bu görevi yerine getiren dört sefire Nüvvâb-ı Erbaa ya da Süferâ-i Erbaa denmektedir. Bu kişiler sırasıyla Ebu Amr Osman b. Saîd, Ebu Cafer Muhammed b. Osman, Hüseyin b. Ruh ve Ali b. Muhammed'dir.⁴⁵⁹ Sefirler dönemi İmamiyye içindeki önemli bir kırılma noktasıdır. Böylelikle on ikinci imamın ortadan kaybolmasıyla meydana gelen boşluk, onunla Şiiler arasında aracılık yapan Sefirler aracılığıyla doldurulmaya çalışılmıştır.⁴⁶⁰

İmamiyye Şiası içerisindeki diğer bir önemli kırılma noktası ise 1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi'dir. Devrimin mimarı olan Humeyni tarafından Şii nazariyeye Velayet-i Fakih kavramı eklenmiş ve bu kavrama göre gaip imamın gizlilik dönemiyle birlikte on ikinci imamın bütün yetkilerinin fukahaya geçtiği tezi temellendirilmiş ve bu sayede Şii geleneğe yeni bir dinamizm kazandırılmıştır.⁴⁶¹

İmamiyye Şia'sında gaybet konusu ele alındıktan sonra bu başlıkla beraber ele alınması gereken diğer bir kavram ise Rec'at kavramıdır. Kelime anlamı itibariyle rec'at geri dönmek ve ölümden sonra tekrar dünyaya gelmek gibi anlamlar taşır.⁴⁶² İstilahî olarak ise ölen veya gaybette olan bir liderin tekrar dünyaya dönüşü olarak anlam kazanmıştır. Böylelikle baskı ve zulüm altındaki grupların liderleri hayattayken gerçekleştiremedikleri idealler, liderin geri dönmesiyle birlikte hayat geçme imkânı bulacaktır. Bu düşüncenin İslam öncesi Arap inancında da mevcut olduğu görülmektedir. Bu düşüncenin müslümanlar arasında ortaya çıkışı Muhammed b. Hanefiyye'nin öldüğü döneme denk gelmektedir. Bu açıdan rec'at kavramı, mehdilikle de bağlantılı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İmamiyye Şia'sında ise bu kavram ile gaip on ikinci imam arasında önemli bir bağ kurulmuş ve onun Mehdi olarak tekrar dünyaya gelmesi beklenmeye başlanmıştır.⁴⁶³

Şia'yı incelerken yine ele alınması gereken diğer önemli bir kavram ise Takiyye dir. Bu kelime sözlükte korunmak ve sakınmak gibi anlamlara gelmektedir. Şii literatürde ise can ve mal güvenliği için inancı gizlemeye ve başka bir kişiymiş gibi hareket etmeye Takiyye denir. Şia'ya

⁴⁵⁷ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 112; Öz, "Şia", 39/113.

⁴⁵⁸ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*, 99-112.

⁴⁵⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 112-113.

⁴⁶⁰ Onat, "İmamiyye Şiası", 185.

⁴⁶¹ Onat, "İmamiyye Şiası", 183.

⁴⁶² Mustafa Öztürk, "Şia'da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2008), 43-44.

⁴⁶³ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*, 30-37.

göre on ikinci imam ortaya çıkana kadar takiyye caizdir. Takiyyeyi terk eden kimse mezhepten ve dinden çıkmış olur.⁴⁶⁴

Bugün Şia'nın en büyük temsilcisi olan İmamiyye Şia'sı İran, Pakistan, Irak, Hindistan, Azerbaycan, Afganistan, Lübnan, Suriye, Kuveyt, Bahreyn ve Katar gibi ülkelerde serüvenini idame ettirebilmektedir. Özellikle İran ve Irak Şiiliği bu sayılan coğrafyalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁶⁵

2.2.4. Mu'tezile

İslam Mezhepleri arasında genel karakter itibarıyla akılcı yönüyle bilinen Mu'tezile Mezhebi kelime kökeni itibarıyla "ayırarak, uzaklaştırmak" anlamlarına gelen a-z-l kökünden türemektedir. A-z-l kelimesinden türeyen Mu'tezile, " uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen anlamlarına gelmektedir. Bu adlandırmanın ilk defa kimler için kullanıldığı ile ilgili teorilere göz attığımız zaman, Hz. Ali'nin hilafete getirilmesi konusunda tarafsız davrananlar, Hz. Ali'nin Muaviye ile anlaşmazlıklarında ve aralarında çıkan siyasi çekişmelerde tarafsız kalanlar veya Hz. Hasan'ın hilafeti, müslümanlar arasındaki siyasi çekişmelerden kaynaklanan kargaşa ortamının sonlanması için Muaviye'ye terk etmesi sürecinde tarafsız kalanları adlandırmak için kullanıldığı gibi iddialar karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁶

Mu'tezile isimlendirmesi ıstılahi açıdan hicri ikinci asrın başlangıç döneminden itibaren başta büyük günah işleyeninin durumu olmak üzere diğer farklı konuları da akıl merkezli yorumlamaya ve anlamaya çalışan kimseleri adlandırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Mu'tezile, Ashabu'l-adl, Kaderiyye ve Adliyye olarak da adlandırılmaktadır.⁴⁶⁷ Hicretin ikinci asrı aynı zamanda devlet ömrü takribi doksan yıl kadar süren Emevilerin son dönemlerine tekabül etmektedir. Mu'tezile'nin şekillenmeye başladığı yerin Basra olduğunu bilmekteyiz. Bu mezhep asıl tekâmül sürecini Abbasiler döneminde yaşayacaktır. Özellikle bu dönemde Abbasilerin devlet destekli olarak başlattıkları tercüme faaliyetleri sonucu Arap coğrafyası dışında kalan bilgi birikiminin de müslüman topraklara intikal etmeye başlaması bu mezhebin sıçrama yaşamasına neden olacak hatta bir dönem Abbasilerin resmi mezhebi olarak kendisine yaşam alanı bulacaktır.⁴⁶⁸

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Mu'tezilî fikirlerin ilk babaları Hasan-ı Basrî'nin öğrencileri olan Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'tir.⁴⁶⁹ Hasan-ı Basrî'nin öğrencilerinden olan Vâsıl b. Atâ, müslümanların büyük günah işleyenlerin durumu hakkında farklı tartışmaların döndüğü bir dönemde yaşamıştır. Bu firkalardan kimisi büyük günah işleyeni cehennemlik

⁴⁶⁴ Onat, "İmamiyye Şiası", 209.

⁴⁶⁵ Onat, "İmamiyye Şiası", 209-210.

⁴⁶⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/391.

⁴⁶⁷ Şehristânî, *Milal ve Nihal*, 57.

⁴⁶⁸ Osman Aydın, "Mu'tezile", *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 127-128.

⁴⁶⁹ Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 24.

kabul etmiş, kimisi durumunu Allah'a bırakmış kimisi de büyük günah işleyen kimsenin çocuklarını dahi günahkâr saymıştır. Vâsıl b. Atâ ise kendisinden öncekilerin dile getirmiş oldukları bu görüşlerden farklı bir görüş benimseyerek büyük günah işleyen kimse ne cennettedir ne de cehennemdedir anlamını taşıyan "el-menzil beyne'l-menzileteyn" teorisini ortaya atmıştır. Böylelikle fasıklık iman ile küfür arasında bir yere konumlandırılmış bulunmaktadır.⁴⁷⁰ Vâsıl'ın bu tezine karşılık hocası Hasan-ı Basrî, büyük günah işleyenlerin durumu ile alakalı önceki görüşleri reddedip yeni bir teori ortaya atmasından dolayı onu ders meclisinden kovmuştur. Bunun üzerine Vâsıl, Basra mescidinin farklı bir köşesine çekilmiş ve fikirlerini burada etrafına toplananlara anlatmaya başlamıştır. Burada Vâsıl b. Atâ'nın yanına ilk gelecek olan kişi Amr b. Ubeyd'tir. Bu olay üzerine müslümanlar onlara ümmetin genelinin sahip olduğu görüşlerden ayrılanlar anlamına gelen "Mu'tezile" adlandırmasını kullanacaklardır.⁴⁷¹

Mu'tezile mezhebi, İslam tarihinde ortaya çıkmış ilk fikri hareket olarak kabul edilmektedir.⁴⁷² Bu mezhebin ortaya çıkmasında müslümanlar arasındaki ayrılıkları çözüme kavuşturma arayışlarının, genişleyen İslam coğrafyası ile birlikte tanışılan yeni kültürlerle karşı İslam dininin savunulma ihtiyacı hissedilmesinin ve tercüme faaliyetleri ile birlikte tanışılan felsefi kültürün etkisinin olduğu görülür.⁴⁷³ Özellikle bu mezhebin sınır ve liman şehri olması nedeniyle diğer milletlerle bolca içli dışlı olunmak zorunda olan Basra'da ve tercüme faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği Abbasiler döneminde hayat bulmuş olması bahse konu ortaya çıkış nedenlerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Basra gibi sınır bir şehirde ortaya çıkan Mu'tezile, daha sonraki süreçte bu şehrin beraberinde getirmiş olduğu her millettten insanla karşılaşma mecburiyeti nedeniyle, Mecusilik ve Dehrilik gibi akımlar başta olmak üzere İslam dinine dışardan gelen saldırıları göğüslemişler ve başarılı oldukları düşünülen bir mücadele vermişlerdir.⁴⁷⁴

Mu'tezile mezhebi altın çağını yedinci Abbasi halifesi Me'mun dönemiyle birlikte yaşamaya başlamıştır.⁴⁷⁵ Bu dönemin Mu'tezile için sunmuş olduğu fırsat, Abbasi halifeleri ile siyaseten aralarının iyi olması ve Abbasilerin tercüme faaliyetleri ile felsefi birikimleri kendi topraklarına taşımaya başarıyor olmalarıdır. Me'mun öncesi dönemde Mu'tezilî düşüncenin, iktidar ile olan ilişkisinin olumlu yönde seyretmesinde Yahya el-Bermekî'nin sarayında düzenlemiş olduğu ilmi toplantılara, Ebu'l-Hüzeyl, Nazzam, Bısr b. Mu'temir ve Sümame b. Eşres gibi Mu'tezilî isimlerin katılmış olmaları etkili olmuştur. Daha sonraları Bermekîlerin Halife Harun Reşid tarafından saraydan uzaklaştırılması sonucu Mu'tezilî bilginlerde takibata

---

⁴⁷⁰ Fazlur Rahman, *İslâm*, 146.

⁴⁷¹ el-Bağdadî, *El-Fark Beyne'l-Fırak*, 85-86.

⁴⁷² Çağfer Karadaş, "Mu'tezile Kelâm Okulunun Oluşum ve Gelişim Süreci", *Marife* 3 (2003), 8.

⁴⁷³ Aydın, "Mu'tezile", 128.

⁴⁷⁴ Fazlur Rahman, *İslâm*, 147.

⁴⁷⁵ Nahide Bozkurt, *Mutezile'nin Altın Çağı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 23.

maruz kalacaktır. Halife Me'mun'un iktidara gelmesiyle birlikte Mu'tezile'nin yıldızı tekrar parlayacak ve Abbasi sarayında nüfuz sahibi olacaklardır.⁴⁷⁶

Mu'tezile, Me'mun döneminde elde ettiği nimetleri yine bu dönemde ortaya çıkan Mihne tartışmaları süreci sonunda kaybedecektir. Mihne tartışmaları, yaşandığı dönemde müslümanlar arasında tedirgin edici bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Mu'tezile bu süreçte Kur'an'ın yaratılmış olduğu tezini kabul ettirmek amacıyla halife Me'mun'un desteğini de arkasını alarak karşıt görüşlülere dayatma politikası izlemiştir. Bu süreçte Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu savunanların başında ise Ahmed b. Hanbel gelmektedir. Mihne sürecinde meydana gelen yıldırma politikaları sonucu halk Sünnî kesime yakınlaşacak ve halife Mütevekkil'le birlikte rüzgârın yönü tersine dönecektir. Mihne süreciyle birlikte Mu'tezile, aynı zamanda iniş ve çöküşü de beraberinde getiren bir zirve dönemi yaşamıştır.⁴⁷⁷

Mu'tezile mezhebi kendi içerisinde muhtelif gruplara ayrılmış olsa da karşımıza çıkan en belirgin ayrım bu mezhebin Basra ve Bağdat ekolü olarak iki grubu ayrılmış olmasıdır. Bu ayrılma süreci Abbasiler dönemine tekabül etmektedir. Doğum yeri Basra olan bu mezhebin daha sonra Bişr b. el-Mu'temir ile birlikte Bağdat'ta da bir teşekkülün meydana gelmesi mezhep içerisinde Basra ve Bağdat Mu'tezile'si şeklinde bir ayrıma gidilmesine neden olmuştur. Bu ayrılık her ne kadar coğrafi olarak algılansa da fikri açıdan da bu iki ekol arasında önemli farklar vardır. Bu farklılardan en önemlisi Bağdat ekolünün Hz. Ali'yi diğer sahabilerden üstün gören yaklaşımıdır.⁴⁷⁸ Bu iki ekol ve diğer alt gruplar beş esas üzerinde ittifak halindedirler. Basra ekolünün öne çıkan isimleri arasında mezhebin kurucusu Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd, Allâf, Nazzam, Câhız ve Kadı Abdülcebbar gibi isimler karşımıza çıkarken Bişr b. Mu'temir, Sümame b. Eşres, Ahmed b. Ebî Duad ve Hayyat gibi isimlerde Bağdat ekolünün temsili noktasında karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷⁹

Mu'tezile mezhebi her ne kadar kendi içerisinde alt kollara ayrılrsa da ittifak halinde olduğu nokta usulu'l-hamse olarak bilinen beş ilkedir. Bu ilkelerden ilki mezhebin ortaya çıkmasına neden olan büyük günah işleyenlerin durumlarının ne olacağı sorusuna verdikleri el-menzil beyne'l-menziyleteyn cevabıdır. Yani cennet ile cehennem arasında beklenen bir yer. Bu açıklama ile Mu'tezile büyük günah işleyenlere ne kafir ne de müslüman demiş olmaktadır. Bu kimseler fasıktırlar tövbe edip ölürlerse cennete, etmeden ölürlerse cehenneme giderler. Böylelikle Mu'tezile kendi dönemine kadar büyük günah işleyeninin durumuyla ilgili yapılan tartışmalarda kendi özgün teorisini geliştirmiş olmaktadır.⁴⁸⁰

Mu'tezile'nin bir diğer ilkesi Tevhid ilkesidir. Tevhid konusuna en çok önem veren mezhep Mu'tezile mezhebidir denilebilir. Allah'ın bir ve kadim olması en özel sıfatıdır. Bu nedenle eğer

---

⁴⁷⁶ Aydınlı, "Mu'tezile", 132.

⁴⁷⁷ Karadaş, "Mu'tezile Kelâm Okulunun Oluşum ve Gelişim Süreci", 20.

⁴⁷⁸ Murat Akın, "Basra ve Bağdat Mu'tezile Ekollerinin Ayrılmasına Etki Eden Sebepler", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2013), 272-273.

⁴⁷⁹ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 202-203.

⁴⁸⁰ Çağatay - Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 109.

Allah'a kıdemi haricinde başka sıfatlar atfedilmiş olursa bu sıfatların taşımış olduğu özellikler de Allah'la birlikte kadim olur ve bu durum Allah'ın bir olduğu ve tek başına kadim olduğu inancına hanel getirir. Bu nedenle Mu'tezile, Allah'a atfedilen diğler sıfatları Allah'a yakıştıramazken tevhid ilkesini merkeze oturtur.⁴⁸¹

Mu'tezile'nin ilkelerinden bir diğeri ise Adalet ilkesidir. Bu ilkenin ana fikrine göre Allah'a ait bütün fiiller iyi/hasen dir, Allah kötü olanı hiçbir şekilde yapmaz. Bu ilke Allah'ın fiillerini inceleme konusu yapmaktadır. Burada daha çok Allah'ın insanlarla olan ilişkilerinde meydana gelen fiiller incelenmekte ve Mu'tezile'nin akılcı yaklaşımı kendisini en çok burada göstermektedir. Allah-insan ilişkilerinin temelinde adalet ilkesi yatmakta ve bu ilişkide Allah adalet ilkesine göre hareket ettiği için üzerine düşen "iyi" yi vaciben yerine getirmektedir. Böylelikle Allah-insan ilişkilerinde insanın durumu adalet ilkesine dayandırılarak teminat altına alınmaktadır.⁴⁸²

Mu'tezile'nin el-va'd ve el-va'îd ilkesinde ise el-va'd iyilik yapanların ödüllendirileceği teminatını veren Allah'ın bu sözünden dönmeyeceğini garanti etmesi anlamına gelirken el-va'îd ise Allah'ın kötülük yapanları cezalandıracağını temin etmesidir. Böylece Allah iyileri ödüllendirmek ve kötülerini cezalandırmak konusundaki teminatlarının garantörü olmaktadır. Diğler bir ilke olan Emri bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker ilkesi ise iyiliğin yaygınlaştırılması ve kötülüğün engellenmesini teşvik eden ahlaki bir ilke olmakla birlikte zalim ve adil olmayan yönetime karşı durma anlamına gelen siyasi anlamı da içerisinde muhteva etmektedir.⁴⁸³ Bu ilke Mu'tezile 'de değışik zamanlarda farklı anlamlar yüklenen bir ilke olma özelliğine sahiptir.

Mu'tezile mezhebinin temel ilkelerini inceledikten sonra genel coğrafi dağılımı ve günümüzdeki durumunu inceleme altına aldığımızda günümüze kadar güçlü bir şekilde tutunup gelmeyi başaramadığı gerçeğı ile karşılaşmaktayız. Bu ekol tarihi seyrinde Basra, Bağdat, Horasan, Harezm, Maveraünnehir Bölgesi, Yemen, Güney Avrupa, Fas, Kufe, Mısır, İsfahan ve Nişabur gibi şehir ve bölgelerde kendisine yaşam alanı bulmuştur. Günümüz İslam coğrafyasında ise geçmişteki gibi şehir, bölge ve kitle olarak bir takipçi grubunun kalmadığı göze çarpmaktadır. Bu durumun yanında Mu'tezile, akılcılık ve felsefeye önem vermesi nedeniyle kendi döneminde karşılaştığı problemlerin benzerlerinin modern dönemde de ortaya çıkmasıyla birlikte bazı Müslüman düşünürlerin zihinlerinde tekrar canlanmaya başlama belirtileri göstermektedir. Mu'tezile 'yi modern dönemde tekrar gündeme getiren etken, Batı'nın Rönesans ve Fransız Devrimi akabinde kazanmış olduğu Rasyonalist düşünce biçiminin Müslüman düşünürlerinde dikkatlerini çekmiş olmasıdır. Bu bağlamda öne çıkan bölgeler ise Hint-Pakistan alt kıtası ve Mısır bölgesidir.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1967), 67.

⁴⁸² Orhan Şener Koloğlu, "Mu'tezile'nin Temel Öğretileri", *İslâmî İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 54-55.

⁴⁸³ Aydın, "Mu'tezile", 144-146.

⁴⁸⁴ Aydın, "Mu'tezile", 150.

2.2.5. Ehl-i sünnet

Sünnet kelimesi sözlükte davranış, yol ve adet ya da “manevi anlamda çizilen yolu benimseyenler”⁴⁸⁵ anlamlarına gelmektedir. Kelime Hadis ve Fıkıh ilmi gibi alanlarda da kullanılmaktadır. Bu kelimedenden türeyen Ehl-i Sünnet kavramı ise Hz. Peygamber’in sünneti başta olmak üzere sahabe ve tabiunun davranışlarını kendilerine rol model olarak alanlar ve onların yöntem ve metotlarını takip edenler için kullanılmaktadır. Yine Ehl-i Sünnet kavramı ile birlikte kullanılan ve sözlükte birlik, bütünlük ve beraberlik gibi anlamlara gelen Cemaat kavramı ise ıstılahi olarak ümmetin çoğunluğunu temsil etmektedir.⁴⁸⁶ Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat isimlendirmesine ise ilk defa Ebû’l Leys es-Semerkandî’nin Şerhu’l Fıkhı’l-Ekber isimli eserinde rastlanmaktadır.⁴⁸⁷

Ehl-i Sünnet, siyasi, itikadi ve toplumsal boyutlarıyla birlikte hicretin ikinci asrından itibaren teşekkül etmeye başlamıştır.⁴⁸⁸ Ehl-i Sünnet teriminin ilk kullanım biçimine baktığımız zaman Re’y temsilcilerine karşı eser ve hadisi savunanları ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum Ehl-i Sünnet kelimesinin Ehl-i Hadis’i ifade etmek için kullanıldığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet kelimesi, hadislerin isnadıyla uğraşan ve hadislerde geçen ifadeleri hayatın merkezine alan kesimleri ifade etmektedir. Bu anlamda hadis literatürü, Sünni dindarlık biçiminin, siyasal düşüncesinin ve toplumsal yaşantı biçiminin etken maddesidir.⁴⁸⁹

Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat isimlendirmesi, Haricilik, Şia ve Mu’tezile gibi mezheplerin ortaya çıktığı dönemde bu mezheplerden herhangi birisine kendisini ait görmeyerek bu mezhepsel oluşum sürecinin dışında kalan Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet, kendi iddiaları olan bir mezhep olarak ortaya çıkmamış, bu durumun aksine Hz. Peygamber tarafından aktarılan hakikatleri olduğu şekliyle kabul eden ve bu değerlerin geçerli sabite olması gerektiğini savunarak bu isimlendirmeye matuf olmuştur.⁴⁹⁰ Ehl-i Sünnet’i tanımlayan en eski ifadelerden birisinin sahibi olan Muhammed b. Sîrin’in Ehl-i Sünnet’i, Kaderiyye, Hariciler, Rafiziler, Şiiler veya Mürciiler gibi düşünmeyenleri ve onların görüşlerini paylaşmayan kimseleri tanımlamak için kullanıldığını aktarması bu duruma delil teşkil etmektedir.⁴⁹¹

---

⁴⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/525.

⁴⁸⁶ Sönmez Kutlu, “Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 343-344.

⁴⁸⁷ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 25.

⁴⁸⁸ Kutlu, “Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi”, 345.

⁴⁸⁹ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 101-102.

⁴⁹⁰ Halife Keskin, “Ehli Sünnet Kavramı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 35.

⁴⁹¹ Mehmet Nadir Özdemir, “Ehl-i Sünnet’ in Oluşumunun Siyasî Serüveni Hakkında Bir Değerlendirme (2/8. Yüzyıl)”, *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 62.

Ehl-i Sünnet' in tarihsel oluşum sürecine baktığımız zaman kesin ve net bir şekilde doğum tarihini belirlemek zordur.⁴⁹² Bununla beraber Ehl-i Sünnet'in ilk temsilcilerine baktığımız zaman Hz. Osman'ın katledilmesi ve devamında Hz. Ali'nin hilafeti sürecinde meydana gelen iç savaşlarda taraf olmayarak kendisini bir kenarda beklemeye alan kesimler gözümüze çarpmaktadır.⁴⁹³ Hz. Osman'ın katledilmesi ve devamında meydana gelen Hz. Ali dönemi iç savaşlarından sonra Müslümanların gündemine oturan büyük günah işleyenlerin durumunun ne olacağı problemi ortaya çıkmıştır. Bu probleme cevap arama süreci çerçevesinde Haricilik, Mürcie ve Mu'tezile gibi oluşumlar meydana gelecektir. Büyük günah işleyen kimsenin durumunun tartışıldığı bu ortamda bir kısım Müslümanlar bu meseleler üzerinde durmama ve kendilerini bir kenarda beklemeye alma taraftarı olmuşlardır. Bir kısım Müslümanların belirlemiş olduğu bu hareket tavrı Ehl-i Sünnet'in ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Fitne ortamında aktif rol oynamayarak kendilerini beklemeye alan ve siyasetten kaçınanların ilk temsilcileri arasında Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, Ka'b b. Malik, Zeyd b. Sabit,⁴⁹⁴ İbrahim en-Nehâî, eş-Şa'bî ve Hasan el-Basrî gibi isimler göze çarpmaktadır. Ehl-i Sünnet'in ilk temsilcileri olarak aktarmış olduğumuz bu zümrenin ortak özelliği devlete, İslami değerlere bağlılık ve sadakatle birlikte cemaatin ve genel birlikteliğin sağlanması yönünde göstermiş oldukları gayrettir. Bahse konu isimler arasında özellikle Hasan el-Basrî, Ehl-i Sünnet manifestosunun oluşumu sürecinde önemli bir katkı ve etkiye sahiptir.⁴⁹⁵

Hz. Osman dönemi ve devamında cereyan eden kaos ortamının neticesi olarak ortaya çıkan Haricilik, Mürcie, Mu'tezile ve Şia gibi mezheplerin ana merkezden ayrıldığı kabul edilmiştir. Bahse konu fikri ve siyasi farklılaşmalar ve tutumlar bid'at olarak nitelendirilmiş, bu görüşlere sahip kimseler ise Ehl-i Bid'at olarak adlandırılmıştır. Ehl-i Sünnet ise Ehl-i Bid'at'ın karşısında konumlandırılır. Hicretin birinci asrının sonlarından itibaren Ehl-i Bid'at olmayanlar, Ehl-i Sünnet olarak adlandırılmaya başlanmış ve böylelikle Ehl-i Sünnet'in ana hatları yavaş yavaş şekillenmeye başlanmıştır. Ehl-i Sünnet, hicretin ikinci asrıyla birlikte Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y, Küllabiler, Kalanisiler, Zahiriler, Eş' ariler ve Maturidiler şeklinde farklılıkları içerisinde barındırmaya başlamıştır.⁴⁹⁶

Hicri ikinci asrın ilk dönemlerinde Ebû Hanîfe önderliğinde problemlere akli önceleyerek yaklaşan Irak merkezli Rey Taraftarları ortaya çıkmıştır. Ehl-i Rey'in karşısında bulunan grup ise Hicaz Merkezli Ehl-i Hadis olacaktır. Mürcie'nin ortaya çıktığı Kufe şehrinde Ebu Hanife ve hocası Hammad b. Ebî Süleyman tarafından sistemleştirilmiş ve öğrencileri de hocalarının görüşlerini yazılı hale getirmişlerdir. Ehl-i Rey'in kökeni olarak kabul edilen Mürcie, problemlere yaklaşma konusunda akli öncelediği için Rey Taraftarlarının temeli olarak kabul edilir. Rey Taraftarları, Mürcie'nin diğer bölgelere yayılmasında etkili rol oynamıştır. Bu nedenle Ebu Hanife, Hadis Taraftarları tarafından Mürciî ve Ehl-i Rey olmakla itham edilmiştir.

⁴⁹² Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 26.

⁴⁹³ Kutlu, "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi", 345.

⁴⁹⁴ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 224.

⁴⁹⁵ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 27.

⁴⁹⁶ Kutlu, "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi", 346-348.

Ayrıca Rey Taraftarları genel itibariyle mevali oldukları için hadisler konusunda zayıf kabul edilmişlerdir. Ehl-i Rey'in doğum yeri Kufe olduğu için Kufe ekolü olarak da anılmaktadır.⁴⁹⁷

Ehl-i Sünnet'in kurucuları olarak kabul edilen Ehl-i Hadis'e baktığımız zaman mevcut problemlerin çözümü noktasında nakili yani nasları ön plana alan yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Ehl-i Re'y de aynı şekilde nasları baz alır fakat Ehl-i Hadis ile ayrıştıkları nokta Ehl-i Re'y'in, nasları akıl yolu ile değerlendirme cihetine gitmesidir. Ehl-i Hadis, Hz. Peygamber ve onun döneminden miras kalan uygulamaları sünnet, bu uygulamaların dışında kalanları ise bid'at olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Ehl-i Re'y ile Ehl-i Hadis arasındaki en büyük anlaşmazlık nasların nasıl kullanılması gerektiği problematiğinden kaynaklanmaktadır.⁴⁹⁸ Hadis taraftarlarının ilk temsilcileri arasında Malik b. Enes, Leys b. Sa'd, Şafî ve Evzâî gibi isimler göze çarpmaktadır.⁴⁹⁹

Ehl-i Sünnet içerisinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis ayrımı kadar göze çarpan bir diğer ayrım da Mâtürîdî ve Eş'arî ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Mâtürîdiyye'ye bakıldığı zaman bu mezhebin kuruluşunun Ebû Hanife'ye kadar götürüldüğünü görmekteyiz. Nitekim benimsenen yöntem temel kelâmî görüşlerin ana fikirlerinde Ebû Hanife'den etkilenme durumu söz konusudur.⁵⁰⁰ Mâtürîdîlik hicretin dördüncü ve beşinci asırlarına tekabül eden dönemde İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin görüşleri etrafında oluşmuş bir ekoldür. İmam Mâtürîdî'nin akıl babası olarak Ebû Hanife kabul edilir. Aynı zamanda Mürcie 'de Mâtürîdiyye 'nin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu mezhep İmam Mâtürîdî'nin Türk olması ve eserlerini yazarken Türk toplumlarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması nedeniyle genellikle Türk toplumları arasında kabul görmüştür. Mezhebin sistematik hale getirilmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan en önemli isim Ömer en-Neseffî'dir. Her ne kadar bu mezhep Nizamiye Medreselerinin kurulmasıyla birlikte Eşariliğin gölgesi altında kalmış gibi görünse de daha sonraki süreçte meydana gelen Türkler ile İran arasındaki çekişmelerden dolayı tekrar revaçta olacaktır.⁵⁰¹ İmam Mâtürîdî, kelimeler, tefsir, fıkıh gibi alanlarda kendine özgü metotlarıyla fikir özgürlüğünün önünü açan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nakli esas alan Mâtürîdî onu anlamak için akla büyük önem vermiştir.⁵⁰² Mâtürîdîlik günümüzde ki durumuna bakıldığında Türk dünyasında yaygın ve hâkim durumda olduğu görülmektedir.⁵⁰³

Ehl-i Sünnet içerisinde ana damarı temsil eden mezheplerden birisi de Eş'arilik'tir. İsmi kurucusu olan Ebû'l-Hasan el-Eş'ari'den almaktadır. Kaynaklar Eş'ari'nin Basra'lı olduğunu

⁴⁹⁷ Kutlu, "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi", 350-353.

⁴⁹⁸ Gürler Kadir, "Ehl-i Hadis'in Tarihî Süreçteki Yeri ve Temel Özellikleri", *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 36-39.

⁴⁹⁹ Kutlu, "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi", 355.

⁵⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/165.

⁵⁰¹ Sönmez Kutlu, "Maturidilik", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 365-380.

⁵⁰² Ahmet Ak, "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnet'e Katkısı", *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 152-153.

⁵⁰³ Kutlu, "Maturidilik", 391.

aktarmaktadır.⁵⁰⁴ İmam Eş'ari, 260-324 yılları arasında yaşamış ve toplamda hayatı boyunca altı adet Abbasi halifesi görmüştür.⁵⁰⁵ İmam Eş'ari, her ne kadar Ehl-i Sünnet bir ailede dünyaya gelmiş olsa da Basra Mu'tezilesi'nin önemli ismi olan Ali el- Cübbâî'nin yanında yetişmiş ve hayatının önemli bir kısmında Mu'tezilî ilkeleri savunmuştur.⁵⁰⁶

Eş'arilik, Sünni kelam okuluna renk katmış önemli bir mezheptir. İçinde bulunduğu şartlara sağladığı uyum sayesinde Müslümanların önemli bir kısmında kendisini temsil etme imkânı bulmuştur. Eş'ari ekolünün oluşum süresinin geniş bir zaman dilimine yayılmış olması renklenmesine katkı sağlayan faktörlerdendir denebilir. Ali el-Cübbâî'nin öğrencisi olan ve Mu'tezilî düşünce yapısına sahip olan İmam Eş'ari, hayatının önemli bir kısmını bu kimlik altında geçirdikten sonra Hadis Taraftarları arasına katılacaktır. Bu karar sonrası Eş'ari, yetişmiş olduğu Mu'tezilî çevrenin argümanlarına iyi derecede hâkim olduğu için anti tez üretmek konusunda zorlanmamıştır. Bu minvalde bakıldığı zaman Eş'ari'nin eserlerinin önemli bir kısmının Mu'tezile 'yi eleştirmek için ele alındığı görülmektedir. İmam Eş'ari 'yi Hadis Taraftarları arasında popüler yapan faktör ise anti tez üretmek konusundaki başarılı performansıdır.⁵⁰⁷

İmam Eş'ari'nin Hadis Taraftarlarına yapmış olduğu katkıyı ve Ehl-i Sünnet içindeki konumunu incelediğimizde Eş'ari inanç sisteminin Mâlikî ve Şafîî fıkh mezheplerinin itikadi açıdan temsilcisi konumuna geldiğini görmekteyiz. Bu durumun Hadis Taraftarlarına olan katkısı kendi içlerinde bulunan ve katı bir şekilde metinlerin zahiriyle ilgilenen, nakilci, kelamı ve akılcı düşünme biçimini sapıklık olarak gören ve kendisini Ehl-i Sünnet'in merkezine oturttuk diğer hiç kimseyi kabul etmeyen Selefî zihniyetin Hanbelîlik içinde daralmasına neden olmasındır.⁵⁰⁸

Ehl-i Sünnet'in genel fikri çerçevesinin belirlenmesinde siyasi tecrübesi önemli bir etken olarak görünmektedir. Bu kimliği belirleyen kelâmî veya fıkhî tecrübeden ziyade siyasi tecrübeyi önemsememizin nedeni teolojik ayrışmaların kaynağının daha çok siyaset olmasıdır. Dini metinlerin yorumlanması meselesine siyaset dahil olduğunda toplumda ekolleşme ve gruplaşmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. İslam düşünce geleneğinde ise gruplaşmanın ana etkeninin siyasi davranış karakterleri olduğu tarafımızca bilinmektedir. İstikrar, uyum, geçmişe olan bağlılık ve mevcut iktidarlar iyi ilişkiler geliştirme çabası Ehl-i Sünnet'in önemli ana fikir yapılarındanndır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Mehmet Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 97-98.

⁵⁰⁵ Mehmet Keskin, "İmam Eş'ari ve Ehl-i Sünnet'e Katkısı", *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 100.

⁵⁰⁶ Keskin, "İmam Eş'ari ve Ehl-i Sünnet'e Katkısı", 127.

⁵⁰⁷ Mehmet Kalaycı, "Eş'arilik", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 396-399.

⁵⁰⁸ Keskin, "İmam Eş'ari ve Ehl-i Sünnet'e Katkısı", 124.

⁵⁰⁹ Mehmet Evkuran, "Ehl-i Sünnet'te Kimlik ve Siyaset", *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 257.

Ehl-i Sünnet'i diğer mezheplerden ayıran kelâmî unsurlara baktığımızda ise iman kavramının ikrar ve tasdik ile oluşacağı, küfrün imanın zıddı olarak konumlandırıldığı, büyük günah işleyen kimsenin dinden çıkmayacağı ve tekfir edilmemesi gerektiği gibi ılımlı görüşler benimsenmiştir. Bunun yanı sıra Ehl-i Sünnet fikrinin tasavvufla entegre olabilme başarısı sonucu kendisine destekçi bulma ve geniş halk kitleleri arasında kabul görme hızının arttığını söylemek mümkündür. Ehl-i Sünnet'in tasavvuf ile kol kola girmesi sürecinde Gazzâlî'nin önemli bir payı ise azımsanmayacak derecede önemlidir.⁵¹⁰

Ehl-i Sünnet'in, Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik'ten oluşan fıkhi bir boyutu da bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet'in fıkhi boyutunu tek başına inceleme altına almamız çalışmamız açısından mümkün görünmemekle birlikte bu boyutun Hanefilik ayağının günümüzde Türkiye, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Irak, Türki Cumhuriyetler, Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi Balkan ülkelerinde yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Malikilik ayağına baktığımızda bu mezhebin, Yemen, Katar, Bahreyn, Kuveyt, Sicilya, Fas, Tunus, Cezayir, Sudan, Nijerya ve Moritanya gibi ülkelerde yaşam sürdüğü bilinmektedir. Bu fıkhi boyutun Şafii kolunun ise günümüzde Türkiye'nin Doğu ve Güney Bölgeleri, Güney Arabistan, Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, Doğu Afrika, Filistin, İran, Azerbaycan, Filipinler, Endonezya ve Malezya gibi ülkelerde aktif olarak benimsendiği bilinmektedir. Hanbelîlik ise günümüzde Vehhabîliğin etkisiyle Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Umman, Kuzey Afrika, gibi bölgelerde hakimiyet kurma çabası içerisindedir.⁵¹¹

---

⁵¹⁰ Kutlu, "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi", 357-359.

⁵¹¹ Detaylı bilgi için bkz.; Osman Aydın - Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet'in Fikhî Boyutu", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 423-451.

3. BÖLÜM

ŞANKİTİ'DE MODERN SİYASAL KRİZ

Çalışmamızın gelinen kısmına kadar İslam Siyaset geleneğinin başlangıç aşamasından itibaren yaşamış olduğu ilk halife seçimi ve bu esnada yaşananlar, daha sonraki Raşit Halifeler döneminde yaşanan gelişmeler ve şura ilkesinin uygulanması yönündeki çabalar. Hz. Osman döneminin ikinci yarısından itibaren meydana gelen siyasal krizlerle birlikte bu krizlerin Müslüman topluma olan etkileri ve mezhepleşme süreci ile bu siyasal ortam arasındaki bağlantının ana etkileşim noktalarına değinilmiştir. Gelinen bu aşamadan itibaren ise Şankitî'nin ele aldığımız sürece olan yaklaşım tarzı ve bu süreci etkileyen etmenlere yönelik yapmış olduğu tespitler ele alınacaktır.

3.1. Siyasetnamelerin Dünyası/Allah'ın Kitabı ve Ardeşir Vasiyetnamesi

İslam Siyaset geleneğinin ilk aşamalarından itibaren yaşanan gelişmelerin iç nedenlerinin kritiği daha önce tarafımızca yapılmıştı. Bu aşamada İslam Siyaset geleneğini etkileyen dış etmenlerin de ele alınması gerekmektedir. İslam Siyaset geleneğini etkileyen önemli bir unsurda Müslümanların etrafında yer edinen imparatorluk gelenekleridir. Raşit Halifeler dönemi ve bu dönemin sonundaki iç karışıklıklar, Emevi Devleti'nin, Bizans modelini benimseyerek yeni bir yöntem belirlemesine neden olsa da Emevi Devleti kendi içerisinde amaçlamış olduğu istikrarı yakalayamamıştır. Bizans modelinin yanı sıra Müslümanlar için tehdit oluşturan başka bir unsur yani Araplar tarafından devletleri yıkılan Farisi gelenek de bu bağlamda ele alınması gereken bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹²

Sasanî siyaset kültürü genel açıdan bakıldığında zaman İslam siyaset tarihinde siyasi paganlığın yaygınlaşması, toplum içerisinde sınıflaşmaya neden olması ve dinin devlete hizmet aracı olarak görülmesi nedeniyle olumsuz etkilere neden olmuştur.⁵¹³ Bunun yanı sıra Sasanî kültürünün tam anlamıyla her açıdan olumsuz etkilere neden olduğunu söylemek ise mümkün değildir. İslam Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı dönemi incelediğimizde Arapların daha önce gerçek anlamda devletleşemedikleri, daha çok kabilesel bazda hareket ettikleri ve bu nedenlerden kaynaklı kendilerine ait yapısal anlamda oturmuş bir devlet geleneklerinin ve siyasi modellerinin olmadığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Arap yarımadasının çevresinde bulunan dönemin iki süper gücü olan Bizans ve İran'ın Araplar tarafından devlet yönetim modelleri başta olmak üzere muhtelif sahalarda muhtelif açılardan örnek alındığını söylemek mümkündür. Selman-ı Farisî'nin, Hendek savaşında Müslümanlara vermiş olduğu askeri stratejik akıl bu duruma en güzel örneklerden bir tanesini teşkil etmektedir.⁵¹⁴

⁵¹² Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 295-296.

⁵¹³ İslam Özkan, "Şankitî: Antik Sasani Düşüncesi Müslüman Aklı İşgal Etti", *Gazete Duvar* (28 Aralık 2019).

⁵¹⁴ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 296.

İslam siyaset kültüründe saltanata geçişin temsilcisi olan Emeviler' in despotik yönetim tarzına bakıldığında bu saltanat sisteminin düşünsel alt yapısının oluşturulmasında Sasanî etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Abbasi Devleti'ne gelindiği zaman ise Müslümanların Sasanî kültürüne kendilerini daha çok açtıklarına şahit olmaktayız. Bu aşamada hilafetin Acemleştiğinden bahsedilmektedir. Abbasiler dönemiyle birlikte siyasi karakterde İran motiflerinin arttığı gözlemlenmektedir. İran motifi, içerisinde taşımış olduğu devletleşme modeli sayesinde Müslümanlara fayda sağlamakla birlikte Kısraçı ruhu ve siyasi putperest tutumuyla Müslümanların yönetim ilkelerine önemli ölçüde zarar vermiştir.⁵¹⁵

Şankıtî, Sasanî kültürünün Arap kültürünü etkilemesi noktasında Câbirî 'den hareketle Ardeşir Vasiyetnamesini ele almakta ve İslam kültüründeki siyasi değerler arasında meydana gelen çatışmanın ilk kaynağı olarak göstermektedir. Bu dönemde siyasi egemenliğin kimin hakkı olduğu, yöneticide bulunması gereken ilkeler, yöneten yönetilen arasındaki ilişkinin nasıllığı gibi alanlarda mevcut olan İslam'a ait siyasi değerler İran ile kontrolsüz şekilde kurulan ilişkiler nedeniyle kendi ekseninden kaymış ve yozlaşmıştır.⁵¹⁶Bu dönemde Müslümanların, komşuları olan Bizans ile Sasani kültürüne göre daha zayıf ilişkiler içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Bu nedenle Yunan demokrasi modeli Müslümanların yönetim biçimine aktarılamamıştır. Yunan demokratik değerleri yerine Kısraçı ve despotik Fars siyasal değerleri Müslümanların yönetim şekline daha çok nüfuz etmiştir. Yunan- Roma siyasal karakterinin İslam siyasal değerleriyle örtüşen bazı değerlere sahip olduğu görülmektedir. Ümmetin kendi yöneticisini seçme, denetimini sağlama ve gerektiğinde onu görevinden alabilme yetkisi bu durumun en önemli örneğidir.⁵¹⁷

Ardeşir tarafından kurulan İslam'dan önceki son Sasani Devleti'nin dört yüz yıl kadar bir ömrünün olduğu bilinmektedir. Bu süreç içerisinde Sasani Devleti farklı farklı coğrafyalara hükmetmiştir. Sasani Devleti bu süreç ve daha önceki süreçlerde kendisiyle savaşılan medeniyetleri yutma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Örneğin Türk kökenli Safeviler İran bölgesinin yönetimini eline geçirdiğinde birçok alanda Fars kültürüne direnemeyerek bu kültürün içerisinde erimişlerdir. Aynı şekilde Büyük İskender İran'ı fethettiğinde bu bölgenin dirençli kültürüne ayak uydurma ve adapte olma gereği hissetmiştir. Bu adaptasyon sürecinde Büyük İskender, Fars krallarının soyundan geldiğini iddia edecek, Zerdüşst dininin gereklerini yerine getirecek ve Perslerin asilzade kızları ile evlenme gayreti içerisinde olacaktır.⁵¹⁸

Kendisiyle derin ilişkiler kuran devletleri kendi kültürü içerisinde asimile eden Fars kültürü ile Müslümanlar arasındaki mücadele Kadisiye savaşıyla başlamış ve Nihavend savaşıyla son bulmuştur. Farsları, Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratan bu savaşlar sonucunda Müslümanlar ile Fars kültürü arasındaki etkileşimin hızı artacaktır. Nitekim öyle de olmuş ve

⁵¹⁵ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 296-297.

⁵¹⁶ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 300.

⁵¹⁷ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 304-306.

⁵¹⁸ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 310-311.

Emevi devletinin sonları ile Abbasi devletinin ilk yıllarına tekabül eden dönemlerde Fars siyaset kültüründen oldukça etkilenilmiştir.⁵¹⁹

Müslümanların Fars siyaset kültüründen etkilenmelerine neden olan etkenlerin başında Ardeşir Vasiyetnamesi gelmektedir. Sasani siyasetnamelerinin çoğunluğu Ardeşir Vasiyetnamesini kendisine temel almış ve bu eserden etkilenmiştir. Sasani kültürel mirasını İslam medeniyetine aktaran mütercimler de aynı şekilde bu vasiyetnameye halim olmakla birlikte büyük oranda yine bu eserden etkilenmişlerdir. Ardeşir Vasiyetnamesi, Müslümanlar arasında o kadar çok önemsenmiştir ki Abbasi vezirlerinin bulunduğu bazı ortamlarda Kur'an'ın en uzun iki suresiyle karşılaştırılmış ve Abbasi prensleri için Kur'an'ın yanında öğretilmesi gereken en önemli kitap olarak tavsiye edilmiştir. Eserin kendisine nispet edildiği isim olan Ardeşir, İslam'dan önceki son Fars devletinin kurucusu ve ilk yöneticisidir. Pers milletleri arasındaki dağınıklığı ve iç savaşları sona erdirerek siyasal birliklerini sağlamış bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ardeşir, devleti kurmakla kalmamış aynı zamanda devletin kurumsallaşmasını sağlamış, bazı şehirler inşa etmiş ve dini anlamda da yeni kurallar getirerek getirmiş, yeni helal ve haramlar belirlemiş ve halkın bunu uygulamasını sağlamıştır. Ardeşir 'in dine vermiş olduğu önemin altında siyasi olarak ülkeyi birleştirmek ve halkı krala itaat ettirmek amacı yatmaktadır. Bu nedenle kralın düşmanları şeytanlaştırılmış ve şeytanın hizmetçileri olarak görülmüşlerdir. Ardeşir yine dini alanda Mecusilerin katıldığı bir dini toplantı düzenlemiş ve siyasi istikrarın dini istikrardan geçtiği düşüncesiyle dağınık halde bulunan Zerdüşt metinlerinden ortak ilkelerin tespit edilip bir araya toplandığı bir metin elde etmiştir.⁵²⁰

Ardeşir Vasiyetnamesi, Kral Ardeşir 'in kendi soyundan gelecek olan krallara bırakmak amacıyla kaleme aldığı kendi siyasi ve askeri tecrübelerinden bahsettiği, devletin devamlılığı için takip edilmesi gereken yol ve metotların ele alındığı, kral ile akrabaları arasında olması gereken ilişkiye değinilen, toplumsal hiyerarşi meselesinin nasıl olması gerektiğinden bahsedilen bir metindir. Abbasi halifeleri, Ardeşir Vasiyetnamesini siyaset alanında bir kılavuz olarak kullanmışlardır. Zehebî' den aktarılan bir rivayette Abbasi veziri Kâsım b. Ubeydullah'ın içki tükettiği bir ortamda İbn Firâs'ın kendisine Ardeşir Vasiyetnamesinden bazı pasajlar okuduğu ve Kâsım b. Ubeydullah'ın da " şu bana okunanlar Bakara ve Âl-i İmran'dan daha güzel"⁵²¹ dediği aktarılır. Ardeşir Vasiyetnamesinden okunan bazı pasajların, önemli bir devlet adamı tarafından Kur'an metninden daha muteber olarak kabul ediliyor olması Sasani kültürünün İslam siyasal kültürü üzerindeki yıkıcı etkisini göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Abbasi halifesi Me'mun, el- Vâsık'ın öğretmenine, Kur'an'ın yanında Ardeşir Vasiyetnamesi ve Kelile ve Dimme'yi de eğitim programına dahil etmesi talimatını vermiştir.

⁵¹⁹ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 319-322.

⁵²⁰ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 327-332.

⁵²¹ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 338.

Bu anlamda Ardeşir Vasiyetnamesi adeta İslam'ın bırakmış olduğu değerlere eş değer görölmüş ve onlarla rekabet halini ifade eden bir pozisyona yükseltilmiştir.⁵²²

Kral Ardeşir 'in bakış açısına göre krallar ile halk bir olamaz, krallar tanrıların çocuklarıdır halk ise yalnızca insandır ve aynı zamanda yönetenlerin kölesidir. Ardeşir 'in yöneten ile yönetilen arasına çekmiş olduğu bu katı çizgi siyasi bir putperestliğe işaret etmektedir. Kralların kutsanıp tanrısal vasıflarla donatılması Doğu medeniyetleri, Çin ve Hint alt kıtası medeniyetlerinde de bulunan ve tarih boyunca yer yer kendisini gösteren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ardeşir, krallara itaat edilmesi gerekliliğini halk tarafından krala verilmiş olan bir yetki olarak görmek yerine Allah tarafından krala verilen bir yetki olarak kabul etmektedir. İslam siyaset modelinin saltanata evirildiği süreç ve devamındaki yönetim anlayışına bakıldığı zaman Müslüman halifelerin de aynı bakış açısına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Ardeşir'e ait olan bu fikir yapısının, daha sonra onun eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesiyle birlikte Müslüman zihniyetler arasında da kendisine yer bulmaya başladığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber hayatta iken onu görmeye gelen insanların kendisini ayırt edemediği bir yaşa tarzı süren bir Peygamber'in konumunu temsil eden halifeler bazıları bu metinlerden hareketle her anlamda yöneten ile yönetilen arasındaki mesafeyi korumanın ve halktan birisi gibi olmamanın gayreti içerisinde olmuşlardır.⁵²³

İslam siyasal kültüründe devlet halkın hizmetkarı konumundayken Sasani siyasal kültüründe halk devletin hizmetkarıdır. Fars kralları bu amaçla halkı kendilerine itaat ettirmek ve siyasal otoritelerini sağlama almak amacıyla dini araç ve siyasetin maşası olarak kullanmışlardır. Ardeşir, din adamlarının argümanlarına karşı onları bidatla suçlama kültürünü geliştirmiştir. Ardeşir'in kullanmış olduğu bu yöntemi bazı Müslüman devlet adamlarının da kullandığı bilinmektedir. Ardeşir, İslami değerlerin izin vermediği toplumsal tabakalaşmaya önem vermiş ve kendisini bu piramidin en tepesinde konumlandırmıştır. Eğer bu toplumsal tabakalaşma bozulur ve çökerse toplum bozulacak, devlet ise dağılacaktır. Böylelikle devletin bekası, toplumsal tabakakalaşmanın korunmasına bağlıdır.⁵²⁴

Kral Ardeşir'in uygulamalarının İslam siyasal değerleriyle çeliştiği noktalardan biriside kendisine muhalif olan herkese zulmetmeyi meşru gösteren ve onları ortadan kaldırmayı amaçlayan anlayışdır. Bu anlamda halkın yöneticiden korkması, yöneticinin halktan korkmasından daha evladır. Genel anlamda tüm bu ilkeleri içeren Ardeşir Vasiyetnamesi ile Müslümanlar erken bir dönemde tanışmışlardır. Özellikle Emeviler döneminin son kısmı ile Abbasilerin başlangıç dönemine tekabül eden süreçte tanışılan bu eser daha sonra Müslüman yöneticilerin itibar ettiği bir kaynak eser haline dönüşmüştür. Allah ile yönetici arasında sıkı bir bağ ve ilgi kuran Ardeşir'in görüşleri bu nedenle Müslümanların zihinlerini erken dönemlerden itibaren etkilemeye başlamıştır. Kendisine has siyasal değerlerle ortaya çıkan

⁵²² Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 336-339.

⁵²³ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 342-344.

⁵²⁴ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 346-354.

İslam siyasal kültürü daha sonraki fetihler nedeniyle etrafında bulunan kadim medeniyetlerin kültürleriyle tanışmışlar ve bir zaman sonra bu kültürel kodların kendi yaşantılarına sızmasına engel olamamışlardır. Daha çok demokratik siyasal kültürüyle tanınan Bizans yerine Müslümanların Sasani Devletinin miras bıraktığı kültürel yörünge içerisine girmesi onların İslam'ın getirmiş olduğu Şura ilkesinden uzaklaşmalarına ve yöneticinin kral olarak konumlandırıldığı bir pozisyona evrilmelerine neden olmuştur. Meydana gelen bu problemin çözümüne yönelik şifreler ise yine hala İslam siyasal değerleri arasında saklı duruyor gibi gözükmektedir.⁵²⁵

3.2. Siyasi Boşluk/Meşruiyetin Ümmetin Birliğine Feda Edilmesi

Medine'de kurulan Nebevi devletin kendisini üzerine inşa etmiş olduğu siyasal değerler Raşit halifeler döneminde de büyük oranda uygulanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda yönetim babadan oğula geçen miras şeklinde algılanmak yerine yönetilenin yönetene vermiş olduğu bir emanet olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın bozulduğu dönem, râşit halifelerden Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılına tekabül etmektedir. Bu dönemde atılan fitne ve iç savaş tohumları daha sonra yönetimi bir emanet değil miras olarak gören saltanatın doğum sancıklarına neden olacaktır. Hz. Peygamber'in beraberinde getirmiş olduğu değerler içerisinde özellikle siyasal değerler bizim çalışmamız açısından önemli bir yere sahiptir. Arap yarımadası Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu siyasal ilkelerin tutunmasını sağlayacak gerekli ortama sahip olmakla beraber bu ilkeler Hz. Peygamber ve râşit halifeler döneminde Arap yarımadasında tam anlamıyla tutunmamıştır.⁵²⁶

İslam'ın getirdiği yönetim biçiminde Müslümanların aralarındaki iş ve eylemleri şura ilkesine bağladığı görülmektedir. Bu ilkeden önce Şankitî'nin tespitine göre Arapların kendi aralarındaki iş ve eylemlerinde kaos hakimdir. Araplar devletleşme konusunda İslam'dan önce hiç kimseyle uzlaşmamış ve İran ve Bizans gibi komşuları olmasına rağmen bu iki süper güce çıkarlarının zarar görmesi pahasına boyun eğmemişlerdir. Burada Arap siyasi yapısının oluşumu ve yapılanabilmesi için dine ihtiyaç vardır. Araplar din olmadan devlet otoritesini kabul etmeyen bit yapıya sahiptirler. Araplardaki bu tepkisel karakterin ana nedeni Bedevi olmaları ve birbirlerine karşı güçlü asabi bağlarla bağlı olmalarıdır. Arapların bu karakterine dini motif işlendiği zaman ise onlarda bulunan devletleşmeye yönelik tepkisel tutum ortadan kalkar ve bu mekanizmanın işleyen bir parçası haline gelebilirler. İslam siyasal modeli Hz. Peygamber ve ilk iki râşit halife döneminde bu denklemi kurabilmiş ve devletleşme yolunda Arap kabilelerinin ortak enerjisini yakalayabilmiştir. Fakat Hz. Osman döneminin ikinci yarısı

---

⁵²⁵ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 356-365.

⁵²⁶ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 231-235.

ve devamında meydana gelen fitne ortamında elde edilen bu sinerji yeniden kaybolmaya yüz tutacaktır.⁵²⁷

Hiz. Osman'ın hilafetinin ikinci yarısından itibaren devlet organlarının işleyişinde meydana gelen aksamaların nedenlerini daha önce ele almıştık. Burada bizim için önemli olan unsur Hiz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan sürecin Emevi devletinin kurulmasıyla birlikte Saltanata dönüşmesine neden olacak süreçtir. Hiz. Osman'ın katledilmesi ve devamında Hiz. Ali döneminde meydana gelen iç savaşlar neticesinde Müslümanlar birbirlerine gerektiğinden fazla kılıç çekmişler ve çok kan akmıştır. Meydana gelen fitne sürecinin sonunda Müslümanlar "siyasi zulme boyun eğme ile iç savaşa sürüklenme arasında tercih yapmaya"⁵²⁸ zorlanmışlardır. Fitne dönemi, müslümanların kendi halifesini seçmesini öngören râşit halifeler dönemimin ardından iç savaşların uzun sürmemesi adına yönetimin Muaviye'ye teslim edildiğini bildirir anlaşmayla sonuçlanacaktır. Müslümanların daha sonraki süreçlerde meşruiyeti ümmetin birliği için geri plana atan bu mecburi yaklaşım tarzından kurtulamadığını görmekteyiz. Hiz. Osman'ın kanını talep ederek çıktığı yolda kendi hilafeti ile sonuçlanan bir anlaşmayla amacına ulaşan Muaviye, böylelikle barışın semeresini Emevi saltanatına dönüştürmeyi başaracaktır. Bu süreçte meydana gelen başta Hakem olayı olmak üzere karşılıklı barış girişimleri esnasında başvurulmuş hileler ise bizlere İslam siyasal ve ahlaki değerlerinin saltanat uğruna kolay bir şekilde feda edildiği izlenimini vermektedir.⁵²⁹

Muaviye'nin, oğlu Yezid için beyat topladığı sürece gelindiğinde ise siyasal despotizmin İslam siyasal tarihinde gün yüzüne çıkmaya başladığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktayız. Hiz. Osman'ın katledilmesiyle başlayan ve siyasal otoritenin zayıfladığı fitne ortamı, Muaviye'nin Hiz. Hasan'dan hilafeti almasıyla birlikte saltanat eksenine kaymış ve râşit halifeler döneminin başlangıcında Müslümanların uygulamak için gayret gösterdikleri yönetenin yönetilen için olduğu anlayışı üzerine kurulu İslam siyasal değerleri zarar görmüştür. Arapları kabilesel despotizminden kurtaran bu yeni dinin temsilcileri aradan çok geçmeden saltanatın despotizmini tercih etmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle hilafet, Müslümanların gözü önünde mülke ve saltanata dönüşmüştür.⁵³⁰

3.3. Selefilik/Tarihe Kaçış

Selefilik kavramını ele almadan önce bu kavramın kökenlerine göz atmamız yerinde olacaktır. Sözlük anlamı itibarıyla selef kelimesi "önce gelmek, geçmişte kalmak" gibi anlamlara gelmektedir. Selefiyye kelimesi ise soy, ilim, fazilet konusunda önde ve önce gelenler anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı olarak ise bu kelime sahabe ve tabiin için

⁵²⁷ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 239-251.

⁵²⁸ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 257.

⁵²⁹ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 257-266.

⁵³⁰ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 278-289.

kullanılmaktadır.⁵³¹ Selefiyye isimlendirmesi mezhepler tarihi literatüründe sıkça karşımıza çıkmakla birlikte bu isimlendirme bir mezhebi ifade etmemektedir. Selefiyye isimlendirmesi bir mezhepten çok bir yaklaşım tarzı ve yöntemini bize yansıtır. Selefiyye Kur'an ve hadis beraberinde sahabe ve tabiin neslinin söz ve davranışlarını kutsal sayan, nasları dokunulmaz gören ve naslara muhalefet ve itirazı kabul etmeyen bir yaklaşım biçimidir.⁵³²

Selef ve Selefilik kavramları kolaylıkla değiş tokuş yapılabilmekte ve karıştırılabilmektedir. İlk dönem selef uygulamalarından uzaklaşıldığı ve yaşanan kopukluk diğer ekollerin de sahip olduğu tüm İslami görüşler açısından ortak bir kanıdır. Selefi söylemi burada diğer görüşlerden ayıran ana karakter saflık ve öze bağlılık iddiasını sonradan üretme olan her şeye karşı bir eleştiri argümanı olarak kullanıyor olmasıdır.⁵³³ Selefilik kavramı günümüz İslami akım ve hareketleri bağlamında kökenlerinin İslam tarihinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Selefilik'in İslam tarihindeki karşılığı ilk zamanlarda yaşanan hızlı toplumsal ve siyasi değişimler karşısında eskilerin hükümlerine bağlı kalarak mücadele etmeye çalışan Ehl-i Hadis'tir. Bu bağlamda Selefilik'in tarihi kökenleri Ehl-i Sünnet çatısı altında kabul edilen Ehl-i Hadis'e dayandırılır ve İbn Teymiyye ve Muhammed b. Abdilvehhab'ın eserlerini temel metinler olarak kabul edip bu eserlerden faydalandıkları aktarılır.⁵³⁴

İslam tarihi boyunca Müslüman toplumlarda meydana gelen kriz ortamlarında krizden kurtulma yolunu ilk dönem uygulamalarına dönmekte bulmuşlar ve Hz. Peygamber ve sahabenin İslam'ı anlama ve algılama yöntemlerine sığınmışlardır.⁵³⁵ Tarih boyunca meydana gelen krizler gibi çağdaş dönemde kendisine ait bir kriz ortamına sahip olduğu bilinmektedir. Selefilik bu dönemde karşımıza Selefi Devlet modeli ile çıkmaktadır. Selefi model tarihsel formların esiri olmak ve donuklukla itham edilmektedir. Bu karakteriyle çağdaş dünyada ayakta durma ihtimali zor olarak görünen Selefilik, vahiyden ilham alarak geleceği şekillendirmek yerine tarihteki yaşanmışlıkları kopyalayıp günümüze aktarma gayreti içerisinde. Bir toplumsal hafıza gerçeklerden uzaklaştığında tarihin esiri olmaktan kurtulamaz ve geçmiş ile gelecek arasında bir bilinç oluşturmak konusunda zorluk çeker.⁵³⁶

Günümüz selefi modelin fikir yapısına etki eden ana fikir vahiyden ve çağdaş gerekliliklerden uzak tarihsel bir arka plan olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslümanlara hilafetin yeniden canlanacağı vaadini sunan bu zihinsel yapı Müslümanların tarihte yaşamış oldukları saltanat tecrübesini aşabilecek yeterli beceriye sahip değil gibi görünmektedir. Bunun nedeni Selefi zihniyetin tarihte yaşananlardan ders ve ibret almak yerine onları aynı şekilde kopyalayıp günümüze yapıştırma gayreti içerisinde olmasıdır. Selefi zihniyet çağın dayattığı despotizmi

⁵³¹ Mehmet Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2009), 36/399.

⁵³² Sönmez, "Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9-10 (2010), 175.

⁵³³ Mehmet Evkuran, "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik", *ilahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 76.

⁵³⁴ Mehmet Zeki İçsan, "Selefilik ve Siyasi Düşüncesi", *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, ed. Adem Çaylak (Ankara: Savaş Yayınevi, 2018), 235-236.

⁵³⁵ Mehmet Kubat, "Selefiyye ile Neo-Selefilik'in Kesişen ve Ayrışan Yönleri", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2017), 124-125.

⁵³⁶ Muhammed Muhtar Şankı, "Selefilik, Şiiler ve Manipüle Edilmiş Tarih", *Timeturk* (20 Mart 2008).

reddederken geçmişin despotizmini günümüz problemlerine karşı çözüm önerisi olarak sunmaktadır. Bu bağlamda selefi zihniyet çözümü Allah'ın koymuş olduğu ilkelere ilerlemek yerine öncekilerin durduğu yerde durmakta aramaktadır.⁵³⁷

Selefi söylem, saflık ve öze bağlılık iddiasını tek elinde bulundurmaktadır. Kendi konumunu ayrıcalıklı ve dokunulmaz kabul eden Selefi söyleme karşı anti tez üretme girişimlerinde bulunanlar, Selefi söylemin kendisini konumlandığı yer itibariyle bid'atçı olmak ve merkezden kopma eleştirisiyle karşı karşıya kalmaktalar ve bu nedenle eziklik duygusu hissetmektedirler.⁵³⁸ Selefi söylemin tekfirci ve insanları bid'ata sapmakla suçlayan üslubu, eleştiriye uğrayan kesimin elindeki argüman bid'at dahi olsa ona daha çok sarılmasına ve onu sahiplenmesine neden olmaktadır. Bu durum ümmete kötülük etmek, asıl sorunları ihmal etmek ve mevcut problemleri derinleştirmek demektir. Müslümanlara düşen, gerginliğe sebep olmadan problemleri konuşup çözüm üretebilmektir.⁵³⁹

Selefi söylemin dış dünyaya ve farklılıklara olan kapalı tavrı kendisinin gelişmesine engel olmakla birlikte toplum tarafından kabul görmemeye neden olmaktadır. Selefi zihniyet İslam siyasal değerlerinin tekrar ayağa kaldırılması ve çağımız ihtiyaçlarına cevap verebilir hale gelmesi için geçmişle geleceğin entegre edilmesi, geçmişte yapılan ve iyi olan şeylerin örnek alınması ve gelecekle irtibatlandırılması, düşülen hatalardan ise ibret alarak tekrarına kaçılmaması gerekliliği ve gerçeğini kaçırmaktadır. Selefi zihniyetin sergilemiş olduğu içe kapanık tutum ve karakter kendisine olan güvensizliği simgelemektedir. Durduğu yeri bilen, ilkelerinin ve doğrularının farkında olmakla birlikte yarın için ne yapması gerektiğinin planı elinde olan oluşum ve hareketler çağın getirdikleri yeniklere açılmak ve bunlardan yararlanmak konusunda içe kapanık olmaktan ziyade entegrasyona ve iş birliğine açık olurlar.⁵⁴⁰ Bu anlamda ümmetin kurtuluşunun ve cihadın bayraktarlığını yaptığını iddia eden Selefi söylemin basit bir bakış açısına sahip olması Müslümanlar açısından bir şanssızlıktır.⁵⁴¹

Selefi düşünce sisteminin donukluğunu gösteren önemli delillerden birisi de metinlerin lafzından hareketle eylem planı belirliyor olmalarıdır. Bu anlamda şûra kavramı yerine demokrasi kavramının dahi getirilmesine karşı çıkmaktalar içerikleri aynı olan farklı kelimeler üzerinden kavgalar vermektedirler. Bu anlamda selefi devlet modeli insani açıdan mümkün değildir. İslam siyasal kültürünün içine girdiği çıkmazdan kurtulmasının tek yolu İslam siyasal değerlerinden hareketle bu değerleri mevcut şartlarda entegre edip çağın gerekliliklerine uygun modeller ortaya konulabilmesinde saklıdır.⁵⁴² Selefi düşünce, tarihin esiri olmaktan kurtulamayıp Müslümanların mevcut problemleri üzerine yoğunlaşmadığı sürece tarihin sayfaları arasında kaybolmaktan kaçamayacaktır. Tarihin esaretinden kurtulmaktan kastedilen anlam tarihi yok saymak değil bilakis ona sahip çıkmaktır. Selefilere bugün,

⁵³⁷ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 470-471.

⁵³⁸ Evkuran, "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik", 77-78.

⁵³⁹ Muhammed Muhtar Şankitî, *Siyasi Fetvalar*, çev. İsmail Yaşa (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 41.

⁵⁴⁰ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 472.

⁵⁴¹ Şankitî, "Selefiler, Şiiler ve Manipüle Edilmiş Tarih".

⁵⁴² Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 473-474.

Mu'tezile, Eş'ariler, Mürcie, Şia, Sufilerden başka düşmanlarının olduğunu fark edip geçmişin savaşları ve münakaşalarına takılıp kalmaktan kurtulmaları gerekir ⁵⁴³

3.4. Siyaset ile İlgili İslami Değerler

İslam siyasal modelini ayakta tutan değerlere göz attığımızda Şankitî'nin bu değerleri Siyasi Yapı Değerleri ve Siyasi İcra Değerleri olarak iki başlık altında inceleme altına aldığını görmekteyiz. Siyasi yapı değerlerine baktığımızda;

1. Devlet yönetiminin, idaresi altındaki her bireyin temel haklarını teminat altına alması zorunludur.
2. Kanunun hükmü karşısında yönetici dahil herkes eşit ve sorumludur.
3. Devlet yönetimini elinde bulunduran kişi halkın hizmetkarıdır.
4. Devletin tesis etmiş olduğu anayasal vizyonun toplumsal adalet ve dayanışmayı gerçekleştirmesi gerekir.
5. Müslümanların birliğinin sağlanması için siyasi anarşinin engellenmesi ve ona karşı durulması gerekir.
6. Toplumun genel menfaatini gerektiren durumlar haricinde bireylerin haklarının sınırlandırılması söz konusu olamaz.
7. Yönetilen halktan herkes devlet makamlarına geçme konusunda diğer herkesle eşittir. Burada bireyde aranan özellik liyakattir.
8. Devlet yönetimine geçme konusunda halkın bireyleri arasında kabile, millet veya din esasına dayalı herhangi bir ayırım yapılamaz.
9. Devlet yönetiminde bulunma ve kamusal menfaatlerden istifade etme konusunda bireyler arasında herhangi bir ayırım yapılamaz.
10. Halkın kendisini temsil etme noktasında vekil tayin etme hakkı vardır. Tayin edilen vekil, vekalet sözleşmesine bağlı kalmak zorundadır.
11. Yöneticinin siyasi meşruiyeti yönetilenlerin seçmesine bağlıdır.
12. Seçim, halkın geneli tarafından seçilen yönetici ile halkın geneli arasında bir sözleşmedir. Bu durumda halk seçilen siyasi otoriteye itaat etmekle yükümlü iken siyasi otorite de halka hizmet noktasında sorumludur.

---

⁵⁴³ Şankitî, *Siyasi Fetvalar*, 9-10.

13. Allah'a isyan içeren şeyler dışında yöneten ve yönetilenin enerjisi aynı amaçlar için koordine edilebilmelidir.

14. Belirlene kurallar çerçevesinde seçilen yöneticiye itaat etmek ve bu değerlere bağlı kaldığı halde kendisine isyan edilen yöneticiye isyancılar karşısında yardım etmek yönetilenin yükümlülüğüdür.

15. Devletin ve milletin varlığını tehlikeye düşürecek bir siyasi boşluk oluşmadığı sürece yönetime talip olunmamalıdır.

16. Devlet yönetimindeki tekelleşmeyi önleyecek şekilde çok sesliliğin ihtiyacı olan ortam yönetilene sunulmalıdır.⁵⁴⁴ ilkeleri karşımıza çıkmaktadır.

Şankitî'nin sunduğu siyasi icra değerlerine baktığımızda ise;

1. İslam değerleri temelli yapılandırılan kanunların, bireyleri Allah ve Rasûlüne götüren bir amaca matuf olması gereklidir.,

2. Toplumun genelinin, meydana gelen ihtilaflarda halkın büyük çoğunluğu tarafından seçimlere gitme veya kanun çıkarma gibi haklarının saklı olması gereklidir.

3. Yöneticinin işlediği her türlü zulüm için hesap verip cezalandırılması bir zorunluluktur.

4. Halkın ortak malı olan kamu malı her halükârda korunmalıdır.

5. Yöneten ve yönetilen kesimden kamu malına hanel getirenlerin cezalandırılması bir esastır.

6. Devlet yönetiminde bulunanların liyakat sahibi olmaları gerekir.

7. Yönetenin yönetim için gerekli bilgi, güç, beceri ve tecrübeye sahip olması gerekir.

8. Yönetenin yönettiği makama uygun olması gerekir.

9. Yöneten aldığı kararları yönetilen ile ortak almalıdır.

10. Yöneten ve yönetilen birbirine karşı şeffaf ve samimi olmalıdır.

11. Yönetenin yönetilene yaklaşım tarzı içerisinde şefkat göz ardı edilemez bir unsurdur.

12. Yönetenin yönetilenden kopuk olmaması gerekir.

13. Yöneten, yönetilenin ifade ve düşünce özgürlüğünü sınırlandıramaz.

14. Ümmetin siyasi iradesini birleştiren ve aralarındaki dayanışmayı sağlayan kapsamlı bir oluşumun tesis edilmesi esastır.⁵⁴⁵ ilkeleri ile karşılaşmaktayız. Şankitî bu ayırım sayesinde

---

⁵⁴⁴ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 480-481.

⁵⁴⁵ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 482-483.

siyasi icra değerlerini, siyasi yapı değerlerinin üzerine entegre etmeyi amaçlamış ve birbiriyle koordineli bir şekilde hareket etmelerini hedeflemiştir.

3.5. Ümmet/Millet İradesinin Temsili

Şankıtı 'ye göre İslam medeniyetinin akışını şekillendiren ve onun gidişatına etki eden en önemli olay "Büyük Fitne"dir.⁵⁴⁶Hicretin birinci yılından itibaren Müslümanlar arasında vuku bulan iç savaşlar ve siyasi kavgalar daha sonraları itikadi ve fıkhi problemlere dönüşmüşler ve devam eden süreçte bu problemler yeni nesillerin omuzlarına yük edilmiştir. Müslümanların omuzlarına yüklenen bu tarafı olmadıkları olayların ve kararların yükü Birinci Dünya Savaşı ile başlayan süreçle beraber Müslüman coğrafyalarda kendisini iyiden iyiye belli etmiş ve her geçen farklı farklı farklı noktalardan patlak vermiştir. Son zamanlarda Ortadoğu da yaşanan Arap Baharı hadiseleri bahse konu birikmişliklerin şahit olduğumuz son örneğidir denilebilir. Bahse konu krizlerin altında yatan genel nedenini İslam siyasi değerlerinin uygulama alanına yansıtılmasının gerekliliği ve Müslüman toplumların bu hususta giderek artan talepleri olarak yorumlamak mümkündür.

Müslüman coğrafyanın bahsettiğimiz krizden çıkması ve İslam siyasal değerlerini uygulama alanı bulması için ilk önce gerekli olan husus Ümmet birlikteliğinden ziyade bölgesel Müslüman devletlerin kendi içlerindeki siyasi ve ictimai birlikteliğin sağlanmasıdır. Her açıdan farklı millet ve kültürlerden oluşan İslam coğrafyasının tek seferde birlikteliğini sağlamaya çalışmak konuya gerçekçi yaklaşmamak ve gerekli siyasi okumaları yapamamak anlamlarına gelir. Müslümanların genel birlikteliğini sağlayabilmesi için öncelikle bölgesel ve devlet bazında birlikteliklerini sağlamalarına ihtiyaçları vardır. Birliğin sağlanabilmesi için Müslüman zihinlere yük olan mezhepsel ayrılık ve ıstıhlardan kurtulmak gereklidir.⁵⁴⁷ Özeldede birlikte hareket edemeyen Müslümanların ise genelde ümmet birlikteliği hayali kurlmaları ütöpik olacaktır. Müslümanların siyasi birliğinin yolu hilafet ile yönetilen saltanatlarda veya imparatorluklarda olduğu gibi tek bir siyasi birliktelikten geçmesi günümüz dünyasında pratik olarak imkânsız gibi görünmektedir. Şankıtı 'ye göre İslam, Müslümanlara tek devlet değil tek ümmet olmayı tavsiye etmektedir. Bu anlamda Müslümanlardan asıl istenen şey siyasi, kültürel ve dilsel farklılıklar nedeniyle sağlayamadıkları birlikteliklerini kardeşlik hukukundan hareketle birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma içerisinde siyasi idareleri üzerinden birleştirip sağlayabilmektir.⁵⁴⁸

Şankıtı'nın, Kevâkibî'den Müslümanların birlikteliğine yönelik aktardığı ümmetin temsiline yönelik öneriye baktığımızda ise karşımıza farklı bir "halife" kavramı çıkmaktadır. Bu bahse konu hilafet makamının halifesi sembolik bir halifedir ve egemenlik Hicaz bölgesi ile sınırlıdır.

⁵⁴⁶ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 373.

⁵⁴⁷ Şankıtı, *Siyasi Fetvalar*, 24.

⁵⁴⁸ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 531-532.

Müslümanların hac ve umre işleriyle ilgilenmekle birlikte müstakil İslam devletlerinin işlerine ve politikalarına müdahil olmaz. Bunun yanı sıra emri altında askeri güç ve imkanlar bulundurmuyarak Müslüman devletlerin iç işlerine karışmamayı garanti etmiş olur.⁵⁴⁹

Senhûrî'nin Şankıtî tarafından aktarılan teorisine göre ise, hilafet doğu halklarıyla özdeşleştirilir. Buradan kasıt dini kimlikler ile milli kimliklerin İslam çatı kavramı altında bir araya getirilmesidir. Müslümanlar bunu gerçekleştirirken insanlığı karşı olan görev ve sorumluluklarını unutmamalıdır. Her Müslüman devletin kendi nev'i şahsına münhasır varlığı kabul edilmeli, buna saygı duyulmalı ve dışarıdan müdahalede bulunulmamalı, bununla beraber Müslüman siyasi güçler gerektiğinde bir araya gelecek ve yek vücut hareket edecek oluşumlarını hazırda tutmalıdır.⁵⁵⁰

Malik b. Nebi ise İslam alemini altı ana kola ayırmış ve bunları bir araya getirebilecek olan İslami Milletler Topluluğu projesini ortaya atmıştır. İslam dünyasının sınıflandırıldığı altı ana kol ise Afrika İslam Dünyası, Çin-Moğol İslam Dünyası, Arap İslam Dünyası, Malezya İslam Dünyası, İran İslam Dünyası ve Avrupa İslam Dünyasından oluşmaktadır. Malik b. Nebi'nin federatif yaklaşımında ulusların ve kültürlerin farklılıkları göz ardı edilmemelidir. Bunu başaracak olan sistemin adı İslami Milletler Topluluğu'dur. Bu oluşum altı ana kolon arasında siyasi, askeri, ekonomik ve politik dengeyi koruyup gözetebilmeli ve bu altı ana kolunu Müslümanların genel çıkarlarını amaçlayan ortak payda da buluşturabilmelidir.⁵⁵¹

Aktarmış olduğumuz bahse konu Müslümanların ümmet/millet birlikteliğini amaçlayan teorilerde Şankıtî'nin asıl dikkat çekmek istediği husus tüm bu teorilerin arkasında yatan mantıktır. Bu teorilerin arkasında yatan mantık farklı milli ve dini kimlikleri dikkate olarak bu farklılıkları İslam Medeniyetinin bütünlüğü ve ortak hareket edebilme kabiliyeti altına dahil edebilmeyi amaçlamaktadır. Farklılıkları görmezden gelerek amaçlanan bir genel birliktelik yerine farklılıkların farkında olarak hareket edilen, işlevsel ve pratik olmayı amaçlayan bir hareket tarzı burada Şankıtî'nin asıl dikkatleri çekmeyi amaçladığı husus gibi görünmektedir. Bu teorilerden hareketle Şankıtî'nin bizlere aktarmak istediği birliktelik, nev'i şahsına münhasır Müslüman devletlerin güçlü işleyen koordinasyon sistemlerinin doğurmuş olduğu bir ümmet birlikteliğidir.⁵⁵²

3.6. Devam Eden Krizler Yeni Zamanların Ruhu ve İslam Siyaset Ahlakı

Hicretin birinci asrında Müslümanlar arasında meydana gelen siyasi kavgalar neticesinde fitne ve kaos ortamı oluşmuş, Hz. Ali'nin vefatından sonraki süreçte ise fitnenin devam etmemesi adına siyasi meşruiyet barış ortamının oluşması amacıyla kurban verilmiştir. Emevi

⁵⁴⁹ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 532.

⁵⁵⁰ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 532-533.

⁵⁵¹ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 534.

⁵⁵² Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 534.

Saltanatının kurulduğu döneme tekabül eden bu dönem, daha sonraki Müslüman halklara fitne ortamının tekrar oluşmaması için siyasi otoriteye itaati emreden anlayışında zihinlerde yer bulmaya başlayacağı zaman dilimini ifade etmektedir. Siyasi otoriteye itaat etme gerekliliği ve itaatin farz olduğu anlayışında, insanların özgür iradeleriyle biat ettikleri meşru yönetim ile kendisine şeri olarak itaat edilmek zorunda kalınan despot yönetim arasındaki fark gözden kaçırılmaktadır. Bu iki itaat biçiminin, arasında bulunan meşruiyet farkı nedeniyle fikhi olarak birbirinden ayrılması gereklidir.⁵⁵³

Emevi ailesinin Müslümanların yönetimini kendi elinde toplamasının ardından Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler döneminin siyasi tecrübesini yaşayan ve şahit olan Müslümanlar, yer yer Emevi iktidarının İslam siyasal tecrübesini getirmiş olduğu duruma tepkiler göstereceklerdir. Bu tepkilerin arasında Hz. Hüseyin ile Yezid b. Muaviye'nin karşı karşıya gelmesini, Abdullah b. Zübeyr liderliğinde tarih sahnesinde yer bulan ve Harre vakasıyla sonuçlanan Mekke hareketini, Irak bölgesinde ortaya çıkan Tevvâbîn hareketini ve daha sonra Haccac'ın zulmüne karşı Abdurrahman b. Eş'âs liderliğindeki Fakihler hareketini saymak mümkündür.⁵⁵⁴ Saymış olduğumuz tepkisel hareketlerin her birisinin kendisine has ayrı ayrı nedenleri olabilmekte birlikte ana hareket noktalarının mevcut siyasal düzenin baskılarına karşı bir tepkisellik içerdiğini unutmamak gerekir.

İslam siyasal kültüründe Cemaat Yılı olarak aktarılan ve fitne ortamının son bulması amacıyla siyasal meşruiyetin kurban verildiği tarih ile Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonucunda yıkılışına kadar devam eden sürecin akabinde Müslüman milletler enerjilerini Birinci Dünya Savaşından miras kalan sömürgeci devletlerden kurtulma çabalarına harcamışlardır. Birinci Dünya Savaşından miras kalan sömürgecilerden kurtulduğunu sanan Müslümanların sırtlarında ise daha sonra bu zihniyetin miras bıraktığı ve birtakım generallerin kontrolündeki askeri yönetimler birer kambur olarak belirecektir. Yirminci yüz yılın sonu ve yirmi birinci yüz yüzyılın başlarına gelindiğinde ise artık Müslümanların işin ucu fitne ve kaos ortamına da ulaşsa mevcut yönetimlere baş kaldırmaya başladıklarına şahit olacağız. Bu durumun günümüze en yakın ve canlı örneği Tunus'ta başlayan Arap Baharı hareketidir.⁵⁵⁵

Arap Baharı hareketleri, laik seçkinlerin toplumun köklerinden, vicdanından ve dini tecrübesinden kopuk bir şekilde benimsedikleri yüzeysel kalan modernliklerden uzak, yöneten ile yönetilen arasındaki entegrasyonu sağlıklı bir biçimde sağlamayı amaçlayan bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Arap Baharı hareketlerinde asıl önemli olan nokta Müslüman halkların tarihten kalan "fikhi-tarihi"⁵⁵⁶ baskıya boyun eğmeyerek yaşadıkları problemlerin siyasal meşruiyet sorunundan kaynaklandığının farkına varmış olmalarıdır. Arap Baharı hareketiyle birlikte aynı zamanda bölge halkları, adalet ve özgürlüğe olan ihtiyaçlarını, kendi benliklerini ispatlamak amacıyla sorumluluk altına girme çabalarını, siyasal yönetimlerin

⁵⁵³ Şankitî, *Siyasi Fetvalar*, 17.

⁵⁵⁴ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 375-378.

⁵⁵⁵ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 408-409.

⁵⁵⁶ Şankitî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 409.

kurbanı olma psikolojisinden kurtulma çabalarını ve kendi kaderlerini kendilerinin belirme arzusunda olduklarını ortaya koymuşlardır.⁵⁵⁷

An itibariyle Arap Baharı hareketleri bir tıkanmışlık noktasında bulunmakta ve başarısızlıkla sonuçlanmış gibi görünmektedir. Şankıtı mevcut Arap Baharı hareketlerinin gelmiş olduğu son noktanın analizini yaparken Avrupa'da vuku bulan devrim hareketlerine dikkat çekerek bu hareketlerin de ilk başlarda başarısızlıkla sonuçlanıp bir tıkanıklık sürecine girdiğini fakat devrimci halkların kararlılıkları sonucunda istenilen sonucun geçte olsa elde edildiğini aktarmaktadır. Buradan hareketle İslam ülkelerinin devlet başkanlarının Fransa ve Avrupa devrimlerinden ders çıkarmalı ve halkın istediği siyasal meşruiyeti kendisi zorla almadan onlara vererek bu süreçte akan kanın önüne geçmeleri gerekmektedir.⁵⁵⁸

Ortadoğu da vuku bulan Arap Baharı çatısı altındaki devrimsel hareketlerin Şankıtı 'ye göre varacağı üç nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Arap Baharı halkları ile yöneticiler arasındaki mücadelenin herhangi bir sonuca ulaşmadan yıllarca sürüp gitmesidir. Bu senaryo her iki taraf içinde yorucu ve yıpratıcı olacaktır. Bu senaryo aynı zamanda bölgede çıkarları bulunan uluslararası güçlerin çıkarlarını desteklediği için onlar tarafından desteklenmektedir. İkinci yol, Arap krallıklarının anayasal meşruiyetlere dönüştürülmesi ve monarşik cumhuriyeti getiren koruyucu reform paketleridir. Bahse konu devrimsel hareketlerin önündeki üçüncü yol ise, demokratik askeri darbelerdir. Burada anlatılmak istenen askeri darbenin despot ve diktatör yönetime karşı yapılmış olması, demokrasiyi isteyen halk eylemine ordunun destek vermesi ya da askeri yönetimin kısa süreliğine yönetimi ele geçirerek demokratik düzleme geçiş için ihtiyaç duyulan ortamı sağlamasıdır. Devrimsel Arap Baharı hareketinin akıbeti için birinci yol tercih edilmezken ikinci ve üçüncü yol ulaşılmasına umut bağlanan seçeneklerdir.⁵⁵⁹

Müslüman coğrafyalarda hali hazırda mevcut bulunan anayasal krizin çözümü için Kur'an ve Sünnet temelli İslam siyasal değerlerine ihtiyaç vardır. İslam siyasal değerlerini bugün hayata geçirmek için bu değerlerin üzerine tarih tarafından örtülmüş olan karanlık perdelerin kaldırılması ve bahse konu değerlerin içinde bulunduğumuz çağın ihtiyaçlarına entegre edilmesi gerekmektedir. İslam siyasal değerlerini içinde bulunduğu saptmadan kurtarmak için bu değerleri Sıffin savaşının olumsuz etkilerinden kurtarmak ise başkaca bir zorunluluktur.⁵⁶⁰ Bununla beraber İslam siyasal değerlerinin üzerinde bulunan karanlık bulutların dağılması için bu değerleri modern döneme revize edecek kurum ve icraatlara ihtiyaç duyulmaktadır. Burada Müslümanların ihtiyaç duyduğu unsur anayasal tedvindir. Daha fazla demokratikleşme daha fazla İslamileşme anlamına gelmektedir. Müslüman devletlere içeriden veya dışarıdan herhangi bir baskı olmadığı takdirde kendi değerleri çerçevesinde gerçekleştirmiş oldukları gelişmeler, onları anayasal krizin çözümü noktasına yakınlaştırmaktadır.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 409-410.

⁵⁵⁸ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 430-431.

⁵⁵⁹ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 438-439.

⁵⁶⁰ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 444.

⁵⁶¹ Şankıtı, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 474-477.

İslam siyaset geleneğinin içerisinde bulunan ve şûra ilkesi olmadan bahse konu siyasal değerlerin sağlam yapılar üzerine oturması beklenemez. Şankıtî, şûra ilkesini yanına kaynaksallık/ Allah ve Rasûlüne götürme ilkesini de ekleyerek oluşturulacak olan anayasal ilkelerin İslam ile çakışmasının önünü almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda kaynaksallık ilkesi vahyi hakem kılmakla birlikte mevcut kanuni ve örfi değerlerden istifade etmeyi de mümkün kılmaktadır. Kaynaksallık ilkesine sahip olunmadan yalnız başına şûra ilkesine sahip devlet yapısı akıl ve maslahat devletini temsil etmekte fakat kaynaksal eksiklik nedeniyle İslami sistem içerisine dahil edilmemektedir. İslam siyasal değerlerine göre ortaya konulacak devlet modelinde şûra ve kaynaksallık ilkeleri birbiriyle uyumlu bir biçimde çalıştırılabildiği takdirde ortaya çıkan İslami devlet aynı zamanda demokratik bir devlet olacaktır.⁵⁶²

Şankıtî'nin, devletin İslamlaşması için belirtmiş olduğu kıstasların amacı İslam'ı demokratik sistemle uyumlu hale getirmekten ziyade mevcut demokratik sistemi İslam'la uyumlu hale getirmektir. Modern ve çağdaş İslami bir devlet için İslam siyasal değerlerinin Kur'an ve Sünnet' ten çıkarılarak benimsenmesi, anayasal maddelere çevrilmesi ve bu değerlere hizmet eden mekanizmaların kurulmasına ihtiyaç vardır. Burada amaçlanan anayasa maddelerine serpiştirilmiş İslami motiflerden ziyade temel İslami referansların anayasalara birer kolon gibi eklenmesidir. Böylelikle anayasalar İslami ilkelere uygun olacak ve devletlerde bu anayasalara göre hareket ettiği için İslamileşecektir.⁵⁶³

---

⁵⁶² Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 485-488.

⁵⁶³ Şankıtî, *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*, 492-494.

SONUÇ

İslam siyasal geleneği ilk pratiklerini Hz. Peygamber'in nübüvveti döneminde hayata geçirmiş ve Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanlara Medine merkezli bir site devleti miras kalmıştır. Hz. Peygamber'in nübüvveti boyunca kendisine yol arkadaşlığı yapmış olan sahabeler ise, Hz. Peygamber ve vahiyden aldıkları değerleri siyasal alanda râşit halifelerin ilki olan Hz. Ebu Bekir ile birlikte tatbik etmeye başlamışlardır. Hz. Ebu Bekir, kendi döneminde merkeze olan itaati pekiştirmiş ve yerini şûra ilkesini baz alarak Hz. Ömer'e bırakmıştır. Hz. Ömer döneminde kurumsallaşan İslam Devleti, Hz. Osman'ın hilafeti ile birlikte farklı bir sürece geçiş yapmış ve hilafetinin son altı yılında halk arasında meydana gelen rahatsızlıklar, vefatıyla birlikte yerini kaos ve fitne ortamına bırakmıştır.

Haşimoğullarından Hz. Ali'nin çalkantılı bir dönemde kendisine biat edilip halife olmasıyla birlikte Hz. Osman döneminde elde ettiği imtiyazları kaybetmek istemeyen Ümeyyeoğulları, Hz. Osman'ın kanını talep etme bahanesinin arkasına sığınarak mevcut kaos ortamını körüklemiş ve süreci daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu dönemde meydana gelen Cemel ve Sıffin savaşları, Müslümanları günümüzde dahi içinden çıkamadıkları bir girdabın kısırcasına bırakmıştır. Sıffin savaşı sonucunda tarafların aralarındaki anlaşmazlığı hakem tayin etme cihetine giderek çözmeye çalışmaları problemin çözümü noktasında yeterli olmamış aksine kaosun sınırlarını genişletmiştir.

Hz. Ali'nin vefat etmesiyle birlikte oğlu Hz. Hasan, altı aylık hilafeti sonucunda Muaviye ile tekrar karşı karşıya gelip Müslümanlar arasındaki iç savaşları tekrar tetiklememek adına meşruiyetini ümmetin barışı ve refahı noktasında Muaviye'ye devretmiştir. Hz. Hasan'ın hilafetten elini çekmesiyle birlikte İslam siyasal geleneğinde Saltanat süreci başlamış ve bu süreç yirminci yüz yılın başlarında son bulmuştur. Emevi ailesi ile başlayan saltanat sistemine karşı yer yer ayaklanmalar olsa da bu ayaklanmaların gerçek anlamda başarıya ulaşamadıkları bilinmektedir.

Şûra merkezli hilafet sisteminden saltanat merkezli hilafet sistemine geçiş sürecinde dökülen kardeş ve dindaş kanları, Müslümanların akıllarında farklı problemlerin belirmesine neden olmuş ve "büyük günah işleyen kimsenin ahiretteki durumunun ne olacağı" sorusundan hareketle bağlayıcılığını bugün dahi devam ettiren itikadi mezheplerin temelleri atılmıştır. Bu mezheplerin hareket noktalarının siyasi problemler ve Müslümanların dökülen kanları olması nedeniyle zihniyetleri hicretin birinci asrında vuku bulan problemlere göre şekillenmiş ve daha sonra gelen nesiller de bu mirası bahse konu problemlere aranan cevaplar üzerinden devam ettirmişlerdir.

Saltanatvari hilafet sistemlerinin çekim dairesine giren veya girmek zorunda kalan Müslüman fikir adamları ise bu yönetimlerin itikadi ve fihhi alanda megafonluğunu yapmak zorunda kalmışlar ve söylemlerini siyasal otoriteye itaat tezi üzerinden şekillendirme gerekliliğine ikna

olmuşlardır. İslam siyasal geleneği içerisinde geline bu nokta ile Hz. Peygamber'in bırakmış olduğu siyasal gelenek arasındaki makas her geçen gün artmış ve bu durum yer yer Müslüman halkların tepkisel hareketlerine neden olmuştur.

Müslümanlar tarih boyunca içinde yaşamış oldukları çağın kendilerine dayattığı ilkeleri büyük oranda kabul etmek ve yaşantılarını bu ilkeler doğrultusunda şekillendirmekten yorulmuştur. İçerisinde yaşamış olduğumuz modern çağa gelindiğinde ise Müslümanların Batı da yaşanan devrimsel gelişmeler sonucunda kendisini çek edip yapmış olduğu hataları araştırma ve çözüm önerileri sunma gayretleri içerisine girdiklerine şahit olmaktayız. Bu bağlamda on dokuzuncu yüz yıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarından itibaren Müslümanlar, yenilikçi söylemlere kulak kabartmışlar ve bu söylemler çerçevesinde kendi taleplerini belirleme çabası içerisine girmişlerdir. Batı'nın sömürgeci politikalarından henüz kurtulan Müslüman toplumların isteği, toplumsal adalet ve refahın merkeze alınarak herkesin kendisini ifade etme imkânı bulunduğu demokratik İslami yönetimlerin hayat bulmasıdır.

Yirmi birinci yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Ortadoğu merkezli Arap Baharı hareketleri bu isteklerin en kararlı şekilde vurgulandığı devrimsel hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap Baharı ile birlikte gelen ve Müslümanlara hicretin birinci asrında meydana gelen kaos ortamından miras kalan despotik yönetimlerden kurtulma isteği henüz amacına ulaşabilmiş görünmemektedir. Şankiti 'ye göre bu hareketlerin başarıya ulaşabilmesi için iktidarların halkın sesine kulak vermeleri gerekmektedir.

Müslümanların geline bu son dönemde geçmişte yaşanan kavgaların omuzlarına yüklediği yüklerden kurtularak İslam siyasal değerlerinden hareketle hicretin birinci asrında kaybedilen şûra merkezli İslam devletinin benzerlerini çağın ihtiyaçlarını da göz önüne alarak yeniden kurmaya ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda şûra ve kaynaksallık ilkeleri merkeze alınmalı ve modern ihtiyaçlarla İslam siyasal değerleri birbirine entegre edilmelidir. Bu entegrasyon aynı zamanda siyasal sistemdeki krizin çözülebilmesinin yanında mevcut medeniyet krizinin de çözülmesine yardımcı olacaktır.

Şankiti, günümüz İslam dünyasında selefi kaygılar taşıyan fakat taşımış olduğu bu selefi kaygıları modern ilkelerle entegre etmeyi amaçlayan bir yaklaşım sergilemektedir. Şankiti'nin, selefi kaygılarla birlikte Batı felsefesine ve siyaset tecrübesine hâkim olması, Körfez dünyasında rağbet görmesine ve sahiplenilmesine neden olmuştur. Entelektüel bir selefi kimliğe sahip olan Şankiti, İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz isimli çalışmasıyla birlikte İslam siyaset geleneğini ele almış ve bu sürece etki eden unsurların tespitini yaptıktan sonra takınmış olduğu Demokratik İslami Yönetim modellerini benimseyen tavrıyla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Çalışmamızda yapmış olduğumuz İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz merkezli yaklaşım, modern dönem düşünürleri olan Gannuşi, Hasan Hanefi, Câbirî ve benzeri isimlerin yaklaşımları kadar dikkat çekmektedir. Danışma ilkesi ve müşavere ilkelerinden soyutlanması nedeniyle bataklığa saplanan İslam siyasal tecrübesini bu

bataklıktan kurtaracak olan reçete, Şankiti 'ye göre şura ve müşavere ilkesine doğru yapılacak olan kararlı ve kesin bir dönüşle mümkün görünmektedir.

Şankiti'nin, yöneticinin seçilmesi konusunda müşavereye başvuru dönemi, müşavereye başvurulmadan yöneticilerin seçildiği dönem ve zaruretler fıkhından çıkış şeklinde üç ana kısma ayırmış olduğu İslam siyaset geleninin üçüncü dönemi, ikinci dönemin omuzlarına yıktığı anayasal krizden sıyrılarak birinci dönemin siyasal tecrübe ve değerlerini tekrar hayata geçirmenin sancılarını taşımaktadır. Zaruretler fıkhından kurtulmanın şartı hicretin birinci asrında çekilmiş olan kılıcı tekrar kınına koyarak şûra merkezli, demokratik, kendi iç istikrarını kendi kültürel ve bölgesel değerlerini göz ardı etmeyerek sağlamış olan İslami yönetimlerin gerektiğinde tek vücut olarak hareket edip Ümmet olma bilincinin de gerekliliklerinin yerine getirilmesinden geçmektedir. İslami olan zaten demokratiktir ilkesinden hareket eden Müslümanlar, farklılıklarının farkında olarak birlikte hareket etme kabiliyeti kazandıklarında mevcut anayasal krizin aşılması konusunda ivme kazanacaklar ve bu ivme beraberinde modern dünyada mevcut olan medeniyet krizinin aşılması ve çözümü konusunda umut ışığı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdüllatîf, Ya'kub bin. *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*. çev. Halil İbrahim Bulut vd. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı., 2019.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. çev. Metin Muhsin Bozkurt. 4 Cilt. İstanbul: Akit, 1997.
- Ak, Ahmet. "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnet'e Katkısı". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 133-156. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı., 2020.
- Akarsu, Murat. "Hz. Osman Dönemi Fitne Olaylarının Kronolojisi". ed. Ali Aksu. 266-286. Sivas, 2020.
- Akarsu, Murat. *Hiz. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Akbulut, Ahmet. "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi". *AÜİFD Yayınları* 31/Fakültenin Kuruluşunun 40. Yıl Özel Sayısı (1989), 331-348.
- Akın, Murat. "Basra ve Bağdat Mu'tezile Ekollerinin Ayrılmasına Etki Eden Sebepler". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2013), 271-295.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2(Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Baskı., 2015.
- Apak, Âdem. *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Baskı., 2016.
- Apak, Âdem. "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği". ed. M. Selim Arık. 29-50. Bursa, 2004.
- Apak, Âdem. "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Usûl* 4 (Aralık 2005), 157-170.
- Apak, Âdem. *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Arı, Mehmet Salih. *Hiz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- el-Eş'arî, Ebü'l-Hasan . *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı., 2019.
- Ateşyürek, Ahmet. "Ebû Hanîfe Mürcie İlişkisi Tasavvurunun Tarihsel Seyri". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* IV/I (Haziran 2021), 105-113.
- Ayar, Kenan. "Hâricîlerin Hiz. Ali'den Ayrılış Süreci". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VIII/1 (2008), 45-88.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Baskı., 2014.
- Aydın, Osman. "Mu'tezile". *İslam Mezhepleri Tarihi*. 127-154. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.

- Aydınlı, Osman - Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Sünnet'in Fıkhî Boyutu". *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat. 423-451. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı., 2013.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı., 2013.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2014.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihine Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Baskı., 2012.
- Bağdadî, Abdülkadir el-. *El-Fark Beyne'l-Fırak*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Barlak, Yasemin. *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşraf*. ed. Adnan Demircan. çev. Musa K. Yılmaz - Mehmet Akbaş. 2 Cilt. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı., 2020.
- Bozkurt, Nahide. *Mutezile'nin Altın Çağı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı., 2016.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı., 2016.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Mana Yayınları, 1.Baskı., 2018.
- Cemil Hakyemez. "Şia'da Beklenen Kurtarıcı İnanıcı ve Günümüzdeki Yansımaları". ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: KURAMER, 2017.
- Cook, Michael. "İslam'da Aktivizm ve Quietizm: İlk Mürcie'nin Durumu". çev. Sönmez Kutlu. *AÜİFD Yayınları XXXVII (ts.)*, 305-315.
- Çağatay, Neşet - Çubukçu, İbrahim Âgah. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1985.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çelik, Fikret - Çaylak, Adem. "Haricilik ve Siyasi Düşüncesi". *İslam Siyasal Düşünceler Tarihi*. 121-143. Ankara: Savaş Yayınevi, 2018.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 4. Baskı., 2015.
- Demircan, Adnan. *Fitne Kardeşlerin Savaşı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı., 2015.
- Demircan, Adnan. "Hz. Ömer Suikastı". ed. Ali Aksu. C. 2. Sivas, 2018.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihi-1*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2. Baskı., 2019.
- Demircan, Adnan. *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı., 2014.

- Durî, Abdül Aziz. *İlk Dönem İslam Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 3. baskı, 1991.
- Ebû Hanîfe, Nu'man bin Sâbit. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Baskı, 2017.
- Eryarsoy, M. Beşir. *İslâm Devlet Yapısı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Baskı, 1988.
- Evkuran, Mehmet. "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefîlik". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 70-90.
- Evkuran, Mehmet. "Ehl-i Sünnet'te Kimlik ve Siyaset". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 251-276. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı, 2020.
- Evkuran, Mehmet. *Sünnî Paradigmayı Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, 2012.
- Ezer, Aynur. "Hz. Osman'ın Hayatı ve Dönemindeki İç Olayların Sebepleri". *Mozaik Kültür* 3 (Aralık 2020), 46-53.
- Fazlur Rahman. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 10. Baskı, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1. Baskı, 1980.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı". *AÜİFD Yayınları* 22 (ts.), 245-275.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İsnâaşeriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/142-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Göçmen, Güler. *Nehcül-Belağa Perspektifinden Hz. Ali Dönemi Olayları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gönen, Mehmet. *Ezârika'nın Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*. Ankara: İSAM Yayınları, 3. Baskı, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.
- Hatalmış, Ali. "İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2017), 183-208.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureysliliği*. Ankara: OTTO, 6. Baskı, 2017.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.

- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1991.
- Hizmetli, Sabri. "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi". *AÜİFD Yayınları XXVII* (ts.), 149-176.
- Hodgson, Marshall G. S. "Erken Dönem Şîa'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü". çev. Sıddık Korkmaz. *İstem* 18 (2011), 289-311.
- Irving, Washington. *Muhammed'in Haleflerinin Hayatları*. ed. Mehmet Azimli. çev. Muhammed İkbâl Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2021.
- Işık, Kemal. *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1967.
- Izutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Baskı., 2017.
- İbn Hibbân. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. ed. Mehmet Azimli. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmâduddîn İsmâil. *El Bidâye Ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe. *el-İmâme ve's-Siyâse*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2017.
- İbn-i Hişâm. *Sîret'i İbn-i Hişâm*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbnü't-Tıktaka. *El-Fahrî*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı., 2016.
- İlhan, Avni. "Gaybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/410*412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Selefilik ve Siyasi Düşüncesi". *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*. ed. Adem Çaylak. 235-266. Ankara: Savaş Yayınevi, 2018.
- Kadir, Gürler. "Ehl-i Hadis'in Tarihi Süreçteki Yeri ve Temel Özellikleri". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 33-60. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı., 2020.
- Kalaycı, Mehmet. "Eşarilik". *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 395-422. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Karadaş, Çağfer. "Mu'tezile Kelâm Okulunun Oluşum ve Gelişim Süreci". *Marife* 3 (2003), 7-26.
- Karadere, İsa. *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kaymaz, Şerafettin. *Hz. Ebû Bekir'in Ridde Olaylarıyla Mücadelesinin İslamiyet'in Yayılmasına Etkisi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kelpetin, Mahmut. "Hz. Ömer Dönemi Irak Fetihleri". ed. Ali Aksu. C. 1. Sivas, 2018.
- Keskin, Halife. "Ehli Sünnet Kavramı Hakkında Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 35-38.

- Keskin, Mehmet. "İmam Eş'ari ve Ehl-i Sünnet'e Katkısı". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 99-132. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı., 2022.
- Keskin, Mehmet. *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Baskı., 2013.
- Kılıç, Mustafa. "Evveliyâtı Ömer-İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar". ed. Ali Aksu. C. 1. Sivas, 2018.
- Koloğlu, Orhan Şener. "Mu'tezile'nin Temel Öğretileri". *İslâmî İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 43-80.
- Kubat, Mehmet. "Selefiyye ile Neo-Selefliğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2017), 124-142.
- Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi". *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat. 675. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Kutlu, Sönmez. "İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ". *AÜİFD Yayınları XXXVII* (ts.), 317-331.
- Kutlu, Sönmez. "Maturidilik". *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 365-394. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 91-126. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Mert, Muhit. *Kelam Tarihinin Problemleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı., 2016.
- Minkarî. *Vak'atu Sıffin*. ed. Mehmet Azimli. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2017.
- Nu'aymî, Selîm. "Hâricîlerin Doğuşu". çev. Harun Yıldız. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 513-536.
- O'leary, De Lacy. *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*. çev. Yaşar Kutluay - Hüseyin Yurdaydın. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Baskı., 2003.
- Onat, Hasan. "İmamiyye Şiası". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat. 183-214. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Onat, Hasan. "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şiî Fikirler ve İlk Şiî Hareketler". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. Sönmez Kutlu - Hasan Onat. 157-182. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Onat, Hasan - Ateş, Orhan. "Haricilik". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 675. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı., 2016.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özdemir, Mehmet Nadir. "Ehl-i Sünnet' in Oluşumunun Siyasî Serüveni Hakkında Bir Değerlendirme (2/8. Yüzyıl)". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 61-81. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı., 2020.

- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşîliği Mes'elesi". İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Özerverli, Mehmet Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/399-402. TDV Yayınları, 2009.
- Özkan, İslam. "Şankiti: Antik Sasani Düşüncesi Müslüman Aklı İşgal Etti". *Gazete Duvar* (28 Aralık 2019).
- Özkan, Mustafa. "Bir Liderin Kişiliği: Hz. Ömer". ed. Ali Aksu. C. 2. Sivas, 2018.
- Özkaya, Hakan. "İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman'ın Rolü". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 69 (2020), 485-498.
- Öztürk, Mustafa. "Şia'da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2008), 43-63.
- Sarıbıyık, Mustafa. "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılama Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar". *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası* 23 (2013), 169-185.
- Sarıkaya, Asım. "Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi". ed. Ali Aksu. 115-128. Sivas, 2020.
- Sönmez. "Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9-10 (2010), 169-185.
- Suiçmez, Hacer. *Hz. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Halifeler Tarihi*. çev. Özatağ. İstanbul: Ötüken, 2. Baskı., 2015.
- Şankitî, Muhammed Muhtar. *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına*. çev. Muhammet Çelik. İstanbul, 1. Baskı., 2020.
- Şankitî, Muhammed Muhtar. "Selefiler, Şiiler ve Manipüle Edilmiş Tarih". *Tımeturk* (20 Mart 2008).
- Şankitî, Muhammed Muhtar. *Siyasi Fetvalar*. çev. İsmail Yaşa. İstanbul: Mana Yayınları, 2. Baskı., 2013.
- Şehristânî. *Milel ve Nihal*. ed. Mehmet Dalkılıç. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Taberî, İbn Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtunca. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.
- Topaloğlu, Fatih. *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Tritton, Arthur Stanley. *İslam Kelamı*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2018.
- Tunç, Ayşe. *Hilafet ve Şia Üzerine Bir İnceleme (VII.-VIII. YY.)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Üçok, Bahriye. "Ridde". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* vıı (1960).
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Ünal, Gülistan. *Ehl-i Sünnet-Şia Ayrışmasını Belirleyen Siyasî ve Dinî Unsurlar (VII.-XII. Yüzyıllar)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Vagleri, Laura Veccia. "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri". çev. İlhan Kutluer. *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1988.

Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: AÜİF Yayınları, 1963.

Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Yaltkaya, Mehmed Şerafeddin. "İslamda İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 14 (Şubat 1930), 1-27.

Yaşaroğlu, Hasan. "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/8 (2013), 2213-2224.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Zekvân, Salim b. *es-Sîre*. ed. Mehmet Azimli. çev. Harun Yıldız. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2016.

